

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

**ПРАВО НА ОСВІТУ ОЧИМА СУДДІВ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Колективна монографія

Ужгород-2024

УДК 342.733:341.645

П 68

Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №11 від 10.05.2024 р.)

Рекомендовано до друку Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №7 від 28.05.2024 р.)

Право на освіту очима суддів Європейського Суду з прав людини: колективна монографія / за редакцією к.ю.н., доц. А.Ю. Бадида та к.ю.н., доц. І.Є. Переша. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК». 2024. 140 с.

У монографії висвітлено основні підстави щодо обмеження права на освіту та позиції суддів Європейського суду з прав людини з цього питання. Особливу увагу приділено дослідженню тих обмежень, що стосуються фізичних можливостей здобувача освіти, а також обмежень, що пов'язані з анкетними даними. Зроблений аналіз сучасного законодавства України з питань освіти, а також виявлено ряд проблем, що існують всередині нашої держави та пов'язані з забезпеченням права на освіту.

Монографія стане в нагоді не лише для студентів юридичних факультетів, а і для представників інших спеціальностей, адже, відомості щодо захисту цього права є важливим для кожного здобувача освіти.

Рецензенти:

Боброва Юлія Юріївна – докторка юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Панкевич Олег Зіновійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загально-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ МВС України.

ISBN

© Кафедра теорії та історії держави і права, 2024
© А.Ю. Бадида, І.Є. Переш, М.В. Зінич, О.І. Хохрун,
С.Р. Гудачок, А.М. Чулей, І.Р. Лутнянський, І.Й. Сабо,
Б.Б. Демко, Є.З. Остіян, К.Е. Куштан, Н.Е. Біров, Т.-К. Ф.
Шандор, В.В. Павлич, Н.В. Грига, 2024

Авторський колектив:

1. А.Ю. Бадида, кандидатка юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
2. І.Є. Переш, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
3. М.В. Зінич, студентка 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 1.1.);
4. О.І. Хохрун, студентка 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 1.2.);
5. С.Р. Гудачок, студентка 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 2.1.);
6. А.М. Чулей, студентка 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 2.2.);
7. І.Р. Лутнянський, студент 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 2.3.);
8. І.Й. Сабо, студентка 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 2.4.);
9. Б.Б. Демко, студент 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 2.5.);
10. Є.З. Остіян, студентка 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 2.6.; 3.1.);
11. К.Е. Куштан, студентка 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 3.2.);
12. Н.Е. Біров, студентка 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 3.3.);
13. Т.-К. Ф. Шандор, студентка 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 4.1);
14. В.В. Павлич, студент 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 4.2);
15. Н.В. Грига, студентка 3-го курсу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (розділ 4.3).

ЗМІСТ

Розділ І.

СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ГАРАНТУВАННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ 7

- 1.1. Право на освіту в Україні: відповідність конвенційним
принципам (М.В. Зінич) 7
- 1.2. Огляд законодавства України з питань освіти (О.І. Хохрун)..... 21

Розділ ІІ.

ДЕКОТРІ ПІДСТАВИ ДЛЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ У ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ РАДИ ЄВРОПИ 30

- 2.1. Фізичне або психічне здоров'я як можлива перешкода
у доступі до освіти (С.Р. Гудачок) 30
- 2.2. Особливості здійснення права на освіту дітей з обмеженими
можливостями (А.М. Чулей)..... 40
- 2.3. Забезпечення права на освіту для осіб, які перебувають у місцях
позбавлення або обмеження волі (І.Р. Лутнянський)..... 48
- 2.4. Право на мову, якою забезпечується освіта (І.Й. Сабо) 59
- 2.5. Змістовне наповнення шкільних програм
у державних школах (Б.Б. Демко)..... 72
- 2.6. Мінімальний вік, необхідний для отримання диплому про освіту
та можливі обмеження (Є.З. Остіян)..... 81

Розділ ІІІ.

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ЧЕРЕЗ АНКЕТНІ ДАНІ..... 92

- 3.1. Дискримінація в доступі до освіти за етнічним
походженням (Є.З. Остіян)..... 92
- 3.2. Право на освіту та громадянство (К.Е. Куштан) 105
- 3.3. Право на освіту та свобода релігії (Н.Е. Біров) 110

Розділ ІV.

ПРАВА БАТЬКІВ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТИВ 119

- 4.1. Принцип поваги до прав батьків здобувачів освіти (Т.-К. Ф. Шандор) . 119
- 4.2. Право на освіту та статеве і етичне виховання (В.В. Павлич)..... 124
- 4.3. Право на освіту та можливість звільнення від навчання (Н.В. Грига).... 130

ВИСНОВКИ 138

ВСТУПНЕ СЛОВО

Ідея створити цю колективну монографію виникла не випадково. Щороку ми спостерігаємо за студентами 3-го курсу та їх підготовкою до дисципліни «Права людини», що читається на юридичному факультеті ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Декотрі із студентів є надзвичайно допитливими, вони прагнуть отримати більше та, відповідно, знати більше.

У рамках навчальної дисципліни третьокурсники вивчають положення Конвенції про захист прав та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) через опрацювання класичних рішень у справах Європейського Суду прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд). Через брак годин, всього спектру «конвенційних» питань немає можливості досягнути. Йдеться, зокрема, про протоколи до Конвенції (ними вносяться зміни до неї), які залишаються загалом поза увагою.

У Першому протоколі до Конвенції, окрім захисту власності (стаття 1), продекларовано одне з базових прав людини – право на освіту (стаття 2). І саме воно найбільше цікавило студентів. З кожним роком, на початках – факультативно, ми з студентами опрацьовували судову практику ЄСПЛ у сфері права на освіту. Але цього року ми зрозуміли, що його варто «розкрити» та зрозуміти не лише для себе, а й для інших, хто цікавиться деталями освітнього процесу та проблемами, що можуть виникати у межах його реалізації.

У важкі часи для України, вважають студенти, ще більш важливо працювати та творити. Ми намагаємось донести нашому читачеві основні проблеми, що можуть виникати при здійсненні свого права на освіту. Питання, про які йдеться, можуть стосуватися ряду аспектів: починаючи від етнічного походження, мови, якою ви володієте, закінчуючи можливістю отримання освіти у місцях позбавлення волі. Тож, матеріал, що міститься у монографії є «підказкою» не лише для тих, хто здобуває освіту, а також для тих, хто не є учасником освітнього процесу.

Важливо розуміти, у цілому, якою є мета освітнього процесу, позицію національної держави у цьому питанні, наявність консенсусу у

країнах-членах Ради Європи, якою є законодавча та адміністративна практика у певній державі, ключові позиції ЄСПЛ тощо.

Європейський суд з прав людини є доволі послідовним у своїх рішеннях, у тому числі, і в освітніх питаннях, крім того, є достаньо лаконічним та толерантним. Основна мета освіти, на думку Суду, – дотримання принципів об'єктивності, критичності, плюралізму та неупередженості. Це ті кити, на яких повинна триматися будь-яка освіта та ті якості, яких повинна прагнути та досягнути кожна держава при реалізації цього питання.

Тож, вашій увазі представлена кропітка праця юних науковців – студентів третього курсу юридичного факультету. Вони скромні, але вимогливі як до себе, так і до інших. Саме у командній роботі народилася ця монографія.

Дякуємо Збройним Силам України за можливість для студентів та викладачів творити та розвивати свої вміння!

Насамкінець, висловлюємо щиру подяку кафедрі теорії та історії держави і права юридичного факультету, особливо професору Лемаку Василю Васильовичу, який розробив свого часу цю дисципліну для третьокурсників, - за підтримку, сприяння та щиру людську турботу.

З повагою до кожного читача:

к.ю.н, доц. **Андріанна Бадида**,

к.ю.н, доц. **Іван Переш**

Розділ І.

СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ГАРАНТУВАННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ

1.1. Право на освіту в Україні: відповідність конвенційним принципам

1.2. Огляд законодавства України з питань освіти

1.1. Право на освіту в Україні: відповідність конвенційним принципам

Право на освіту в Україні: стан забезпечення. Україна, як і інші держави – члени Ради Європи, «сповнена рішучості вжити заходів, що необхідні для забезпечення гарантування певних прав і свобод, інших ніж ті, які вже включено до розділу І Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [1].

Право на освіту закріплено в статті 2 Протоколу №1 Європейської конвенції з прав людини і зазначає наступне: «Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту, і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань» [1].

Постійне представництво України при Раді Європи зазначає, що протягом багатьох років Україна займала перше місце серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському суді. Станом на 31 грудня 2020 року Україна посідала третє місце серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, що перебували на розгляді у Європейському суді. Зокрема, 16,8% від загальної кількості справ були проти України [2].

Міністерство юстиції України проаналізувало рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. З огляду на цей аналіз, необхідно зазначити, що Європейський суд з прав людини не виніс жодного рішення щодо порушення Україною права на освіту [3].

Можна стверджувати, що Україна робить все необхідне для забезпечення та гарантування права на освіту.

Вважаємо за необхідне проаналізувати відповідність законодавства України до принципів, що закладені у Європейській конвенції з прав людини в аспекті права на освіту.

Право на освіту: нормативна складова.

1. Міжнародні договори.

Україна, з метою розвивати і зміцнювати себе як демократичну, соціальну та правову державу, ратифікувала низку міжнародних документів, що містять положення про право на освіту. Верховна Рада України, крім Європейської конвенції з прав людини, ратифікувала, зокрема:

1) Конвенцію по боротьбі з дискримінацією в області освіти (1960 р.), що передбачає право на загальну доступність освіти та на рівні умови по відношенню до якості освіти [4].

2) Загальну декларацію прав людини, а саме статтю 26, яка зазначає, що кожна людина має право на освіту. Освіта, відповідно до цієї статті, має бути безкоштовною, щонайменше, стосовно початкової і загальної освіти. Початкова освіта має бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта має бути загальнодоступною, а вища освіта має бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. Освіта має бути спрямована на збільшення поваги до прав людини і основних свобод [5].

2. Конституція України

Основним нормативно-правовим актом, що визначає та закріплює невід'ємне право на освіту в Україні є Конституція України від 28 червня 1996 року. Відповідно до ст. 53 Конституції України право на освіту гарантовано кожному. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Також на державу покладається обов'язок забезпечення розвитку дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної,

вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [6].

3. Судова практика.

У 2004 році Конституційний Суд України виніс рішення, в якому він розтлумачив частину 3 статті 53 Конституції України в аспекті розуміння принципів «доступність» та «безоплатність».

Конституційний Суд України вважає, що при тлумаченні терміну «доступність» стосовно освіти в державних і комунальних навчальних закладах слід виходити із граматичного визначення слова «доступність» як «доступ для всіх отримати, користуватись, придбати щось», «відповідність силам, здібностям, можливостям кого-небудь». Тобто, доступність освіти за конституційно-правовим смислом необхідно розуміти так, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, а держава має створити можливості реалізувати це право.

Щодо терміну «безоплатність», то Конституційний Суд України дійшов висновку, що «безоплатність» у положеннях частини третьої статті 53 Конституції України слід розуміти як можливість здобуття освіти у цих закладах без оплати, тобто без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги, відповідно до державного стандарту в межах тих видів освіти, безоплатність яких визначена у цих положеннях. Забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях виступає однією з гарантій її доступності [7].

4. Закони України.

З метою забезпечення реалізації права на освіту, українське законодавство містить норми, щодо кожного з рівнів освіти. Йдеться, насамперед, про такі закони України:

1. Закон України «Про освіту»;
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту»;
3. Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту»;
4. Закон України «Про фахову передвищу освіту»;
5. Закон України «Про вищу освіту».

Існують такі правові аспекти, що лише опосередковано пов'язані з освітою в країні, тому правове регулювання освіти передбачено ще низкою таких нормативно-правових актів:

1. Кримінально – виконавчий кодекс України;
2. Закон України «Про охорону дитинства»;
3. Закон України «Про свободу совісті та релігійних організацій»;
4. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України».

Частина 2 статті 6 Закону України «Про освіту» зазначає, освіта в Україні має будуватися за принципом рівних можливостей для всіх [8].

Вважаємо, що Україна, як Висока Договірна Сторона, закріпила у внутрішньому законодавстві принцип рівності всіх громадян незалежно від раси, походження, релігії, соціального статусу, чим забезпечує захист та реалізацію права на освіту. Принцип рівних можливостей для всіх в праві на освіту означає, що кожна людина, незалежно від анкетних даних, має однаковий доступ до якісної освіти. Відповідно до конвенційних принципів принцип рівності є ключовим. Принцип рівності для всіх, передбачає, забезпечення права на освіту для усіх людей, що виявили намір це право реалізувати. Україна, як держава-учасниця Ради Європи, має забезпечувати цей принцип шляхом не встановлення обмежень, що могли б становити порушення права на освіту. ЄСПЛ не виключає обмеження права на освіту, проте такі обмеження не повинні порушувати суті права на освіту і не позбавляти його ефективності.

Відповідність конвенційним принципам.

За час розгляду справ, що стосуються порушення права на освіту, ЄСПЛ виокремив позиції, що стосуються різних критеріїв, які можуть обмежити це право. Тож, розглянемо українське законодавство з точки зору відповідності до засад, встановлених Європейською конвенцією з прав людини і проведемо аналіз повноти права на освіту у внутрішньому і наднаціональному законодавствах.

З аналізу справ ЄСПЛ можна зрозуміти, що порушення права на освіту найчастіше відбувається у контексті наступних обставин: мова

освітнього процесу; позбавлення свободи; громадянство; інклюзивність; можливість звільнення від навчання; права батьків; здоров'я; релігія; етнічне походження; наявність статевого виховання в школах. Важливим також є і питання змістовного наповнення навчальної програми у державних школах України.

Мова. Мовою освітнього процесу в закладах освіти України є державна мова. У класах з навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантується право на використання цієї мови в освітньому процесі поряд з державною мовою. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих груп з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи з навчанням українською мовою [8].

Позбавлення свободи. Повна загальна середня освіта. Стаття 125 Кримінально – виконавчого кодексу України (далі – КВК) встановлює, що у колоніях для засуджених забезпечується доступність та безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти. Засудженим, у яких є бажання підвищувати свій загальноосвітній рівень, створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Відповідно до ст. 126 КВК засудженим, які займаються самоосвітою, адміністрація колонії створює необхідні умови для занять у вільний від роботи час. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених заохочується і враховується під час визначення ступеня їхнього виправлення. Педагогічні працівники загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів надають допомогу адміністрації колонії в соціально-виховній роботі із засудженими [9].

Вища освіта. Отримання засудженим вищої освіти чинним законодавством України не врегульоване, також нормативно не визначений порядок і механізм здобуття вищої освіти, зважаючи на те, що особа перебуває в ізоляції від суспільства. Так, відповідно до Наказу Міністерства юстиції України № 2823/5 від 28 серпня 2018 року «Про

затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» засуджені мають право одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту (п. 2) [10]. При цьому в українському законодавстві (КВК України) йдеться лише про види та форми отримання освіти, але відсутня вказівка на порядок і способи отримання освіти [9]. Тобто, у засуджених осіб все ж є змога пройти навчальний курс і отримати вищу освіту. Зокрема, здобути вищу освіту засуджені можуть за допомогою дистанційної форми навчання, положення про яку затверджене Наказом Міністерством освіти і науки України від 25 квітня 2013 року [11].

Громадянство.

Громадяни України. Особа, що є громадянином України, може реалізувати своє право на освіту без обмежень, це передбачено статтею 3 Закону України «Про освіту». В Україні створюються рівні умови доступу до освіти та встановлено, що ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства та національності [8].

Іноземці та особи без громадянства. Визначені категорії осіб мають право на здобуття вищої освіти на рівні з громадянами України [12]. Йдеться про:

- іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні;
- закордонних українців, які постійно проживають в Україні;
- осіб, яких визнано біженцями;
- осіб, які потребують додаткового захисту.

Інклюзивне навчання. Інклюзивне навчання здобувачів освіти базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Організація інклюзивного навчання у закладах освіти на відповідних рівнях освіти здійснюється відповідно до порядків, затверджених Кабінетом Міністрів України. У разі звернення особи, що має особливі освітні потреби або її батьків заклад освіти в

обов'язковому порядку утворює інклюзивний клас та/або групу. Спеціальний клас утворюється керівником закладу освіти за погодженням із засновником цього закладу освіти або уповноваженим ним органом. Заклади освіти створюють умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей [8]. Зокрема, для реалізації права на освіту для дітей з особливими освітніми проблемами, в Україні діють інклюзивно-ресурсні центри, де надають комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дітей, а також допомагають їх соціальній адаптації [13].

Також, Закон України «Про повну загальну середню освіту» передбачає можливість навчання для осіб з особливими освітніми потребами, зумовленими порушеннями інтелектуального розвитку, фізичними та/або сенсорними порушеннями [14]. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр» від 6 березня 2019 р. зазначає, що спеціальні школи залежно від особливостей контингенту осіб та напряму (профілю) їх діяльності можуть створюватися для осіб з особливими освітніми потребами, зумовленими порушеннями інтелектуального розвитку, фізичними та/або сенсорними порушеннями, які мають: 1) порушення слуху; 2) порушення зору; 3) порушення інтелектуального розвитку; 4) порушення опорно-рухового апарату; 5) тяжкі порушення мовлення [15].

Можливість звільнення від навчання. Освітній процес у закладах загальної середньої освіти здійснюється за груповою та індивідуальною формами навчання, положення про які затверджує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти [14].

Відповідно до цих норм, Міністерство освіти і науки України затвердили «Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти» від 12.01.2016. Цей Наказ зазначає, що обрати сімейну форму навчання можуть, як учні, які вже навчаються в певній школі, так і ті учні, як зараховуються до навчального закладу [16]. За-

рахування до закладу освіти здійснюється відповідно до Порядку зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 16.04.2018 р. № 367 [17].

Права батьків. Питання прав батьків, як учасників освітнього процесу у закладах надання освіти визначаються Законами України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту».

Встановлено, що першоосновою розвитку дитини як особистості є виховання в сім'ї, а батьки мають рівні права щодо освіти і розвитку дитини. **Стаття 55 Закону України «Про освіту» встановлює, що батьки або особи, які їх замінюють, мають право:** захищати права та законні інтереси здобувачів освіти відповідно до законодавства; звертатися до закладів освіти, органів управління освітою з питань освіти; обирати заклад освіти, освітню програму та вид здобуття дітьми відповідної освіти; брати участь у громадському самоврядуванні закладу освіти, зокрема бути обраними до органів громадського самоврядування закладу освіти; брати участь у розробленні індивідуальної програми розвитку дитини та/або індивідуального навчального плану; отримувати інформацію про діяльність закладу освіти, у тому числі щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування), про результати навчання своїх дітей (дітей, законними представниками яких вони є) і результати оцінювання якості освіти у закладі освіти та його освітньої діяльності; подавати керівництву або засновнику закладу освіти заяву про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу [8].

Освіта та здоров'я. Забезпечення освіти для осіб, що мають певні захворювання є однією з проблем, які пов'язані з правом на освіту в Україні. Закон України «Про загальну середню освіту», що втратив чинність на підставі Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року, містив норму про так звані «санаторні школи». Санаторні школи були та є закладами загальної середньої

освіти з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування. Такі школи створювалися, насамперед, для забезпечення освіти та оздоровлення осіб із серцево-судинними захворюваннями та різними формами туберкульозу [18].

Наразі чинний Закон України «Про повну загальну середню освіту» зупинив дію положень про санаторні школи і передбачив, що до 1 липня 2025 року засновники санаторних шкіл (санаторних шкіл-інтернатів) зобов'язані після погодження проєкту відповідного рішення засновника центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки змінити тип таких закладів освіти на один з типів закладів загальної середньої освіти, що передбачені цим Законом, або припинити такі заклади освіти шляхом їх реорганізації чи ліквідації [14].

У 2021/2022 навчальному році (до введення воєнного стану) в системі функціонували 40 санаторних шкіл із пансіонами (інтернатами), у яких навчалися 9938 учнів, з яких 7603 постійно проживали у закладах [19]. Батьки таких дітей та викладачі закладів, що надавали таке навчання вважають, що школи давали можливість дітям з певними захворюваннями поряд з лікуванням отримувати навчання і позашкільну роботу та виступають проти перепрофілювань закладів [20].

Релігія і освіта. Питання релігійної освіти в Україні регулюється Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації», у статті 6 якого зазначено, що державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), а доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії. Також законодавство України зазначає, що релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах. Встановлення будь-яких прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії буде тягти за собою відповідальність, що встановлена законом. [21].

З роками релігійна освіта в Україні розвивається і це стосується різних рівнів освіти. Так, Закон України «Про вищу освіту», а саме

стаття 31 Закону передбачає, що релігійні організації, статути (положення) яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку, мають право на утворення закладів вищої освіти [12]. Цим самим, українське законодавство легітимує спеціальність «Богослов'я». На сьогодні така спеціальність проліцензована в 4 вищих навчальних закладах України: Національному університеті «Острозька академія», Приватному вищому навчальному закладі «Карпатський університет імені Августина Волошина», Українському католицькому університеті та Європейському університеті [22].

Здобувачі освіти в Україні також мають можливість обрати для себе навчання в приватних релігійних навчальних закладах. Наприклад, в місті Ужгород функціонує один з таких навчальних закладів, що являє собою ліцей при Ужгородському греко-католицькому кафедральному соборі [23].

Етнічне походження і освіта. Потреба встановлення норм, що забезпечують право на освіту в Україні, для осіб, що складають масив національних меншин, зумовлена етнічною багатоманітністю українського населення. Так, Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» містить норми про те, що громадянам нашої держави незалежно від етнічного походження та належності до національних меншин гарантуються рівні громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні та мовні права і свободи, що визначені Конституцією України. Також Закон передбачає, що держава зобов'язана сприяти підготовці науково-педагогічних працівників з мов національних меншин. Для забезпечення здобуття освіти для національних спільнот, Україна гарантує безоплатне забезпечення підручниками для здобувачів освіти, які належать до національних меншин та педагогічних працівників [24]. Якщо звернутися до законодавства у сфері освіти, то стаття 7 Закону України «Про освіту» передбачає, що держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти [8].

Статеве виховання у школах. Теми статевого виховання включені до загальнообов'язкової шкільної програми в межах вивчення деяких шкільних предметів, зокрема таких:

- «Я досліджую світ» (1-4 класи);
- «Основи здоров'я»/ «Здоров'я, безпека та добробут» (5-9 класи);
- «Біологія» (8-11 класи).

Але, на думку багатьох громадян країни такий розвиток статевого виховання є недостатнім. Опитування аналітичного центру Cedos в 2020 році показало, що 84% батьків підтримують статеве виховання в межах шкільних навчальних закладів. Учасниці громадської організації «Політична дія жінок» та за сумісництвом авторки петиції про впровадження обов'язкового статевого виховання в систему української освіти вважають, що учням необхідно володіти повною та достовірною інформацією про статеве дозрівання, особисту статеву свободу та недоторканість [25]. Погоджуємось із тим, що така постановка питання була б цілком доречною.

Змістове наповнення навчальної програми у державній школі. Важливим аспектом забезпечення права на освіту є наявність відповідної освітньої програми, що дає змогу отримати всебічну інформацію для тієї особи, що хоче її здобути.

Уже було вказано попередньо як Україна регулює наявність релігійної та статевої освіти в межах навчальних закладів, але залишається питання, які нормативні акти українського законодавства регулюють повноту наповнення навчальної програми для здобувачів освіти.

Тож, Закон України «Про освіту» визначає загальні принципи державної політики у сфері освіти, зокрема й щодо змісту освіти. Розділ IV Закону присвячений стандартам освіти та освітнім програмам [8]. Безпосередню інформацію про зміст та наповнення навчальної програми можна знайти в різних підзаконних нормативно-правових актах. Наприклад, постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» від 21 лютого 2018 року встановлює, що Державний стандарт є основою для розроблення типових та інших освітніх програм. Освітні програми, що розробляються на основі типових освітніх програм, не потребують окремого затвердження

Державною службою якості освіти. На основі освітніх програм розробляються навчальні програми, які містять зміст предмета або курсу відповідно до конкретних очікуваних результатів, визначених цим Державним стандартом, викладений у логічній послідовності; підходи до інтегрування предмета або курсу за темами, проблемами, проектами, блоками тощо; навчальну діяльність та умови її виконання; відповідні навчальні ресурси; засоби оцінювання навчальних досягнень учнів [26].

Висновки:

Проаналізувавши законодавчі акти, судову практику та інші нормативно-правові акти України, важливо встановити відповідність законодавства щодо освіти в Україні конвенційним принципам, а крім того, стан забезпечення і гарантування права на освіту в Україні.

Дослідження показало, що (формально) Україна дотримується принципів, що встановлені Конвенцією з прав людини та основоположних свобод щодо права на освіту. Зокрема, в Україні:

- 1) забезпечується доступ до освіти на основі принципу рівних можливостей;
- 2) право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства та національності;
- 3) держава забезпечує доступність і безоплатність певних рівнів освіти в державних навчальних закладах;
- 4) на державу покладається обов'язок забезпечення розвитку всіх рівнів освіти та різних форм навчання.

Однак дослідження виявило певні проблеми, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням права на освіту в Україні. До них можна віднести:

- 1) несправедливий доступ до освіти, що зумовлений соціальним статусом особи, місцем перебування особи та іншими факторами;
- 2) недостатня увага до інклюзивної освіти та до осіб, що мають певні захворювання;
- 3) недостатність наповнення освітньої програми, яку можуть отримати здобувачі освіти.

Важливо зазначити, що право на освіту є не лише індивідуальним

правом, а й важливим елементом розвитку суспільства в цілому. Тому одним із найважливіших завдань держави є забезпечення доступу всіх громадян до якісної освіти та забезпечення права на освіту загалом.

Список використаних джерел:

1. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Протокол Ради Європи від 20.03.1952 р. : станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 10.04.2024)
2. Україна та Європейський суд з прав людини. *Постійне представництво України при Раді Європи* URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayina-ta-yevropejskij-sud-z-prav-lyudini> (дата звернення: 11.04.2024).
3. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. *Міністерство юстиції*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini> (дата звернення: 11.04.2024).
4. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти : Конвенція Організація Об'єднаних Націй від 14.12.1960 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення: 10.04.2024).
5. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Організація Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.04.2024)
6. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.04.2024)
7. Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України від 04.03.2004 №5-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#n54> (дата звернення: 09.04.2024)
8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 24 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 09.04.2024)
9. Кримінально-виконавчий кодекс України : Кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV : станом на 28 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 09.04.2024)
10. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5 : станом на 28 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 11.04.2024).
11. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ МОН

України від 25.04.2013 р. № 466 : станом на 16 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 11.04.2024).

12. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII : станом на 24 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 09.04.2024).

13. «В Ужгороді відкрили перший на Закарпатті інклюзивно-ресурсний центр». *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/v-uzhgorodi-vidkrili-pershij-na-zakarpatti-inklyuzivno-resursnij-centr> (дата звернення: 11.04.2024).

14. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX : станом на 24 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 11.04.2024).

15. Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 221 : станом на 6 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-п#Text> (дата звернення: 11.04.2024).

16. Про затвердження Положення про індивідуальну форму здобуття загальної середньої освіти : Наказ МОН України від 12.01.2016 р. № 8 : станом на 14 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0184-16#Text> (дата звернення: 11.04.2024).

17. Про затвердження Порядку зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти : Наказ МОН України від 16.04.2018 р. № 367. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0564-18#Text> (дата звернення: 11.04.2024).

18. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV : станом на 18 берез. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text> (дата звернення: 11.04.2024).

19. «Термін трансформації санаторних шкіл продовжено до 2025 року». *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/termin-transformaciyi-sanatornih-shkil-prodovzheno-do-2025-roku> (дата звернення: 11.04.2024).

20. «Школа-інтернат для дітей з туберкульозом на Сумщині – під загрозою закриття». *Суспільне Суми*. URL: <https://suspilne.media/amp/sumy/18248-skola-internat-dla-ditej-z-tuberkulozom-na-sumsini-pid-zagrozo-zakritta/> (дата звернення: 11.04.2024).

21. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII : станом на 15 берез. 2022 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 09.04.2024)

22. Хромець Віктор. «Теологічне знання та теологічна освіта в Україні: короткий нарис». Релігія в Україні. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/7841-teologichne-znannya-ta-teologichna-osvita-v-ukrayini-korotkij-naris.html> (дата звернення: 11.04.2024).

23. Про ліцей «Теобенд». URL: <https://www.theoband.org.ua> (дата звернення: 11.04.2024).

24. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 13.12.2022 р. № 2827ІХ : станом на 10 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення: 11.04.2024).

25. Барсукова Олена. «Українці підтримали петицію про обов'язкове ставе виховання у школах». *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/03/10/253286> (дата звернення: 11.04.2024).

26. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Каб. Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87 : станом на 6 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п#Text> (дата звернення: 11.04.2024).

1.2. Огляд законодавства України з питань освіти

Україна на шляху до вступу до Європейського Союзу (на даному етапі включає: європейську інтеграцію та отримання статусу кандидата в члени Союзу) здійснила досить велику кількість реформ і змін в законодавстві з метою його вдосконалення та коригування відповідно до рекомендацій Європейської Комісії, у тому числі, з питань здійснення регулювання освітнього процесу. З юридичної точки зору регулювання права на освіту в Україні, на перший погляд, є досить ефективним та якісним. Система законодавства, яка забезпечує здійснення особами свого права на освіту – досить значна та розгалужена. Правова регламентація цього питання охоплюється не лише основоположними актами, такими як Конституція та Закони України, а ще й потужною кількістю підзаконних нормативно-правових актів (постанови Кабінету Міністрів, накази Міністерства освіти і науки України тощо).

Право на освіту досить чітко регламентовано в Законі України «Про освіту», у якому зазначається, окрім вищезгаданого, що кожен

має право на якісну та доступну освіту, її реалізацію шляхом здобуття на різних рівнях, у різних формах та різних видів [1].

Щодо характеристики структури освіти, яка може здобуватися в Україні, то в даному законі деталізовано її зміст, а саме:

- дошкільна освіта;
- повна загальна середня освіта;
- позашкільна освіта;
- спеціалізована освіта;
- професійна (професійно-технічна) освіта;
- фахова передвища освіта;
- вища освіта;
- освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта [1].

Окремо виносяться ще такі 3 особливі види здійснення освітнього процесу як:

- освіта осіб з особливими освітніми потребами;
- інклюзивне навчання;
- спеціалізована освіта [1].

Однією з найбільш характерних рис українського законодавства є його, так би мовити, «роздрібненість» та «спеціалізованість», яка проявляється в тому, що майже кожен вид здійснення освітнього процесу має своє окреме регулювання в окремому законі. Наприклад, Закон України «Про повну загальну середню освіту», як зазначалось у попередньому підрозділі, містить характеристику її системи; рівні, строки та форми здобуття; мовний аспект; основні принципи та аспекти здійснення освітнього процесу [2].

Аналогічним способом визначено інші види реалізації права на освіту у певних Законах України, зокрема, «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту» тощо.

Аби не порушувати конституційне право рівності громадян України незалежно від їх етнічного походження, то в Законі України «Про національні меншини (спільноти) України» закріплюється положення щодо особливостей використання мов національних меншин (спільнот) в освітньому процесі. Також зазначається, що держава повинна

сприяти підготовці та підвищенню кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників з мов національних меншин (спільнот) та гарантувати безоплатне забезпечення підручниками (у тому числі електронними), посібниками здобувачів повної загальної середньої освіти, які належать до національних меншин (спільнот), та педагогічних працівників у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [3].

Окрім цього досить цікавим є правове регулювання здійснення права на освіту корінними народами. Відповідно до положень Закону України «Про корінні народи України», то дані суб'єкти – «автохтонні етнічні спільноти, які сформувалися на території України, є носієм самобутньої мови і культури, мають традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлюють себе корінним народом України, становлять етнічну меншість у складі її населення і не мають власного державного утворення за межами України», - мають право здійснювати свій освітній процес враховуючи положення Закону України «Про освіту», а також можуть створювати свої заклади освіти або співпрацювати із закладами освіти усіх форм власності з метою забезпечення вивчення мови, історії, культури відповідного корінного народу та навчання мовою відповідного корінного народу [4]. А держава, в свою чергу, гарантує можливість вивчення таких мов, й активне їх дослідження, збереження та розвиток [4] .

Враховуючи фактор стрімкого розвитку суспільного життя, освітній процес як активне соціальне та наукове явище також зазнає трансформацій, тому здійснюючи аналіз законодавства можна помітити тенденцію, що майже кожен нормативний акт або «осучаснився» та зазнав багато реформ протягом свого існування, або був доповнений законом про внесення змін до такого акту.

Як один з прикладів можна розглянути невеличкий за обсягом, але досить значний за сутнісним наповненням Закон України «Про внесення змін до деяких законів України у сфері освіти». Його нормативні положення в основному акцентовані на реформації Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти з розробки ним акредитаційних програм, постакредитаційного моніторингу.

Також з метою забезпечення якості вищої освіти щодо членів вищезазначеного органу висуваються вимоги з академічної доброчесності, вимоги зазначені в Законі України «Про запобігання корупції» й не застосовуються санкції відповідно до Закону України «Про санкції». Зазначається, що задля отримання достатнього рівня якості освітнього процесу у розмірах, що визначені Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, закладам освіти, науковим установам дозволяється здійснювати оплату послуг з акредитації за рахунок видатків загального фонду бюджету на підготовку фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів [5].

У зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України, сфера освіти, як одне з ключових за важливістю питань, також зазнала змін. Законодавство доповнилося новими термінами, аби певні пільгові режими, спрощені умови, соціальна допомога стосувалися більш конкретно визначеної кількості населення, яке їх потребує.

З даною метою в Законі України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо надання державної цільової підтримки окремим категоріям осіб у сферах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти» було додано положення про таку категорію, як діти осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України та, які загинули (померли). Держава гарантує до закінчення такими особами закладів освіти, але виключно до досягнення ними 23 років, державну цільову підтримку для здобуття вищої, фахової передвищої і професійної (професійно-технічної) освіти у державних та комунальних закладах освіти. Це такі категорії осіб:

- постраждалими учасниками Революції Гідності, учасниками бойових дій, особами з інвалідністю внаслідок війни та їхнім дітям;
- особам, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення;
- дітям, один із батьків яких загинув під час масових акцій громадянського протесту або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час масових акцій громадянського протесту;

- дітям осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України та які загинули (померли);

- дітям, які проживають у населених пунктах на лінії зіткнення;

- дітям, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою здобуття освіти у закладах професійної (професійно-технічної) освіти [6].

Досить цікавим в плані дослідження та аналізу, особливо для такої категорії осіб як студенти, є Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів».

Україна, як держава, яка прагне отримати висококваліфікованих спеціалістів з хорошим рівнем знань, сприяє та забезпечує здобуття освіти, підвищення кваліфікації за так званим державним замовленням. Державне замовлення формується Міністерством економіки за поданням Міністерства освіти і науки та інших державних замовників з урахуванням «середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці та обсягів видатків державного бюджету на визначені цілі», й здійснюється шляхом проведення конкурсу.

Проте існують випадки, коли даний конкурс не проводиться, зокрема:

- забезпечення оборони України, державної безпеки і захисту державного кордону, Збройні Сили України, Служба Безпеки України, інших військових формувань та правоохоронних органів, служби цивільного захисту [7];

- забезпечення підготовки фахівців за відповідною спеціальністю одним навчальним закладом відповідно до наданої ліцензії [7];

- наявності конкретної угоди про надання освітніх послуг між навчальним закладом та замовником кадрів [7].

Не можна оминати й питання забезпечення освітнього процесу у наймолодших здобувачів знань, а саме правове регулювання дошкіль-

ної освіти як обов'язкової первинної складової частини системи безперервної освіти в Україні. Дане питання доцільно розглянути у відповідності до Закону України «Про дошкільну освіту» і Закону України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу», де зазначено, що держава визнає її пріоритетну роль та створює належні умови для її здобуття шляхом:

- надання допомоги сім'ї у розвитку, вихованні та навчанні дитини;
- забезпечення доступності та безоплатності її в державних і комунальних закладах дошкільної освіти;
- надання обов'язкової дошкільну освіту дітям старшого дошкільного віку;
- забезпечення доступності і безоплатності її в державних і комунальних закладах дошкільної освіти дітям з особливими освітніми потребами з урахуванням особливостей їх інтелектуального, соціального і фізичного розвитку у тій формі, яка для них є найбільш зручною та ефективною;
- піклування про збереження та зміцнення здоров'я, психологічного і фізичного розвитку дітей, збереженню мережі закладів дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форм власності [8].

Здобуття дошкільної освіти має забезпечити виконання вимог так званого «базового компонента» дошкільної освіти, а відповідальність за здобуття дітьми дошкільної освіти покладається на їх батьків. Якщо ж батьки дитини є позбавленими батьківського піклування щодо неї, тоді така відповідальність перекладається на осіб, які їх замінюють, або на навчальні заклади, де вони утримуються [9] .

Й останнім, але не менш важливим, є право осіб на позашкільну освіту, яке регулюється відповідним Законом України «Про позашкільну освіту». Система закладів, яке забезпечують реалізацію даного освітнього процесу включає в себе:

- заклади позашкільної освіти;
- культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші заклади освіти, установи;
- гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі,

науково-пошукові об'єднання на базі закладів загальної середньої освіти;

-клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності [10].

Основною рисою цього виду здобуття освіти є те, що вона ґрунтується на принципі добровільності вибору типів закладів та видів діяльності, а також здійснюється за участю батьків або осіб, які їх замінюють, трудових колективів, громадських об'єднань, товариств, фондів, державною мовою, з метою виховання громадянина України, вільного розвитку особистості та формування її соціально-громадського досвіду.

Позашкільна освіта може здобуватися одночасно із здобуттям дошкільної, повної загальної середньої та професійної освіти, відповідно до здібностей, обдарувань, уподобань та інтересів учнів чи вихованців [10].

Також, варто згадати положення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу у вищій освіті», в яких зазначено, що освітня програма може передбачати можливість присвоєння додаткових декількох професійних кваліфікацій, що формуються за рахунок її вибіркового освітніх компонентів. Проте здобувачу вищої освіти за результатами виконання освітньої програми може бути присвоєно не більше двох професійних кваліфікацій [11].

Щодо міждисциплінарних освітніх програм, то, відповідно до даного закону, вони можуть створюватися на всіх рівнях вищої освіти в межах їх предметної області, проте не можуть включати спеціальності, які передбачають доступ до професій, для яких запроваджено додаткове законодавче регулювання.

Висновки:

Отже, враховуючи всі аспекти досліджуваного питання українського законодавства з питань освіти можна дійти висновку, що освітній процес в нашій державі здійснюється та гарантується на досить висо-

кому рівні. Про це свідчить, як і значна нормативна база, яка є основним джерелом принципів, методів та способів здобуття освіти, так і велика кількість наданих з боку держави соціальних допомог та пільгових режимів з метою отримання висококваліфікованих учнів, студентів та фахівців, які в подальшому створюють високу конкурентоспроможність не лише на регіональному рівні, а й на рівні Європейського контингенту.

Список використаних джерел:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
2. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
3. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.16.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
4. Про корінні народи України: Закон України від 01.07.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення якості вищої освіти: Закон України від 02.05.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3062-20#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання державної цільової підтримки окремим категоріям осіб у сферах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти: Закон України від 23 лютого 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2940-20#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
7. Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів: Закон України від 20.11.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5499-17#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
8. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
9. Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу: Закон України від 06.07.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2442-17#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
10. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (дата звернення: 16.04.2024).

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу у вищій освіті: Закон України від 23.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3483-20#Text> (дата звернення: 16.04.2024).

Розділ II.

ДЕКОТРІ ПІДСТАВИ ДЛЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ У ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ РАДИ ЄВРОПИ

2.1. Фізичне або психічне здоров'я як можлива перешкода у доступі до освіти

2.2. Особливості здійснення права на освіту дітей з обмеженими можливостями

2.3. Забезпечення права на освіту для осіб, які перебувають у місцях позбавлення або обмеження волі

2.4. Право на мову, якою забезпечується освіта

2.5. Змістовне наповнення шкільних програм у державних школах

2.6. Мінімальний вік, необхідний для отримання диплому про освіту та можливі обмеження

2.1. Фізичне або психічне здоров'я як можлива перешкода у доступі до освіти

Сучасна судова практика Європейського суду з прав людини відображає загострення проблеми доступу до освіти в контексті здоров'я. Однією з суттєвих проблем є некоректне діагностування стану здоров'я дітей, що призводить до обмеження їх права на освіту, яке гарантується статтею 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Невірне медичне визначення стану здоров'я може стати перешкодою для здійснення права на освіту, що порушує не лише індивідуальні права дітей, але й загальні принципи прав людини та принципи справедливості.

Ця проблема набуває особливого значення в контексті статті 2 Протоколу № 1, яка гарантує кожному право на освіту без дискримінації. Випадки неправильного діагнозу, які призводять до обмеження доступу дітей до освіти, стають серйозним викликом у захисті прав людини. Тому необхідно детально розглянути напрямки розвитку прецедентної практики Європейського суду з прав людини у цьому кон-

тексті та шляхи подолання вказаних проблем. Це питання можна проаналізувати через призму конкретних рішень у справах, які розглядалися Європейським судом з прав людини та стали прецедентними у вирішенні питань доступу до освіти з огляду на здоров'я: *AFFAIRE MEMLIKA C. GRÈCE* (2015), *CASE OF HORVÁTH AND KISS V. HUNGARY* (2013).

AFFAIRE MEMLIKA C. GRÈCE(2015). Справу розпочато за заявою проти Грецької Республіки за участю чотирьох громадян Албанії, Новруса Мемліки, Леонори Мемліки, Себастьяна Мемліки та Катерини Мемліки. Річ в тім, що Новрус Мемліка, що проживає з родиною в Греції, мав проблеми зі шкірою, через які звертався до лікарів. Після обстеження та проведення аналізів лікар діагностував у нього проказу або хворобу Хансена. Заразність хвороби призвела до необхідності госпіталізації та обстеження всієї родини. У травні 2011 року трьох інших осіб також госпіталізували та провели аналізи, що підтвердили наявність симптомів захворювання [1, п. 6-9].

Того ж року перший заявник звернувся до іншої лікарні в Західній Аттіці. Перші клінічні обстеження виключили можливість захворювання, і підтвердили, що відповідна особа ніколи не страждала на хворобу Хансена [1, п. 19]. Помилково діагностований як хворий, він вимагав скасування заходів, які були застосовані до його сім'ї та самого нього. Зокрема, це стосувалося направлення на лікування, яке мало побічні ефекти для його дружини та дочки, а також виключення його дітей зі школи. Керівник Управління охорони здоров'я регіону Західної Греції відмовився видати наказ про припинення відповідного лікування та підтвердив, що діти не можуть повертатися до школи, доки комісія, передбачена статтею 8 Закону № 1137/1981, не перевірить їх [1, п. 21].

Саме частина 2 статті 8 Закону «Про госпіталізацію та соціальний захист хворих на проказу» передбачає, що пацієнти з проказою, які не є загрозою для громадського здоров'я, можуть, якщо вони є учнями або студентами вищих навчальних закладів, продовжувати своє навчання разом з іншими учнями або студентами. Це можливо лише після отримання висновку окремого комітету з трьох членів, який складається з

професорів дерматології, мікробіології та гігієни Афінського університету або їхніх законних заступників. Вищезазначена комісія збиратиметься лише у випадку, коли буде справа про обстеження вилікуваного хворого на проказу під опікою Управління громадського здоров'я Міністерства соціальних служб, до якої звернеться зацікавлена сторона [3]. Заявники твердять, що виключення третього та четвертого учнів зі школи, внаслідок помилки в діагнозі, порушило їх право на освіту, яке гарантується статтею 2 Першого протоколу до Конвенції [1, п. 47].

Уряд, у свою чергу стверджує, що тимчасове виключення третього та четвертого учнів зі школи було законним і обумовлене необхідністю забезпечення охорони здоров'я їхніх однокласників та педагогічного колективу. Він також наголошує, що другий заявник відхилив пропозицію директора школи щодо призначення вчителя для надання домашніх уроків виключеним дітям [1, п. 48].

Фактичне виключення третього та четвертого учнів зі школи було неправомірним та не мало юридичного обґрунтування, повідомляють скаргники. Вони зауважують, що влада ніколи не пропонувала їм призначити вчителя для надання домашніх уроків і не надала жодного документа, що підтверджує згоду місцевої служби освіти на такий захід [1, п. 49].

У даному випадку Суд підкреслює, що згідно з його усталеною практикою, право на освіту, яке передбачено в статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції, гарантує кожному, хто підпадає під юрисдикцію Договірних держав, право доступу до навчальних закладів, що існують на певний час. *Проте це право не є абсолютним і може бути обмежене, оскільки воно вимагає регулювання з боку держави.* Національні органи влади мають певну свободу розсуду у встановленні правил для освітніх закладів, але остаточне рішення щодо відповідності вимогам Конвенції належить Суду. Для того, щоб забезпечити, що введені обмеження не порушували сутність права на освіту і не позбавляли його ефективності, Суд повинен переконатися, що вони є передбачуваними для сторони в суді та спрямовані на законну мету [1, п. 50].

Увага Суду припадає на те, що неповнолітні заявники, яким на той момент було 11 і 7 років, були виключені з початкової школи з 2 червня

по 12 грудня 2011 року. Таким чином, вони були позбавлені можливості відвідувати заняття протягом більше трьох місяців у 2011 навчальному році *відповідно до положень національного законодавства Греції*. Але таке обмеження було регульованим і передбачуваним [1, п. 51].

Також, Суд вказує на те, що 2 червня 2011 року, коли заявникам було дозволено покинути лікарню Ріон, голова Управління охорони здоров'я регіону Західної Греції направив листа директору школи, у якому він повідомив, що навчання дітей продовжиться лише після отримання висновку комісії, згідно зі статтею 8 Закону № 1137/1981. Така ж позиція була підтверджена тим же посадовцем 15 липня 2011 року. Однак протягом усього часу жодна комісія не була створена ані в першому, ані в другому випадку.[1, п. 52] Зрештою, згадана комісія була створена лише 21 листопада 2011 року. Вона провела засідання 8 грудня 2011 року і прийняла висновок, що заявники не мають хвороби Хансена і не становлять загрози для здоров'я населення. Копія рішення цієї комісії була передана адміністративним шляхом 12 грудня 2011 року, у день, коли третій і четвертий заявники знову розпочали навчання -підкреслює суд з обставин справи [1, п.54].

Суд визнає важливим, щоб владні органи, які відповідають за громадське здоров'я, вжили належних заходів для того, щоб запобігти поширенню серйозної та інфекційної хвороби, про яку йдеться у цій справі. Оспорюваний захід, виключення дітей зі школи, переслідував законну мету: захист здоров'я дітей та педагогічного персоналу школи. Однак для забезпечення відповідності принципу пропорційності між захистом громадських інтересів та прав осіб, які підлягають обмеженням, владі слід виявляти уважність та оперативність у впровадженні таких заходів. Тому Суд вважає відповідним, щоб особливо обмежувальні заходи застосовувалися лише протягом терміну, абсолютно необхідного для досягнення своєї мети, і були скасовані, як тільки ця мета більше не існує [1, п. 55].

На думку Суду, таке затримання у процесі, у зв'язку із створенням комісії, яка повинна була призвести до остаточного рішення у здоров'ї заявників, серйозно позначилося на їх житті, зокрема, на освіті обох дітей. У даному контексті такий захід не відповідав законній меті та не

був пропорційним. Це порушило права неповнолітніх на освіту, зокрема, доступ до навчального закладу, що веде до порушення статті 2 Першого протоколу до Конвенції [1, п. 57].

Отже, в даній справі суд приходить до висновку, що виключення учнів зі школи було виправданим, оскільки мало законну мету. Однак, відновлення учнів у школі виявилось складним через неефективність процесу здійснення медичних оглядів. Суд вбачає, що національне законодавство не забезпечує достатню ефективність регулювання цих питань, що призвело до затримки вирішення ситуації. Наголошено на тому, що відсутність, а потім тривале створеної комісії для оцінки здоров'я учнів є порушенням їхнього права на освіту гарантованого Конвенцією.

CASE OF HORVÁTH AND KISS v. HUNGARY(2013). Заявниками є двоє чоловіків ромської національності, які подали заяву, в якій стверджували, що їм були надані неправильні діагнози щодо їхнього психічного здоров'я. За результатами діагнозів їх направили до спеціальної школи для дітей з розумовими вадами, незважаючи на те, що вони вчилися в звичайній школі. В дослідженнях відзначається, що неправильне діагностування ромських дітей як розумово відсталих було одним із засобів сегрегації їх у школах Угорщини щонайменше з 1970-х років.

Пан Горват розпочав свою освіту в звичайній школі. Однак Експертна комісія зазначила, що він має «легку психічну недостатність», і направила його до спеціальної школи. Вона використовувала значення IQ 86 як межу між нормальною інтелектуальною здібністю та легкою розумовою відсталістю (хоча Всесвітня організація охорони здоров'я встановлює значення IQ 70). Незважаючи на кілька оглядів, комісія продовжувала стверджувати, що він має легку розумову відсталість.

У вересні 1999 року пан Кісс розпочав свою освіту в звичайній школі. Маючи труднощі у навчанні 15 травня 2000 року Експертна комісія зазначила «легку психічну ваду» та рекомендувала навчання в спеціальній школі для дітей із невеликими розумовими вадами. Батьки пана Кісса прагнули, щоб їхню дитину навчали в звичайній школі, а не в спеціальній, проте їхні заклики залишилися без відповіді. Навіть при

успішних академічних досягненнях пана Кісса, експертна комісія, яка проводилася двічі після остаточного рішення, підтвердила наявність «легкої психічної вади».

Після проведення незалежних експертиз з інтелектуальних здібностей виявилось, що пан Горват має рівень IQ 83 за шкалою «тесту Ворона», який був нижчим за середній, але не вказував на його психічну неповноцінність, тому його не можна було вважати розумово відсталим. У випадку пана Кісса його оцінка за «тестом Ворона» склала IQ 90. Експерти підкреслили, що він має здоровий глузд і може успішно навчатися за звичайною програмою. Вони рекомендували владі негайно втрутитися, щоб перевести його до загальноосвітньої школи та забезпечити належну освіту [2, п. 32-33].

Заявники звернулися до національного суду з твердженням, що Експертна комісія дискримінувала їх та неправильно встановила діагноз «легка психічна недостатність» на підставі їх етнічної приналежності, соціального та економічного статусу, а потім призначила їм навчання в спеціальній школі, хоча вони мали нормальні здібності. Вони стверджували, що експертні комісії вільно вибирали тести, які вони використовували, і було відомо, що деякі з них мали культурні упередження та призводили до неправильної діагностики особливо серед ромських дітей. Ця системна помилка виникла через недоліки у діагностичній системі, яка не враховувала соціокультурні особливості ромських дітей, що призводило до неправильних діагнозів. Заявники вказували на відповідальність експертів, які, відповідно до закону, повинні мати досвід у сфері психічних розладів і, отже, повинні були визнати симптоми цих розладів, щоб гарантувати, що лише діти з реальними розумовими порушеннями отримують освіту в спеціальних навчальних закладах [2, п. 36].

Регіональний суд визнав, що дії відповідачів щодо освіти заявників порушили їх права на рівне ставлення та освіту. Вони пояснили, що, незважаючи на те, що визначення «особливих потреб» в законодавстві було змінено кілька разів протягом відповідного періоду, відповідні нормативні акти вимагають, щоб Експертна комісія індивідуалізувала кожну справу і приймали рішення щодо можливих особливих

потреб кожної дитини відповідно до її потреб і обставин [2, п. 39]. Апеляційний суд у місті Дебрецен анулював постанову суду першої інстанції і відхилив позови заявників проти Корекційної школи та Ради графства [2, п. 43].

Пізніше заявники звернулися до Верховного Суду з клопотанням про перегляд. Вони стверджували, що в Угорщині відсутній національний професійний стандарт для діагностичної системи. Помилки у діагностичній системі разом із ігноруванням соціального, культурного та мовного контексту призвели до надмірної кількості ромських дітей, яким було діагностовано «легку розумову ваду» [2, п. 46]. Верховний Суд переглянув рішення суду другої інстанції та визнав його частково необґрунтованим. Він підтвердив рішення другої інстанції щодо висновку, що дії виправної школи та окружної ради не порушували права заявників на рівне ставлення. Однак Верховний суд зазначив, що: «Неспроможність держави створити такий професійний протокол, який враховує особливе несприятливе становище ромських дітей та пом'якшує системну помилок діагностичної системи і можливе порушення прав людини заявників у результаті цих системних помилок перевищують компетенцію Верховного Суду... заявники можуть вимагати порушення їхніх прав людини, встановлене в Європейському суді з прав людини. Тому Верховний Суд не вирішив по суті цього питання» [2, п. 50-53].

Заявники звернулися до Європейського Суду з прав людини з твердженням, що їхнє навчання у виправній школі є формою етнічної дискримінації та порушує їх право на освіту, що гарантується статтею 2 Першого протоколу до Конвенції у поєднанні зі статтею 14 Конвенції [2, п. 77].

Претензії уряду полягали в тому, що заявники не мають права далі стверджувати, що їхні права були порушені згідно зі статтею 34 Конвенції, оскільки регіональний суд визнав, що Експертна комісія порушила їхнє право на освіту, не уточнюючи їхні діагнози та не роз'яснюючи причину та характер їхніх спеціальних освітніх потреб [2, п. 79].

Суд відповів, що він розглядатиме порушення прав як наслідок спільних дій школи, ради округу та експертної комісії. Однак заявники

отримали компенсацію лише внаслідок дій експертної комісії, а не через свої претензії щодо дискримінації в контексті отримання освіти. Тому, враховуючи всі обставини, суд вважає, що заявники залишаються жертвами [2, п. 85].

Крім того, Суд не розглядатиме заяву заявників про непридатність тестів, оскільки вони не вичерпали національних засобів правового захисту [2, п. 87].

Згідно з думкою заявників, направлення ромських дітей до спеціальних шкіл становило непрямую дискримінацію та було недопустимим відповідно до статті 2 Першого протоколу. Вони аргументували, що роми несуть особливе навантаження в рамках поточної системи, і жодна інша захищена група не потерпала від незаконного направлення до спеціальних шкіл на підставі діагностичної системи. Крім того, тести, які використовувалися для такого направлення, мали культурні упередження та базувалися на стандартах, які ставили ромських дітей в особливо не вигідне положення. Заявники також критикували процес експертизи за його недостатню індивідуалізацію [2, п. 90-93].

Уряд відкидав твердження, що заявників дискримінували у порівнянні з не ромськими дітьми в подібних обставинах. Він також вважав, що оцінка здібностей заявників була достатньо індивідуалізованою. Крім того, Уряд погоджувався з тим, що існує можливість помилок у процесі оцінки, що можуть виникнути внаслідок особистих упереджень чи професійних недоліків, і це потребує відповідних гарантій [2, п. 94-98].

Суд встановив, що через складну історію та постійні випадки вигнання, роми стали особливо вразливою та знедоленою групою. Тому їм потрібний спеціальний захист. Їхнє вразливе положення означає, що слід акцентувати увагу на їхніх потребах та унікальному способі життя як в законодавчому полі, так і під час розгляду конкретних справ [2, п. 102]. Слово «поважати» у статті 2 Протоколу № 1 означає більше, ніж «визнавати» або «брати до уваги». Крім основного негативного зобов'язання, воно передбачає певне позитивне зобов'язання з боку держави, зауважує Суд [2, п. 103].

У випадку права на освіту членів групи, які стали жертвами дискримінації в минулому і мають наслідки й досі, існуючі структурні проблеми потребують впровадження позитивних заходів держави. Одна з таких ініціатив, наголошує Суд, - надання допомоги заявникам у подоланні труднощів, з якими вони стикаються у навчанні. Такі зобов'язання особливо важливі, якщо існувала фактична пряма дискримінація в минулому. Для ефективного вирішення цих проблем потрібні додаткові кроки, такі як активна та структурована участь відповідних соціальних служб [2, п. 104].

Суд не може прийняти аргумент заявників, які стверджують, що нерівне поводження було лише результатом фактичної ситуації, що стосувалася лише ромів. Проте Суд визнає, що нерівна поведінка стосовно ромів була набагато поширенішою, і уряд не має розумного виправдання цій нерівності, крім посилення на високу поширеність несприятливого соціального становища серед ромів [2, п. 110].

ЄСПЛ підтверджує, що нерівне поводження вважається дискримінацією, якщо воно не має обґрунтування в об'єктивних чи розумних міркуваннях, тобто якщо не служить законній меті або не збалансоване за пропорціями. Особливо суворо це стосується випадків, коли основою для такого поводження є раса, колір шкіри або етнічне походження. Суд розуміє, що Уряд прагнув забезпечити дітям із спеціальними освітніми потребами можливість навчання. Однак Рада Європи висловила занепокоєння стосовно обмеженої навчальної програми в цих закладах та проблеми сегрегації, яка є наслідком цієї системи [2, п. 112-113]. Також Суд вимагає, щоб держава продемонструвала, що тести та їх використання були здатні об'єктивно визначити навчальні та розумові здібності заявників [2, п. 117].

У даному випадку ЄСПЛ приходить до висновку, що результати проведених тестів у відношенні заявників не забезпечили достатніх гарантій проти неправильного діагнозу. Ці гарантії мали б бути передбачені в зв'язку з позитивними зобов'язаннями, які покладаються на державу в умовах, коли існує історія дискримінації дітей з етнічних меншин [2, п. 119].

Факти цієї справи свідчать про те, що шкільні заходи для ромських

заявників із нібито легкою психічною недостатністю або проблемами навчання не супроводжувалися адекватними гарантіями, які б забезпечувала держава, користуючись своєю свободою розсуду у сфері освіти. Крім того, в результаті неправильних діагнозів заявників поміщали до шкіл для дітей з розумовими вадами, де навчалася більш базова програма, ніж у звичайних школах, і де вони були ізольовані від учнів. Надана освіта могла посилити їхні труднощі та поставити під загрозу їхній подальший особистий розвиток замість того, щоб допомогти їм інтегруватися у звичайні школи та розвинути навички, які полегшили б життя серед більшості населення [2, п.127].

Висновки:

Отже, навіть неправильний діагноз може порушити право на освіту, яке гарантоване статтею 2 Першого протоколу до Конвенції. Розглядаючи обидві справи, можна виявити спільні риси, на які звертає увагу суд при вирішенні їх. Варто зауважити, що справи різні, оскільки вони стосуються як фізичного, так і психічного здоров'я.

Проте, у обох справах Європейський суд з прав людини відзначає однакові обставини, які гарантують особам право на освіту. Перш за все, слід відзначити, що право на освіту не є абсолютним і його здійснення може бути обмежене державою, проте лише у випадку, коли це обмеження переслідує законну мету. Крім того, держави мають позитивні зобов'язання, в межах яких на них покладаються обов'язки контролювати, перевіряти та забезпечувати законність застосованих обмежень.

Список використаних джерел:

1. AFFAIRE MEMLIKA c. GRÈCE. (application no. 37991/12). ECHR. 6 October 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-157529> (дата звернення: 10.04.2024)
2. CASE OF HORVÁTH AND KISS v. HUNGARY. (application no. 11146/11). ECHR. 29 January 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-116124> (дата звернення: 14.04.2024)
3. Law 1137/1981 «On hospitalization and social protection of leprosy patients» (Government Gazette 60 A/13.3.1981) URL: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ygeia/astheneies/n-1137-1981.html>

2.2. Особливості здійснення права на освіту дітей з обмеженими можливостями

Однією із ключових проблем, які можуть виникати при реалізації права на освіту є питання, які стосуються навчання осіб з обмеженими можливостями, що підтверджується практикою Європейського суду з прав людини. Найкраще це можна простежити в таких справах як: «G.L. V. ITALY» (2020), «ÇAM V. TURKEY» (2016), «Bettina DUPIN contre la France» (2018), «Ozan Barış SANLISOY contre la Turquie» (2016).

CASE OF G.L. V. ITALY (2020). Дана справа стосувалася неспроможності молодшої дівчини, яка страждала на невербальний аутизм, отримати спеціалізовану у навчанні допомогу, на яку згідно із законодавством вона мала право у перші два роки навчання в початковій школі. Відповідно до Закону № 118/71 (статті 28), це положення має назву «Заходи щодо відвідування школи». У другому параграфі щодо обов'язкової освіти йдеться про те, що діти шкільного віку з обмеженими можливостями повинні здобувати освіту в загальнодержавних школах [1]. У 1987 р. Конституційний суд Італії надав рішення № 215, де визнавалося, що учні з обмеженими можливостями мають навчатися в загальноосвітніх школах [2]. Право на освіту дітей з обмеженими можливостями гарантовано правовою системою Італії шляхом надання інклюзивної освіти в межах звичайних шкіл. Органи влади зі свого боку повинні зробити все можливе для позитивного забезпечення інклюзивного навчання в школах.

У даній справі G.L. скаржилась на порушення її права на освіту. Вона два роки не отримувала спеціалізованої допомоги, яка мала б їй надаватись відповідно до вищевказаних положень законодавства. Вона вважає, що держава не виконала своє позитивне зобов'язання, взятого на себе членством в Раді Європи, щодо забезпечення рівних можливостей для людей з інвалідністю. [3, п.32, 33 рішення]. Вона посилялася на статтю 2 Протоколу № 1, який вказує, що нікому не може бути відмовлено в праві на освіту [4] в поєднанні зі статтею 14 Європейської конвенції з прав людини, яка регламентує заборону дискримінації [5].

Причину неспроможності заявницею скористатися допомогою

Уряд пояснив тим, що відповідно до національного законодавства відбулося бюджетне скорочення, і кошти виділялися на фінансування допомоги особам з «більш серйозним» захворюванням, відтак не вистачало коштів для покриття всіх видів підтримки шкіл [3, п.46 рішення]. Суд підтримує свою позицію, яку він вже наводив раніше (справа *VELYO VELEV V. BULGARIA*, п.33) про те, що в демократичному суспільстві право на освіту є необхідним для сприяння дотриманню прав людини та відіграє фундаментальну роль. Він також відзначає, що освіта є однією з найважливіших державних послуг у сучасній державі. Однак він так само визнає, що освіта є діяльністю, яку складно організовувати та проблематично фінансувати, тоді як ресурси, які влада може виділити на це, обов'язково є обмеженими. Справедливим є й те, що вирішуючи, як регулювати право доступу до освіти, держава повинна знайти баланс між освітніми потребами тих, хто перебуває під її юрисдикцією, і обмеженими можливостями їх задовольнити. Однак Суд не може залишити без уваги той факт, що, на відміну від деяких інших державних послуг, освіта є правом, яке користується прямим захистом Конвенції [3, п.49 рішення].

Заявниця звернулася до адміністративних судів, які зі свого боку відхилили позов, посиляючись на відсутність достатніх фінансових ресурсів для забезпечення спеціалізованої допомоги. Вони прагнули з'ясувати, чи ці обмеження мали однаковий вплив на дітей з обмеженими та необмеженими можливостями [3, п.67 рішення].

Суд дійшов висновку, що органи влади не намагалися визначити реальні потреби дівчинки чи можливі рішення, які дозволили б їй відвідувати початкову школу в умовах, максимально подібних до тих, якими користуються інші діти, не накладаючи непропорційного або надмірного тягаря на органи влади. Суд також вважає, що дискримінація, якої зазнав заявник, є ще більш серйозною, оскільки вона мала місце в рамках початкової школи, коли закладаються основи загальної освіти, соціальної інтеграції та перший досвід суспільного життя — який є обов'язковим у більшості країн.

Беручи до уваги наведені позиції, Суд доходить висновку, що в даній справі Уряд не зміг продемонструвати, що національні органи

влади відреагували з необхідною старанністю, щоб гарантувати, що заявниця могла користуватися своїм правом на освіту нарівні з іншими учнями, щоб досягти справедливого балансу між конкуруючими інтересами.

Тому було констатовано порушення статті 14 Конвенції в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу [3, п.70-73 рішення].

CASE OF ÇAM V. TURKEY (2016). У цій справі незрячій людині, яка склала вступний іспит, було відмовлено у реєстрації до консерваторії.

Заявниця стверджує про порушення принципу недискримінації в тому, що їй відмовили у вступі до консерваторії через незрячість. При цьому різні нормативно-правові акти закріплювали право навчатися дітям з обмеженими можливостями. Стаття 42 Конституції Туреччини говорить, що ніхто не може бути позбавлений права на освіту [6]. Закон № 1739 зазначає, що навчальні заклади відкриті для всіх і громадяни отримують користь від освітніх закладів, окрім закладів базової освіти, залежно від їхніх інтересів, талантів і здібностей. Жоден нормативно-правовий акт не говорить про відмову в навчанні для осіб з обмеженими можливостями [7]. У Законі №5378 в статті 15 чітко передбачено, що люди з обмеженими можливостями не можуть бути позбавлені права отримувати освіту з будь-яких причин. Дітям, молоді та дорослим з обмеженими можливостями, беручи до уваги їхні особливі ситуації та відмінності, надаються рівні можливості для отримання освіти в інтегрованому середовищі та з іншими особами [8].

Заявниця зазначає, що має місце порушення її права на освіту. На її думку, потрібно бути зрячою для того, щоб вступити до консерваторії та навчатися там, тому що вони не мають спеціальних класів, які призначені для навчання обдарованих дітей з обмеженими можливостями. Вона вважає, що дане положення суперечить праву на освіту. Також вона зазначала, що державою не було виконано свого позитивного зобов'язання стосовно надання однакових можливостей як особам з інвалідністю, так і без [9, п.39 рішення].

Суд зазначив, то немає сумнівів у тому, що єдиною відмовою у

навчанні в консерваторії була наявність сліпоти, так як заявниця подала медичний висновок про фізичний стан, який містив врахування її сліпоти, однак не виключав можливості навчання в консерваторії в спеціальних класах, які навчальним закладом передбачені не були. Але консерваторія не хотіла прийняти її та навіть просила лікаря змінити довідку в контексті можливості її навчання, але з різним, враховуючим сліпоту, ставленням. Таким чином, джерело виключення заявниці з доступу до освіти в консерваторії передбачалося не законом, а шкільним регламентом [9, п.59 рішення]. Суд вважає, що державні органи жодним чином не прагнули визначити потреби заявниці, а також не встановили, наскільки її сліпота може стати перешкодою для доступу до музичної освіти.

З огляду на вищезазначені обставини, Суд погоджується з тим, що відмова заявниці в зарахуванні до консерваторії ґрунтувалася виключно на тому, що вона має вади зору і що національні органи влади ніколи не передбачали можливість того, що *пропорційні* та розумні пристосування могли б дати їй можливість навчатися в цьому закладі. Тому Суд вважає, що заявниці було відмовлено без об'єктивних та обґрунтованих підстав у можливості здобути освіту в музичній консерваторії виключно через її обмежені можливості [9, п.67,68 рішення].

Requête Bettina DUPIN contre la France (2018). У даній справі йдеться про те, що мати дитини з аутизмом звернулася до Комісії з прав та автономії інвалідів (далі – CDAPH) із запитом щодо шкільного курсу та орієнтації в класі для освітньої інклюзії. Але цей запит відхилили. CDAPH рекомендував навчання в медико–освітньому інституті (далі – IME). Згодом експертом було визначено те, що дитина значно відстає у розвитку і йому потрібен спеціальний догляд, який повинен бути адаптований для дітей з аутизмом.

Заявниця стверджувала про те, що у IME були відсутні місця і її син перебував у денній лікарні. Вона вказала, що жоден IME не підходить для дітей з аутизмом у відділенні, тому вона бажає, щоб її дитину перевели у звичайну школу.

Національне законодавство Франції передбачає, що кожна дитина, яка має ті чи інші проблеми із здоров'ям, забезпечується відповідним

навчальним курсом, який спрямовує і корегує, коли це можливо, навчання у звичайному шкільному середовищі [10, п.18-21 рішення].

Заявниця, посилаючись на статтю 2 Протоколу №1 Конвенції, скаржилась на те, що національні суди відмовили у направленні її дитини до звичайної школи у зв'язку з необґрунтованістю скарг, з якими вона зверталась до національних засобів правового захисту. Вона вважає, що Держава неспроможна вжити фінансових заходів, які є необхідними відповідно до зобов'язань, взятих на себе Урядом і наголошує про те, що відсутні спеціальні ресурси, виділені державою для дітей з аутизмом [10, п.22 рішення].

Суд наголошує, що право на освіту є важливим і захищається Конвенцією. Але Він вказав, що не може визначити ті засоби, які мають бути реалізовані, так як національні органи наділені гнучкою дискрецією: проводять постійний моніторинг місцевої ситуації і краще можуть прийняти рішення щодо потреб у цьому сегменті забезпечення позитивних зобов'язань.

Суд зазначив, що протягом періоду, коли заявник перебував у денній лікарні, він здобував освіту в звичайній школі, але це не було успішно, так як він зовсім не контактував із іншими дітьми, не писав і не говорив, що свідчить про неспроможність навчатися в звичайній школі [10, п.30 рішення]. Тому національні суди обрали для дитини навчання в спеціалізованому середовищі, яке є найбільш адаптованим до його хвороби: це допоможе йому отримати більшу користь.

Судячи з вищевказаного, Суд робить висновок про те, що національні органи влади вважали стан сина заявниці перешкодою для його навчання в рамках звичайного права на освіту, зауваживши сумнівну вигоду від доступу до інклюзивної освіти з урахуванням рівня його інвалідності. Вони обрали освіту, яка відповідає його потребам у спеціалізованому середовищі. Із огляду на всі надані йому елементи, Суд не може, як стверджує заявник, вважати, що цей вибір було зроблено за замовчуванням через брак ресурсів та освітньої допомоги у звичайній школі [10, п.31 рішення].

Тому Суд вважає, що тут не йде мова про невиконання державою своїх зобов'язань за статтею 2 Протоколу №1 Конвенції щодо відмови

у прийнятті дитини з обмеженими можливостями до звичайного шкільного середовища і відмову в праві на освіту через її інвалідність [10, п.33 рішення].

Суд відхилив прохання про навчання у звичайній школі на користь навчання в спеціалізованій школі.

Requête Ozan Barış SANLISOY contre la Turquie (2016). Справа стосується того, що заявнику, який хворий на аутизм, рекомендувалося пройти спеціальну освіту. Спеціальною комісією з оцінки освіти було складено план, за яким він мав навчатися. Батьками заявника було подано заяву на реєстрацію до школи, але школа не прийняла заяву, так як не мала можливості забезпечити відповідне навчання дитині. Батьки стверджували, що їх дитину не прийняли до школи через аутизм.

Законодавство Туреччини, як вже було підкреслено в попередній справі, передбачає, що ніхто не може бути позбавлений права на освіту. Особи, які мають обмежені можливості, повинні здобувати освіту так само, як особи зі звичайними освітніми можливостями. Немає підстав позбавляти їх права на освіту [11, п.24,26 рішення].

Заявниця, посиляючись на статтю 2 Протоколу 1 та статтю 14 Конвенції, скаржилась на те, що її дитина зазнала дискримінації у праві на освіту через те, що та була хвора на аутизм, і вказала, що в Туреччині люди, які мають проблеми із здоров'ям, позбавлені права отримувати освіту [11, п.33 рішення].

Уряд вважає, що скарги заявниці щодо відхилення її заяви про зарахування до школи через, за її ствердженням, наявності аутизму є необґрунтованими, так як приватні школи, на відміну від державних, дотримуються спеціальної процедури, яка затверджена губернаторством, щодо прийому заяв. До того ж процедурою передбачене включення співбесіди з батьками [11, п.43 рішення].

Суд вкотре наголошує на тому, що право на освіту в демократичному суспільстві є необхідним для того, щоб реалізувати свої права. Він також вказав на національне законодавство Туреччини, яке передбачає навчання дітей з обмеженими можливостями без дискримінаційних порушень. Така дитина має можливість отримати спеціальну

освіту в спеціалізованих закладах або ж наділена рівним правом на навчання в звичайних, державних чи приватних школах.

Таким чином, Суд зазначає, що право на доступ до освіти для дітей з обмеженими можливостями гарантується *де-юре* системою освіти Туреччини: чи то у формі спеціальної освіти в спеціальних закладах, чи інклюзивної освіти в звичайних школах [11, п.63 рішення]. У завдання Суду не входить ухвалювати рішення *in abstracto* щодо національного законодавства та практики. Однак він говорить, що справа не містить документів, які стосуються відмов у реєстрації інших шкіл, окрім тієї, про яку йдеться в цій справі [11, п.64 рішення].

До того ж, заяву заявника на реєстрацію в приватній школі було відхилено після двох співбесід з викладачами. Звичайно, Суд зазначає, що, згідно зі свідченнями, зібраними під час кримінального провадження, відмова в реєстрації була мотивована відсутністю в школі кваліфікованого викладацького складу, здатного запропонувати заявнику освіти, яка може задовольнити його потреби [11, п.65 рішення].

Насамкінець, якщо заявник стверджує, що протягом визначеного періоду часу він був повністю усунутим від шкільного навчання, він не може, за оцінкою Суду, стверджувати про відмову у доступі до державної школи в тих самих часових рамках. Проте, беручи до уваги документи у справі, Він зазначає, що згодом заявник навчався у звичайному середовищі, у державних закладах, де він, здається, продовжує свою освіту, що є важливою обставиною, на Його думку [11, п.68 рішення].

Тому Суд відхилив цю заяву, вказуючи на те, що тут не йде мова про систематичну відмову заявника у праві на освіту через його аутизм, так як він навчався в інших державних школах [11, п.65 рішення].

Висновки:

Проблема здобування освіти дітьми з обмеженими можливостями є надто складною та «болючою» для будь-якої держави-учасниці Ради Європи. Звісно, що наявність законодавчого регулювання та усталеної судової практики у національних державах є одним із шляхів подолання явища непропорційності (несправедливості) у цьому аспекті.

Враховуючи вимоги статті 2 Протоколу № 1, діти з обмеженими можливостям мають шанс навчатися разом із іншими дітьми, проте з аналізу рішень у справах, що були взяті до уваги, випливає, що не у всіх випадках це буде доречним, оскільки держава в межах свого власного розсуду вважає, що це буде їм на користь. Очевидно, що не всі діти, які мають обмежені можливості, мають змогу взяти на себе мінімальні поведінкові вимоги, які повинні бути дотримані у звичайному житті школярів. Саме тому Суд звертає увагу на те, що інклюзивна освіта визнається найкращим засобом для забезпечення прав людини з обмеженими можливостями. Тож, Суд наголошує про важливість основоположних прав та недопущення дискримінації в праві на освіту.

Список використаних джерел:

1. Gazzetta ufficiale della repubblica Italiana - № 82. Roma 2 aprile 1971. URL: www.gazzetta.ufficio.it/eli/id/1971/04/02/071U0118/sg (дата звернення: 23.03.2024).
2. Giudizio di legittimità costituzionale in via incidentale. Decisione del 03.06.1987. URL: <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=1987&numero=215> (дата звернення: 24.03.2024).
3. CASE OF G.L. V. ITALY (Application no. 59751/15). ECHR, 10 September 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204685> (дата звернення: 24.03.2024).
4. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Ратифіковано Законом України від 17.07.1997. Офіційний сайт Верховної Ради України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 24.03.2024)
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.03.2024)
6. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Kabul Tarihi, 18.10.1982. URL: <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridaresi/Mevzuat/Kanunlar/Anayasa.pdf> (дата звернення: 26.03.2024)
7. 1739 Millî Eğitim Temel Kanunu. URL: <https://www.lexpera.com.tr/resmigazete/metin/milli-egitim-temel-kanunu-14574-1739> (дата звернення: 26.03.2024).
8. 5378 Sayılı Engelliler Kanunu. URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050707-2.htm> (дата звернення: 26.03.2024)

9. CASE OF ÇAM V. TURKEY (Application no. 51500/08). ECHR, 23 February 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-161149> (дата звернення: 01.04.2024)

10. Requête Bettina Dupin contre la France. 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-189671> (дата звернення: 03.04.2024)

11. Requête Ozan Barış SANLISOY contre la Turquie. 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-169450> (дата звернення: 03.04.2024)

2.3. Забезпечення права на освіту для осіб, які перебувають у місцях позбавлення або обмеження волі

Цей аспект питання, який стосується права на освіту є актуальним, оскільки у осіб, які перебувають у місцях позбавлення або обмеження волі виникає бажання здобувати освіту та брати участь в різних навчальних програмах. Причина такому бажанню, як правило служать безпосередні обставини в яких перебуває особа, оскільки не так багато занять чим би можна було зайнятися в умовах знаходження в пенітенціарній установі. Але також не рідко таке бажання виникає в ув'язнених через те, що перебуваючи на волі вони навчалися чи то в школах чи у вищих навчальних закладах або відвідували певні освітні курси і потрапляючи в пенітенціарну установу особа зазвичай бажає продовжити своє навчання. Таке право має кожна особа, оскільки його гарантує Європейська конвенція з прав людини, а саме стаття 2 Протоколу №1, а факт винесення судового рішення стосовно позбавлення або обмеження волі особи, обмежує її волю, а не інші права, які гарантовані Конвенцією.

CASE OF VELYO VELEV v. BULGARIA.

Заявник, пан Вельйо, у 2003 році його було засуджено за шахрайство і він відбув покарання у вигляді позбавлення волі у в'язниці міста Стара Загора з 11 лютого 2003 року до 9 серпня 2004 року. 1 жовтня 2004 року його було заарештовано за підозрою в незаконному володінні зброєю. У період з 29 листопада 2004 року до 20 квітня 2007 року він тримався під вартою, де, як він стверджував, він тримався разом з

в'язнями-«рецидивістами». Ним не було закінчено його середню освіту, тому він пише листа, в якому просить дозволу зарахувати його до внутрішньої школи в'язниці. Запит ним подався до безпосереднього начальника в'язниці, але ним не було отримано жодної відповіді до початку навчального року. Згодом він знову звертається до начальника в'язниці, а також до Міністерства освіти та до служби державного обвинувача. Пан Вельйо все-таки отримує відповідь від обвинувача та Міністерства освіти, в якому було сказано, що засуджені особи мають право навчатися у в'язничних закладах освіти. У свою чергу пан Вельйо посилаючись на лист Міністерства освіти звертається до начальника в'язниці, щодо продовження його освіти у школі при в'язниці. 7 грудня 2005 року він отримує відповідь, яка була підписана керівником Директорату виконання покарань Міністерства юстиції. Його прохання було знову не прийнято, відповідне відхилення було обгрунтовано тим, що заявник не був засуджений, а після винесення судом негативного рішення стосовно пана Вельйо, його буде переведено до в'язниці для рецидивістів, а залучення рецидивістів до освітньої та робочої програми, яка була розрахована для ув'язнених, які не відносились до рецидивістів призведе до порушення вимог, що різні категорії ув'язнених повинні утримуватися окремо і повинні брати роздільну участь у виправних програмах [2].

Позиція ЄСПЛ у справі. Сам заявник стверджував, що йому було відмовлено в можливості навчатися в школі, яка знаходилась у в'язниці міста Стара Загора і самим заявником цей факт було кваліфіковано, як порушення статті 13 Конвенції та статті 2 Протоколу №1 до Конвенції [1]. ЄСПЛ в свою чергу вважає, що немає місце порушення статті 13 і в даному «кейсі» слід розглядати порушення статті 2 Протоколу №1. Окрім цього, Заявником також було зауважено, що національне законодавство Болгарії не містить прямої заборони брати участь в навчальній програмі в'язниць щодо осіб, яких було взято під варту, тому на думку потерпілого до нього мали ставитись так само, як і до осіб які уже були засуджені [2].

Також заявник не одноразово звертає увагу на те, що адміністрація місця позбавлення волі та відповідно Уряд, який надавав коментарі

стосовно даної ситуації, стверджують, що пана Вельйо ймовірно може бути засуджено як «рецидивіста», що не в свою чергу слугувало приводом для недопущення його до освітньої програми в'язниці, оскільки в ній брали участь особи «нерецидивісти», а це суперечило б інтересам самого закладу навчання. Сам же заявник стверджував. Що це не є обгрунтованою підставою, оскільки на момент подання запиту на участь в навчальній програмі в'язниці він не був засудженим, а отже ніяким чином не відносився до так званих «рецидивістів» і також був шанс його виправдання у випадку чого він був би змушений покинути в'язницю до закінчення його навчального року. А насправді він провів два цілих навчальних роки як попередньо ув'язнена особа у в'язниці міста Стара Загора і до моменту засудження він мав право на презумпцію невинуватості, тому адміністрація в'язниці не мала жодного право позбавляти його права на освіту [2].

З самого початку розгляду справи суд зауважив, що ув'язнені продовжують користуватися усіма тими основоположними правами, які гарантує їм Конвенція, ну відповідно окрім права на свободу, якщо особу законно було засуджено до позбавлення волі, або особа перебуває під вартою, що тимчасово обмежує волю (стаття 5 Конвенції). Якщо все-таки і порушуються інші права ув'язненої або затриманої особи, то ці порушення мають бути чітко обгрунтованні, насправді таке обгрунтування не важко знайти, оскільки воно по факту буде виникати з самого статусу особи, оскільки є міркування безпеки, запобігання новим злочинам та іншим різноманітним правопорушенням, що саме по собі впливає з позбавленням волі особи. у справі *Hirst V. the United Kingdom* параграф 70, Суд зазначив, що «не існує питання того, що ув'язнений втрачає свої конвенційні права лише через свій статус особи, що ув'язнена після засудження». Цей принцип а *fortiori* застосовується стосовно особи, як заявник під час періоду, що розглядається, яка не була ще засуджена і тому повинна вважатися невинуватою, тобто тут діє принцип презумпції невинуватості особи, поки не буде доказана безпосередня вина у вчиненні правопорушення цієї особи, вона вважається такою, яка не вчиняла його [2].

Якщо коментувати право на освіту, то відповідно стаття 2 Протоколу №1 не покладає прямого обов'язку на Договірну Державу створювати або фінансувати конкретні заклади освіти, але будь-яка держава, яка це робить бере на себе обов'язок надавати ефективний доступ до них. Коротше, ЄСПЛ в цьому формулюванні має на увазі те, що Договірна Держава не зобов'язана створювати нові освітні заклади, але якщо вже є існуючий освітній заклад, то надання можливості для участі в освітній програмі такого закладу є прямим обов'язком Договірної сторони і складовою права, яке передбачено статтею 2 Протоколу №1 Конвенції, тому свавільні та необгрунтовані обмеження у відмові отримання освітніх послуг є недопустимими та такими, які порушують конвенційні права особи [1].

Суд також вважає всі три причини, на які посилається Уряд Болгарії сумнівними, оскільки законодавство країни що засуджені ув'язнені віком 16 років і старше мали право, за запитом, на доступ до освітніх програм і що, за відсутності чітких правил про інше, положення щодо засуджених ув'язнених повинні були однаковою мірою застосовуватися до попередньо ув'язнених. Єдиним чітким положенням стосовно освітніх прав попередньо ув'язнених було те, що органи пенітенціарної системи повинні були «заохочувати» участь осіб, що тримаються під вартою, в освітніх програмах в'язниці. Уряд в свою чергу мав три основні причини для обгрунтування не зарахування пана Вельйо до школи:

1) Уряд стверджував, що оскільки заявник був попередньо ув'язненим, то було неналежним, щоб він відвідував школу разом із засудженими ув'язненими.

2) Оскільки він був попередньо ув'язненим на невизначений строк тримання під вартою, то він не міг відвідувати школу, яка призначалася для засуджених ув'язнених, що відбували покарання строком 12 місяців і більше.

3) Уряд вважав, що оскільки заявник міг бути засуджений як «рецидивіст», то це суперечило інтересам засуджених ув'язнених – «нерецидивістів», які відвідували школу, якби заявнику теж було б дозволено її відвідувати [2].

По факту для Суду було важливим те, що Уряд не зміг підтвердити свої доводи будь-якими доказами стосовно тих умов, які застосовувалися у самій в'язниці. Потреби захисту пана Вельйо шляхом відділення його від засуджених не було на яку посилається адміністрація закладу позбавлення волі, оскільки заявник неодноразово надсилав запит на участь в освітній програмі в'язниці, а це означає, що він був не проти навчання з іншими ув'язненими особами. Також відсутні докази того, що попередньо ув'язнені могли наразитися на будь-яку загрозу в середовищі класної кімнати, яка знаходилася під контролем та наглядом, або що попередньо ув'язнені трималися окремо від засуджених або ув'язнених – «рецидивістів» всередині в'язниці міста Стара Загора і, якщо так, то чи застосовувався такий поділ на всі аспекти в'язничного режиму. Урядом також не було обгрунтовано належним чином важливість строку попереднього тримання під вартою і яке значення це мало для відмови у зарахуванні заявника до школи. В справі пана Вельйо не можливо було передбачити чіткий строк тримання його під вартою і відмова у отриманні освітніх послуг була б обгрунтованою в тому випадку, якщо б заздалегідь було зрозуміло, що термін тримання під вартою буде короткостроковим, а у випадку заявника, ним було проведено цілих два навчальні роки під вартою. Ну і що стосується потреба тримати заявника окремо від інших ув'язнених через ризик того, що його буде засуджено як «рецидивіста», Суд не вважає це правомірною причиною, оскільки під час періоду, який розглядається, заявник був незасудженим ув'язненим і мав право на презумпцію невинуватості [2].

Тому Суд не вважає жодну з причин, на які посилався Уряд, переконливою, особливо тому, що вони не підкріплені будь-якими доказами стосовно точних умов надання доступу до освіти у школі в'язниці міста Стара Загора. З іншого боку слід зважити безсумнівний інтерес заявника у завершенні його середньої освіти. Цінність надання освіти у в'язниці, як стосовно окремого ув'язненого, так і середовища в'язниці та суспільства загалом, була визнана Комітетом Міністрів Ради Європи в його рекомендаціях стосовно освіти у в'язниці та щодо Європейських в'язничних правил [2].

AFFAIRE AHMET ARSLAN ET AUTRES C. TURQUIE

Заявник, пан Мехмет Ресіт Арслан та пан Орхан Бінгюль, є дома громадянами Туреччини, які народилися в 1966 та 1973 роках. Пан Арслан та пан Бінгюль були засуджені у 1992 і 1995 роках за членство в незаконній збройній організації, їм обом було присуджено відбувати довічне ув'язнення. 13 березня 2006 року паном Арсланом було здійснено звернення до адміністрації в'язниці в місті Ізмір з проханням дозволити йому користуватися комп'ютером і мати доступ до всесвітньої мережі Інтернет, як це було передбачено національним законодавством за конкретних умов, Законом № 5275 «Про виконання вироків». У проханні заявнику було відмовлено адміністрацією в'язниці у зв'язку з тим, що пан Арслан активно підтримував спілкування з іншими ув'язненими, які в свою чергу належали до однієї незаконної організації, а також ще тому, що заявник не був зареєстрований на жодну навчальну програму на якій він би міг продовжити своє навчання. Згодом, а саме 3 квітня 2006 року заявником було подано заяву до національного суду Туреччини в місті Ізмір, де пан Арслан заявив, що був студентом медичного факультету останнього курсу, а також те, що він бажав мати доступ до аудіовізуалізованих матеріалів для продовження його вищої освіти. За відсутності у в'язниці відповідного обладнання заявник запропонував заплатити за необхідне обладнання за власних коштів. Суд відхилив заяву. Потім за узгодженням з Адміністрацією в'язниці міста Ізмір пан Арслан зміг придбати електронний пристрій, який мав функцію калькулятора та англійсько-турецького перекладу. Але через деякий час пана Арслана переводять в іншу в'язницю в місті Болу, де вже даний електронний пристрій в нього було вилучено для зберігання і запити до Адміністрації в'язниці міста Болу були безрезультатні, оскільки такий пристрій не перебував у списку дозволених речей. Які могли бути у користуванні в'язнів. Після цього заявник знову звернувся до суду, де його позов був відхилений. Після переведення його до в'язниці особливого режиму в місті Болу, заявник також звертався до Адміністрації з проханням надати йому можливість придбати комп'ютер. Органи влади відхилили такий запит. Заявник також подав апеляцію до суду, але знову безуспішно [3].

Позиція ЄСПЛ у справі. Посилаючись на статтю 2 Протоколу №1 Конвенції заявники скаржились на те, що їм було заборонено користуватися комп'ютерами і мати доступ до всесвітньої мережі «Інтернет». Вони стверджували, що ці ресурси мали істотно важливе значення для того, щоб вони мали змогу продовжувати своє навчання, а саме мова тут йде про вищу освіту та покращення свого загального розвитку. Посилаючись на статтю 6 Конвенції пан Арслан також скаржитися на відсутність слухання під час провадження в національних судах.

Суд зазначив, що національне законодавство Туреччини надавало ув'язненим можливість користуватися комп'ютером і мати доступ до всесвітньої мережі «Інтернет» за конкретних передбачених умов. Саме ж законодавство Туреччини не мало суворої заборони на використання комп'ютера або отримання доступу до всесвітньої мережі «Інтернет». В законодавстві було передбачено, що особи, які відбувають покарання у місцях позбавлення або обмеження волі могли використовувати аудіовізуальні засоби навчання та комп'ютери з доступом до всесвітньої мережі, який буде контролюватися Адміністрацією в'язниць, та буде знаходитися в окремих спеціально виділених на це приміщеннях і такі технології будуть використовуватися виключно в контексті реабілітаційних або навчальних курсів [3].

ЄСПЛ також звернув увагу на те, що національні органи влади посилалися на різні підстави для обґрунтування причин, за яких вони відхилили запит заявників. Так, запит який був поданий паном Арсланом був відхилений на підставі думки Адміністрації в'язниці, що він підтримував зв'язки з іншими ув'язненими, які в свою чергу були членами тієї ж незаконної організації і заявник також не був зареєстрований на жодний навчальний курс, на якому б він міг продовжити своє навчання. А пан Бінгюль аналогічно не був зареєстрованим на жадний навчальний курс та в багатьох випадках отримував дисциплінарні покарання [3].

Суд вважав досить примітним той факт, що обидва заявника бажали продовжити свою вищу освіту. В 2006 році вони обидва склали вступні іспити в вищий навчальний заклад та проявили неабияку зацікавленість в продовженні отриманні освіти, яка в свою чергу була перервана

внаслідок їх остаточного засудження.

Суд також дійшов висновку, що можливість брати участь в освітніх програмах є дуже важливою у місцях позбавлення або обмеження волі. Навіть незважаючи на те, що обмеження щодо міркувань безпеки, які були висунуті національними органами влади і урядом можна вважати доречними у цій справі. Окрім того, національні суди не здійснили докладний аналіз ризиків безпеки та належним чином не зважили різні інтереси, які були головними у справі і не виконали свого обов'язку щодо запобіганню будь-якого зловживання Адміністрацією в'язниці. Також, Суд не був переконаний підставами, наданими для обґрунтування відхилення органами влади запитів заявників про використання аудіовізуалізованих матеріалів і комп'ютерів [3].

Тому, Суд дійшов висновків, що національні суди не встановили справедливий баланс між правом заявників на освіту відповідно до статті 2 Протоколу №1, з одного боку, та вимогами громадського порядку – з іншого. Суд встановив, що у цій справі мало місце порушення цієї статті стосовно обох заявників.

CASE OF EPISTATU V. ROMANIA

Справу було розпочато проти Рومунії за заявою пана Крістіана Епістату, яка була подана 6 травня 2010 року. Заявник стверджує, що матеріальні умови тримання під вартою у в'язниці Джілава, а також був наявний факт порушення його права на освіту. Яке передбачене статтями 2 і 3 Протоколу №1 до Конвенції. Суть даного порушення полягала в тому, що пан Епістату змушений був залишити останній рік навчання в середній школі, щоб відбувати покарання [4].

Проти заявника було відкрито кримінальне провадження. 19 грудня 2008 року прокуратура Бухареста пред'явила заявнику обвинувачення на підставі медичних, судово-медичних, документальних свідчень і свідчень свідків у замаху на вбивство при обтяжуючих обставинах і відповідно його справу було передано на розгляд до окружного суду Бухареста. Своїм рішенням суд визнав заявника винним і засудив його до п'яти з половиною років позбавлення волі. Заявником також було оскаржене це рішення в апеляційному порядку, але апеляційний суд Бухареста відхилив апеляцію заявника як необґрунтовану. Заявник

на цьому не зупинився і ним було надіслано касаційну скаргу, яка аналогічно до апеляційної була відхилена через необґрунтованість [4].

Що стосується доступу до освіти у в'язниці, то батько пана Епістату звертався до наглядачів в'язниці Рагова від імені заявника з проханням дозволити його синові закінчити останній рік середньої школи, або дозволити йому відвідувати якісь курси, які б відповідали його ремеслу або професії. Начальник в'язниці повідомив батька пана Епістату, що обставини його сина будуть розглянуті трудовою комісією пенітенціарної установи на основі вимоги пенітенціарної установи. Батько заявника також просив перевести його сина до в'язниці у Крайові, щоб він мав можливість продовжити навчання, оскільки у в'язниці Рагова не було можливості та коштів для створення відповідної навчальної програми та курсу для навчання ув'язнених. Але через деякий час, а саме з 2010 по 2012 роки заявнику вдалося зареєструватися та взяти участь в кількох спортивних, мистецьких, релігійних та літературних змаганнях, а також у кількох навчальних та освітніх програмах, організованих національною пенітенціарною владою [4].

9 червня 2011 року та 6 жовтня 2011 року заявник заявив Суду, що він неодноразово просив наглядача в'язниці Крайова, Рагова, та Жилава аби йому було дозволено закінчити останній рік навчання середньої школи або дозволити йому працювати. За словами заявника, на всі його прохання адміністрація в'язниці давала відмову оскільки не могла організувати заняття для учнів останніх класів середньої школи, професійно-технічні курси були заповнені, а вакансій для роботи не було [4].

Заявник скаржився на те, що його права на освіту було порушено, оскільки він був змушений залишити останній рік навчання в середній школі, щоб відбувати покарання у вигляді позбавлення волі, а адміністрація пенітенціарної установи Румунії не дозволяла йому завершити середню освіту. Тому, заявник посилається у своїй заяві на статтю 2 Протоколу №1 до Конвенції [1].

Спираючись на принципи встановлені прецедентною практикою Суду, зокрема рішенням у справі «Бельгійська лінгвістична справа» від 23 липня 1968 року, Уряд стверджував, що стаття 2 Протоколу №1

до Конвенції не була застосована до справи заявника, враховуючи, що національні вимоги законодавства не були дотримані за відсутності мінімальної кількості учнів. Уряд також стверджував, що на момент ув'язнення заявник уже отримав обов'язкову освіту у десяти з можливих одинадцяти класах школи і що таки чином, сама суть його права на освіту не була порушена. Окрім того, після запиту від 21 вересня 2009 року, адресованого керівництву в'язниці Рагова, щодо надання йому можливості продовження навчання у школі, влада повідомляла, що на той період часу він не міг цього зробити [4].

На прохання заявника від 28 липня 2011 року адміністрація в'язниці Джілава задовольнила його прохання про зарахування на курси для старшокласників, але заявник подав заяву на переведення до в'язниці в Бистриці, де він був зарахований і відвідав навчальний курс.

Позиція ЄСПЛ у справі. Якщо вже говорити про думку Суду стосовно даної ситуації, то ЄСПЛ нагадав, що той факт, що заявником було заборонено продовжувати навчання в денній формі лише протягом періоду, який відповідав їх законному ув'язненню після засудження судом. Даний випадок не можна тлумачити як позбавлення права на освіту у значенні статті 2 Протоколу №1 до Конвенції. Крім того, зазначене положення Конвенції не можна розуміти як таке, що покладає на адміністрацію пенітенціарної установи обов'язок організовувати спеціальні курси для заявників [1].

У даній справі заявник був змушений залишити денну середню освіту лише після того, як його затримали після законного засудження компетентним судом і відповідно після кримінального провадження, яке в свою чергу не виглядає свавільним. Також усі звернення заявника були розглянуті адміністрацією в'язниці і пану Епістату було повідомлено, що тюремні установи не мають ресурсів для організації відповідних курсів і Суд заявив, що наведені причини адміністрацією в'язниці не виходять за межі правової бази [4].

Більше того, Суд зазначив, що під час тримання пана Епістату під вартою йому було дозволено відвідувати кілька спортивних, мистецьких, релігійних та літературних змагань, а також відвідувати низку навчальних освітніх програм самих в'язниць. Окрім того, пенітенціарні

установи пропонували парну Епістату навчальні програми та курси і ніяким чином не перешкоджали йому відвідувати їх. У світлі вищезазначеного Суд не зміг дійти висновку, що має місце порушення статті 2 Протоколу № 1 з боку влади Румунії [4].

Висновки:

Отже, виходячи з аналізу вищенаведеної практики ЄСПЛ стосовно даної проблематики можна стверджувати, що Суд притримується позиції, що право на освіту згідно з статтею 2 Протоколу №1 є основоположним правом і факт ув'язнення особи не позбавляє її ні цього права ні інших прав, які передбачені Конвенцією. Будь-яка необгрутована відмова у можливості користування своїм правом на освіту стосовно Високих Договірних Сторін є неприйнятною та такою, що порушує статтю 2 Протоколу № 1. Також, Суд в справі *AFFAIRE AHMET ARSLAN ET AUTRES C. TURQUIE* дійшов висновку, що можливість брати участь в освітніх програмах є дуже важливою у місцях позбавлення або обмеження волі. Навіть незважаючи на те, що обмеження щодо міркувань безпеки, які були висунуті національними органами влади. Проте вже в справі *CASE OF EPISTATU V. ROMANIA* Суд зазначає, що положення статті 2 Протоколу № 1 Конвенції не можна розуміти як таке, що покладає на адміністрацію пенітенціарної установи обов'язок організовувати спеціальні курси для заявників. Тому на Держави-учасниці покладено обов'язок надавати можливість для осіб, які перебувають у пенітенціарних установах брати участь в освітній програмі, але норми Конвенції не можуть зобов'язати створювати відповідні курси для ув'язнених, оскільки це може створити помітне економічне навантаження на бюджети таких Держав-учасниць.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.04.2024)
2. *CASE OF VELYO VELEV V. BULGARIA* (2014 р.) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2216032/07%22\],%22documentcollectionid2%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-144131%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2216032/07%22],%22documentcollectionid2%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-144131%22]}) (дата звернення: 15.04.2024)

3. AFFAIRE AHMET ARSLAN ET AUTRES C. TURQUIE (2010 p.) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22languageisocode%22:\[%22FRE%22\],%22appno%22:\[%2241135/98%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-97380%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22languageisocode%22:[%22FRE%22],%22appno%22:[%2241135/98%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-97380%22]}) (дата звернення: 15.04.2024)

4. CASE OF EPISTATU V. ROMANIA (2013 p.) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2229343/10%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-126449%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2229343/10%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-126449%22]}) (дата звернення: 15.04.2024)

2.4. Право на мову, якою забезпечується освіта

Питання мови, якою забезпечується освіта у контексті застосування статті 2 Протоколу № 1 є вкрай важливим у процесі здобуття освіти, адже без забезпечення рідною мовою особа, що навчається, не може якісно отримати та зрозуміти навчальну програму. Зрозуміло, що наявність у кожній із держав-членів Ради Європи національних меншин, які бажають навчатись рідною мовою та ряд інших причин спонукають Європейський Суд з прав людини висловити свої позиції щодо того, що саме буде порушенням права на мову, якою забезпечується освіта.

Найкраще висвітлено мовний аспект у освіті в наступних справах: CASE OF DŽIBUTI AND OTHERS V. LATVIA, CASE «RELATING TO CERTAIN ASPECTS OF THE LAWS ON THE USE OF LANGUAGES IN EDUCATION IN BELGIUM», CASE OF CATAN AND OTHERS V. MOLDOVA AND RUSSIA, CASE OF IRFAN TEMEL AND OTHERS V. TURKEY.

CASE OF DŽIBUTI AND OTHERS V. LATVIA. (2023)

Заявники, батьки та діти, скаржились на те, що внаслідок освітньої реформи 2018 року в навчальній програмі у Латвії впровадили більший відсоток предметів, які повинні викладатися латиською мовою і відповідно зменшено використання російської, як мови викладання. Вони посилаються на статтю 8 та статтю 2 Протоколу № 1 Конвенції, взяті окремо та у поєднанні зі статтею 14 Конвенції. Заявники вважали, що такими діями обмежили їхнє право на освіту. На їх думку, діти мали

право здобувати освіту в Латвії російською мовою. Вони стверджували, що обмеження прав було непередбачуваним і непропорційним.

Кожен із заявників ідентифікував себе як такий, що спілкується російською мовою чи вважає себе етнічним росіянином, але всі вони є громадянами Литовської Республіки. Аргументи з боку скажників охоплювали не лише раптовість впровадження такого нововведення, а й зниження якості навчання після змін – на початковому рівні було значно розширено використання державної мови в освіті [1, п.18-25].

Сюди також включили й дискримінацію за мовною ознакою, начебто на фоні інших національних меншин саме їхня зазнає цькування – на середньому рівні їм було відмовлено у можливості навчатися рідною мовою. Відповідно було невдоволення тим, що не тільки державні, а й приватні школи перейшли на нову систему, які, на їх думку, не були частиною державної системи освіти. Крім того, для захисту державної мови існували менш обмежувальні заходи, наприклад, посилення викладання державної мови як окремого предмета у приватних школах [1, п.46]. Можна стверджувати, що всі учні, незалежно від їхньої рідної мови, перебувають у приблизно однаковій ситуації, оскільки вони хочуть мати доступ до освіти в певній країні.

Тому Суд вважає, що цю справу слід розглядати з точки зору права на доступ до системи освіти в Латвії в цілому, оскільки ні національне законодавство не надає особливого статусу жодній іншій мові, окрім латиської, ні Конвенція не містить конкретного положення про права меншин, а заявники посилаються на статтю 2 Протоколу № 1, яка не включає право на доступ до освіти певною мовою, у поєднанні зі статтею 14 Конвенції. Тим паче, що використання однієї з офіційних мов Європейського Союзу (далі – ЄС) у державній системі освіти пов'язане з членством Латвії в ЄС і підпадає під сферу дії права ЄС, а не Конвенції [1, п.85].

Суд зазначив, що оскаржувані зміни стосувалися учнів, які навчаються в усіх приватних школах, і були спрямовані на відновлення використання латиської мови як мови навчання та єдності освітньої системи в Латвії з метою сприяння рівному доступу учнів до системи освіти; крім того, в більш широкому сенсі, вони були спрямовані на

усунення наслідків сегрегації в освіті, яка існувала за радянського режиму [1, п.65].

Що стосується пропорційності, Суд посилається на свої висновки у справі про державні школи, де він дійшов висновку, що поправки не скасовували використання російської мови як мови навчання в повному обсязі та освітні програми пропонували ряд різних можливостей (20% викладання рідною мовою на початковому рівні та можливість впровадження окремих предметів іншою мовою на середньому рівні) [1, п.53].

Держава вжила заходів для виправлення фактичної нерівності, щоб латиськомовні особи могли відновити свої права, але також має забезпечити групам меншин можливість вивчати свою мову і зберігати свою культуру та ідентичність.

Можемо додати, що ніколи не існувало загальноєвропейського або міжнародного консенсусу щодо мови навчання (принцип навчання рідною мовою, на який посилалися заявники, далеко не є правилом серед держав-членів Ради Європи), тому держави мали широку свободу розсуду в організації своєї системи освіти, особливо щодо мови навчання. Суд вважає, що це також стосується повноважень держави вирішувати, які іноземні мови викладаються в її системі освіти [7]. Насправді, доступ до освіти офіційною мовою ЄС є для всіх на території Латвії, за умови дотримання певних фінансових та/або інших умов вступу. Суд вважає, що це також стосується повноважень держави вирішувати, які іноземні мови викладаються в її системі освіти, а вибір заохочувати розвиток офіційних мов ЄС не є свавільним. Це дозволяє розвивати мовне розмаїття всіх груп учнів і надалі, а також дає їм змогу скористатися перевагами, які випливають із членства Латвії в ЄС [1, п.89].

Відповідно, не можна сказати, що законодавчі зміни 2018 року щодо приватних шкіл були несподіваними або непередбачуваними, бо попередньо національне законодавство щодо мови навчання вимагало, щоб деякі частини навчальної програми викладалися державною мовою. Приватні школи вважалися частиною державної системи освіти в Латвії, а загальноосвітні стандарти застосовувалися як до державних, так і до приватних шкіл, оскільки ці школи видавали учням свідоцтва

державного зразка, що засвідчували завершення їхнього навчання, тобто держава була відповідальна за рівень підготовки і володіння навчальним матеріалом.

Суд вважає, що можливість здобувати освіту офіційною мовою ЄС у Латвії не була спрямована на розвиток культури та ідентичності відповідних учнів, як стверджували заявники, а скоріше на сприяння вивченню мови ЄС для забезпечення повноцінної участі в різних процесах в рамках об'єднаної Європи. Крім того, були відсутні докази з боку заявників, щодо дискримінації в аспекті мови з (не було наведено конкретних прикладів, та російська мова була дозволена). Якщо порівнювати з іншими групами групи учнів, то абсолютно всі представники меншин могли вивчати свою рідну мову в рамках системи освіти в Латвії [1, п.64].

З вищенаведеного випливає, що дискримінації не було, а отже, не було порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1. Суд залишився на стороні Уряду, адже заявники не перебували в дискримінаційному становищі, а право вимагати навчання російською мовою в Латвії, яка має єдину державну мову – латиську, є скоріш привілеєм, а не прямим обов'язком держави виконати таку вимогу, адже попри зміни в законодавстві абсолютної заборони на навчання мовою національної меншини не було.

CASE «RELATING TO CERTAIN ASPECTS OF THE LAWS ON THE USE OF LANGUAGES IN EDUCATION IN BELGIUM» (1968)

Бельгійська лінгвістична справа 1968 року стала провідною справою, в якій Суд розглядав питання дискримінації за мовною ознакою, вона стосувалася викладання мов у освітній системі Бельгії. Зважаючи на багатомовність в державі було проведено реформу, яка визначила регіони, які будуть одномовними, а які двомовними. У шести комунах на околицях Брюсселя, де звичайною мовою є нідерландська, дошкільна та початкова, але не середня, освіта була дозволена французькою мовою за двох умов: 1) якщо це була рідна або звична мова спілкування в родині; 2) батько або мати дитини є резидентом однієї з цих комун.

Позивачами у справі виступили французькомовні батьки, які проживали в одномовних комунах з нідерландською мовою. Суть справи полягала в тому, що Бельгія відмовилася створювати або фінансувати в нідерландськомовному регіоні початкову школу з французькою мовою навчання, що порушувало, на їхню думку, статтю 2 Протоколу №1 у поєднанні із статтею 8 та 14 Конвенції.

Також скаржники аргументували все тим, що законодавство регіонів, де вони проживали, не містило адекватних положень про навчання французькою мовою. Бельгія скасовувала гранти і субсидії для установ у цих регіонах, які не дотримувалися мовних положень, викладених у законодавстві для шкіл. Держава не визнавала свідоцтва та атестати видані цими установами, в якості офіційних документів про освіту. Крім того, держава ставила заявників перед вибором, або віддавати своїх дітей до місцевих шкіл, всупереч їхнім прагненням, або відправляти їх до околиць Брюсселю де дозволено навчання французькою.

Проте Суд при тлумаченні ст.2 Протоколу №1 зазначив що на державу покладено гарантування права доступу до існуючих освітніх закладів, а також права на одержання визнання пройденого курсу навчання, згідно із правилами у національному законодавстві [5]. ЄКПЛ не зобов'язує надавати засоби навчання в конкретних обсягах, організовувати чи субсидіювати ці заклади. Нема жодного зазначення щодо того, якою мовою має забезпечуватися право на освіту [2, п.36].

Щодо питання про невизнання атестатів, то в Суді було наведено приклад, де атестати та свідоцтва шкіл, які видавались школами, що не дотримувались мовного законодавства визнавались абсолютно неприйнятними. На слуханні справи Комісія представила випадок відмови у визнанні атестата щодо учня, який від початку навчання в середній школі кілька місяців отримував освіту, яка не відповідала новому законодавству, а його подальше навчання відбувалося відповідно до положень цього законодавства, причому в закладі, що підлягав шкільній інспекції. Навіть у такому випадку, коли не можна обґрунтовано говорити про ухилення від виконання закону, його атестат був недійсним відповідно до оскаржуваних норм. Це викликало серйозні сумніви

щодо сумісності з правом на освіту – правом, яке Конвенція і Протокол гарантують кожному без будь-якої дискримінації. У цій справі, однак, не було ні встановлено, ні навіть стверджувалося, що такий результат має місце щодо будь-кого з дітей заявників. Отже, було встановлено відсутність порушення Конвенції [2, п.42].

Про неадекватність заходів з боку держави Суд вже зазначав, що подібні заходи, які мають на меті забезпечити, викладання у державних та субсидійованих приватних школах одномовних регіонів велося виключно мовою цього регіону не є дискримінаційними. Також вони не перешкоджають батькам, які бажають забезпечити французькомовну освіту для своїх дітей, робити це або в приватних школах, які не отримують субсидій, або в школах французького одномовного регіону чи Брюссельського округу [2, п.14].

Оскільки Закони 1963 року призводять до повного вилучення субсидій з провінційних, комунальних або приватних шкіл, заклади рано чи пізно приречені на закриття в результаті кумулятивного ефекту правових заходів та іншого тиску; деякі з них вже припинили будь-яке навчання французькою мовою після набуття чинності новим законодавством.

Суд наголосив, що припинення надання грантів та субсидій школам, які не дотримуються мовного закону унеможлиблює в одномовному регіоні Нідерландів створення або субсидування державою шкіл з викладанням французькою мовою. Ці адміністративні заходи перешкоджають функціонуванню «змішаних мовних шкіл». Таким чином, йдеться про цілу низку положень, що мають спільну мету, а саме - захист мовної однорідності регіону. Зрештою, існували також приватні школи, які не були на грантовій системі і могли проводити навчання французькою мовою, на це заборона не розповсюджувалась і батьки мали можливість віддати своїх дітей до таких шкіл. Оскаржувані положення не порушують ні статтю 2 Протоколу №1, ні статтю 8 Конвенції [2, п.13].

Особливий статус кількох нідерладськомовних комун, де надається французькомовна освіта, Суд роз'яснив як такий, що не є протиправним чи дискримінаційним по відношенню до заявників з інших

регіонів. З огляду на велику кількість франкомовних осіб, які там проживають, законодавчий орган встановив систему, яка відходить від принципу територіальності. Організація державної або субсидованої освіти французькою мовою залежить від подачі заяви від 16 голів сімей, які проживають у відповідній комуні.

При цьому Закон не виходить за межі, визначені об'єктивними критеріями, і ґрунтується на суспільному інтересі. Крім того, у відповідних комунах можливе створення та підтримка освіти французькою мовою. Слід зазначити, що ця освіта пов'язана з поглибленим вивченням нідерландської мови, тоді як вивчення французької мови залишається факультативним у нідерландських школах у тих самих комунах. Що стосується аргументу про відсутність в Крайнемі державної або субсидованої середньої освіти французькою мовою, Суд нагадує, що стаття 2 Протоколу №1 не вимагає від Договірних держав створювати навчальні заклади, тому це питання залишається на розсуд компетентних органів державної влади [2, п.19]. Але попри це все Суд зазначив, що ст. 2 Протоколу №1 розглянута в сукупності зі ст. 14 ЄКПЛ, була порушена статтею 7.3 закону від 2 серпня 1963 року. Справді, будучи дискримінаційною за своїм характером, ця стаття порушила право на освіту деяких дітей. Орієнтуючись лише на місце проживання батьків, вона завадила їм безперешкодному доступу до шкіл, у яких навчання велося французькою мовою в шести комунах в околицях Брюсселя, і які мали свій власний статус [2, п.54]. Тобто, йдеться про фактичне обмеження права на освіту за мовною ознакою та місцем проживання батьків. Ця сукупність обставин і спричиняла відсутність свободи вибору навчального закладу з конкретною мовою навчання.

Вважаємо, що різниця у ставленні була виправданою, оскільки ці регіони є переважно одномовними, було б неможливо забезпечити викладання обома мовами. Крім того, сім'ї не були обмежені у праві користуватися послугами приватних освітніх закладів з викладанням французькою мовою в нідерландськомовних регіонах.

Суд одноголосно постановив, що не було порушення статей 8 і 14 Конвенції та статті 2 Протоколу щодо інших оскаржуваних законода-

вчих актів і питань. Крім того, право на освіту, вважає ЄСПЛ, передбачає право на отримання освіти державною мовою і не включає положення про те, що мовні уподобання батьків повинні враховуватися [2, п.58].

CASE OF CATAN AND OTHERS V. MOLDOVA AND RUSSIA. (2012)

Якщо розглядати рішення у справах, які стосуються явного обмеження та порушення права на навчання в мовному аспекті, то слід розглянути наступне – *Catan and others v. Moldova and Russia*.

Заявниками як виступили батьки та їх діти, які навчались у школі, що була розташована на території так званої Придністровської Молдавської Республіки (далі – ПМР), що не визнана міжнародною спільнотою [3, п.46]. Скаржники вважали, що їх право на здобуття освіти державною мовою було порушено законом ПМР, що був підкріплений статтею Конституції ПМР, в якій статус державних мов отримали російська та українська на рівні із молдавською. В цьому нормативному акті було визначено, що молдавська мова повинна бути виражена саме у кириличному алфавіті, але в Республіці Молдова вже давно перейшли на латинський алфавіт. За невиконання цієї вимоги наступала адміністративна відповідальність [3, п.43]. Сепаратистське утворення ПМР також ініціювало примусове закриття навчальних закладів, які не дотримувалось нової мовної політики. Заклади, що фінансовані чи належали «іноземним державам» повинні були в обов'язковому порядку зареєструватись, інакше – позбавлення права вести діяльність та невизнання у Придністров'ї [3, п.44].

Школа, де навчались заявники відмовилась реєструватись (фінансувались державними органами Республіки Молдова), адже перехід на кирилицю та на нову програму навчання ПМР суперечив інтересам дітей, адже в жодній країні не буде визнаватись освіта, що надана мовою, яка по суті ніде не застосовується, окрім окупованої території. Силові структури ПМР спочатку вигнали зі школи дітей та вчителів, а зрештою, почали погрожувати батькам позбавленням батьківських прав, якщо вони не переведуть своїх дітей до «офіційно зареєстрованих

шкіл» [3, п.46]. На основі цих фактів, заявники стверджували, що відбулось порушення статті 2 Протоколу №1.

Суд зазначив, що при тлумаченні статті 2 Протоколу №1 потрібно врахувати, що право на освіту може бути обмежено, адже саме право на доступ до освіти є предметом державного регулювання. Попри таку широку дискрецію таке обмеження має бути пропорційним та не має бути деструктивним щодо цього права [3, п.140].

Право саме на доступ до освіти включатиме також і отримання благ, користі від здобутої освіти, що означає отримання визнання цієї освіти чи освітнього рівня. І тут відразу наявне порушення, адже навчальні заклади, які не перейшли на кирилицю та не зареєструвались фактично ставали такими, які не визнавались. До таких установ застосовувався примус, видворення із приміщень, цькування осіб які їх відвідували та невизнання документів (атестатів) які вони видавали [3, п.137].

У самій ст.2 Протоколу №1 зазначено, що отримання освіти є беззмістовним, якщо особи не можуть отримати доступ до освіти державною чи одною з кількох офіційних державних мов [5].

На нашу думку, наступні дії з боку ПМР є відкритим порушенням зазначеної статті, а саме: 1) знищення літератури, яка була латинською абеткою та заміна підручників на застарілі радянські; 2) захоплення будівель шкіл та надання жахливих умов для навчання; 3) акти вандалізму; 4) цькування та булінг дітей, які навчались молдовською за латинським алфавітом; 5) відсутність вибору у дітей та батьків, адже існувало лише викладання за програмою ПМР та кириличною абеткою.

До того ж, застаріла система навчання, жахливі умови та непридатна для здобуття освіти обстановка призвели до суттєвого зменшення кількості учнів, навчання велося штучною мовою, якої ніде більше в світі не використовувалось. Саме те, що навички здобуті в школі не можуть бути ефективно використані у подальшому житті через те, що мова, якою проводили навчання за своєю суттю не є реальною у всьому світі. І на додаток іншої школи, яка б викладала не кирилицею в цілому не існувало в реаліях ПМР [3, п.140].

Суд також вирішив питання юрисдикції держав, які були залучені

до конфлікту на території ПМР, а саме Молдови та Росії. Республіка Молдова була визнана такою, що виконала свої позитивні зобов'язання перед заявниками, адже фінансувала школи і співпрацювала з ОБСЄ для відновлення порушеного права заявників. Фактичний вплив, ефективний контроль та фінансування ПМР здійснювала росія, хоч безпосередньо вона не брала участі у схваленні мовної політики, але визнається відповідальною за порушення Конвенції та ст.2 Протоколу №1 [3, п.150-151].

CASE OF IRFAN TEMEL AND OTHERS V. TURKEY (2009)

Дана справа стосується звернення про впровадження курдської мови як факультативу в одному із турецьких університетів.

Заявниками виступили студенти цього університету, які зазнали дисциплінарних покарань у вигляді відсторонення від навчання, а згодом і виключення за звернення запровадити окремі факультативні курси курдською мовою [4, п 7-8]. Вони стверджували, що це покарання порушило їхню свободу думки та вираження поглядів і що їхні дії не могли бути обґрунтовано витлумачені як кримінальне правопорушення. Крім того, заявники вважали, що їх було обмежено в праві на освіту, оскільки національні суди відхилили їхнє прохання про призупинення виконання дисциплінарних рішень. Заявники посилалися на статті 7, 9 і 10 Конвенції та статтю 2 Протоколу № 1 [4, п.27].

Національні суди спочатку вважали клопотання про надання освіти курдською мовою своєрідним актом громадянської непокори, адже ректорат університету отримав інформацію від адміністрації губернатора про нову стратегію дій РПК (Робоча партія Курдистану – незаконне угруповання) куди входило і надання клопотання. Тому адміністрація вважала, що ідентичні петиції, подані приблизно в той самий час заявниками, які були наполегливими і погрозливими у своїх проханнях, були частиною спланованої та організованої акції, що суперечить статті 9 (d) Дисциплінарного статуту вищих навчальних закладів [4, п.15]. Проте це рішення скасував турецький Верховний адміністративний суд, аргументуючи це тим, що заявники для власного розвитку хотіли введення факультативного навчання курдською та не

мали на меті підривноу діяльність. Тим більше, що в турецькому законодавстві є чітко встановлена норма яка дозволяє навчання іншими мовами та діалектами [4, п.17].

Що стосується принципу пропорційності, Суд зазначає, що заявники були піддані дисциплінарному стягненню лише за те, що вони подали заяви, в яких висловлювали свої погляди доцільності навчання курдською мовою та просили запровадити заняття курдською як факультативний модуль, не вчиняючи при цьому жодних гідних осуду дій. У зв'язку з цим Суд вважає, що, з огляду на всю інформацію, заявники не вдавалися до насильства, не порушували і не намагалися порушити громадський порядок в університеті [4, п.43].

На нашу думку, санкція, яку було застосовано до заявників була абсолютно несправедливою, адже вона позбавила осіб права на навчання (вони були відсторонені на 1-2 семестри від навчання). Так, погоджуємось з тим, що дисциплінарні санкції можуть бути застосовані в навчальних закладах, але у даній справі була завдана шкода іншим правам учнів. Отже Суд вбачає порушення статті 2 Протоколу №1 у вищенаведених діяннях.

Висновки:

Практика Європейського суду з прав людини передбачає, що забезпечення права на освіту конкретною мовою не є прямим обов'язком держави, і за такої широкої дискреції в питаннях мовного законодавства беззаперечно існують випадки дискримінації осіб, яким надається освіта.

На прикладі першої та другої справ стає очевидним, коли Судом визнається, в яких випадках держава не забезпечила таке право, визначаються межі цього державного контролю, коли заявники покладають на державу більше зобов'язань аніж того вимагає Конвенція та Протоколи. Слід також розуміти, що прямого обов'язку надавати освіту конкретною мовою взагалі не вказано. Якщо виділити конкретні випадки, коли дискреція держави з питань мови якою надається освіта є широкою, та такі дії не визнаються порушенням статті 2 Протоколу №1, то до таких відносять:

1. Введення загальнообов'язкового вивчення державної мови, зменшення проценту предметів, які викладаються відмінною від державної мовою. В першій справі обґрунтовано, що зобов'язання сприяти національним меншинам навчатись своєю мовою відсутнє і впливає вже не з Конвенції а з інших міжнародних актів, але також не може бути повної заборони на навчання рідною мовою.

2. Застосування мовного законодавства як до приватних, так і до державних навчальних закладів на території держави. Якщо взяти першу та другу справу, то стає очевидним, що потрібно посилатись на вимоги внутрішнього законодавства щодо того, які освітні заклади входять до державної системи, але в наведених справах суд застосував практику з прирівнювання шкіл різних форм власності.

3. Пріоритетність державної мови у навчальному процесі. У першій справі зазначено, що введення квоти на ведення предметів іншими мовами слугувало не тільки для захисту національних інтересів та культури, а й для підвищення доступу до освіти, підвищення рівню вивчення мови. В другій – адміністративно-територіальний поділ та багатомовність призвели до того, що кожна адміністративно-територіальна одиниця визначила найбільш вживану серед її населення мову і держава закріпила за нею статус основної.

4. Скасування грантів та субсидій, які надаються школам, що не дотримуються мовного законодавства.

5. В державах, де є кілька офіційних мов можливе впровадження одномовних та двомовних регіонів, де освіта надаватиметься здебільшого мовою, яка є найбільш вживаною серед інших на цих територіях.

Щодо зобов'язань держави та окреслених у другій, третій та четвертій справах порушеннях і наявності факту дискримінації за ст.2 Протоколу №1, то Суд у своїх рішеннях виокремив:

1. Надання освіти іншою мовою спираючись на те, чи є хтось із батьків дитини резидентом іншомовного регіону (у багатомовних державах). Застосовується стаття 2 Протоколу №1 у поєднанні із статтею 14 Конвенції.

2. Надання освіти мовою, яка є штучною, або не існує, не визнається у жодній країні. Як у третій справі видно, що цей критерій прямо

пропорційний якості освіти: при викладанні такою мовою якість освіти буде низькою.

3. Примусове закриття закладів, які мають іншомовні програми навчання та абсолютна їх заборона. Це стосується таких випадків, як в третій справі, де була наявна безальтернативність, тобто можна було навчатись лише на «молдовській з кириличною абеткою».

4. Цькування з боку представників влади щодо осіб з іншою мовою навчання.

5. Застосування дисциплінарних заходів, щодо осіб, які висловили пропозицію про введення факультативів чи додаткових мовних курсів. Ця ситуація з четвертої справи має також і політичний аспект, але зрештою виключення, заборона відвідувати навчальний заклад протягом 2 семестрів є непропорційним заходом. Взагалі звернення про введення факультативу рідною мовою національної меншини не може розглядатись як порушення.

Список використаних джерел:

1. CASE OF DŽIBUTI AND OTHERS V. LATVIA. (APPLICATIONS № 225/20) ECHR 16 NOVEMBER 2023 <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-228839> (дата звернення: 21.03.2024).

2. CASE «RELATING TO CERTAIN ASPECTS OF THE LAWS ON THE USE OF LANGUAGES IN EDUCATION IN BELGIUM» (MERITS). (Application № 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64) ECHR 23 July 1968 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525> (дата звернення: 27.03.2024).

3. CASE OF CATAN AND OTHERS V. MOLDOVA AND RUSSIA. (Application № 43370/04, 8252/05, 18454/06). ECHR 2012. <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-114082> (дата звернення: 01.04.2024).

4. CASE OF IRFAN TEMEL AND OTHERS V. TURKEY (Application no. 36458/02). ECHR 3 March 2009/ <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91532> (дата звернення: 03.04.2024).

5. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Ратифіковано Законом України від 17.07.1997. Офіційний сайт Верховної Ради України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 28.03.2024)

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.03.2024)

2.5. Змістовне наповнення шкільних програм у державних школах

Змістовне наповнення шкільних програм є доволі важливим питанням у контексті права людини на освіту, з урахуванням сьогоdnішніх реалій, і потребує ретельного підходу беручи до уваги різноманітні фактори та інтереси. Воно має бути збалансованим, толерантним, у межах науковості та поваги до прав людини.

Разом з тим, питання змісту навчальних планів і програм часто стає предметом жвавих дискусій та суперечок через необхідність збалансувати різні інтереси, переконання та цінності у суспільстві. Розглянемо ключові проблемні питання змістовного наповнення шкільних програм у державних школах, виходячи із практики Європейського суду з прав людини.

Щоб розкрити суть даного аспекту, візьмемо до уваги такі справи: «KJELDTSEN, BUSK MADSEN AND PEDERSEN V. DENMARK» (1976 р.) та «FOLGERØ AND OTHERS V. NORWAY» (2007 р.).

У справі «KJELDTSEN, BUSK MADSEN AND PEDERSEN V. DENMARK» (1976 р.), Комісія з прав людини розглянула скаргу з питань змістовного наповнення програми державних шкіл Данії.

Заявники скаржилися на порушення статті 2 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у поєднанні зі статтями 8 та 9 [1].

27 травня 1970 року данський парламент прийняв (інтегрував) закон, який зробив статеve виховання обов'язковою частиною навчальної програми державних початкових шкіл Данії. Цей закон ґрунтувався на рекомендаціях спеціального комітету, створеного для вивчення питання статевого виховання у школах.

Проти цього закону виступили три пари батьків - родини Келдсен, Буск Мадсен і Педерсен. Вони не погоджувалися з інтегрованим, обов'язковим статеvim вихованням в державних школах і подали скаргу до Європейського суду з прав людини. Заявники стверджували, що обов'язкове статеve виховання в державних школах порушувало їхнє право забезпечити освіту і виховання своїх дітей відповідно до власних

релігійних та філософських переконань, гарантоване статтею 2 Першого протоколу Європейської конвенції з прав людини [2].

Таким чином, ключовим питанням у цій справі було те, чи має держава право визначати зміст обов'язкової освіти, включаючи статеве виховання, якщо воно може суперечити переконанням сімей у яких проживають учні державних шкіл. На основі цього Комісія сформулювала ряд аргументів (пункти 52-55 рішення) щодо тлумачення статті 2 Протоколу 1 до Конвенції.

По-перше, Комісія наголошує, що стаття 2 Протоколу 1 має розглядатися як єдине ціле, де перше речення гарантує право на освіту, а друге речення є невід'ємною частиною цього права. Держави зобов'язані забезпечити кожній людині під їхньою юрисдикцією доступ до існуючих навчальних закладів, можливість отримати освіту та офіційне визнання здобутих знань після завершення навчання. Водночас, у контексті реалізації права на освіту, батьки, які несуть головну відповідальність за навчання та виховання дітей, можуть вимагати від держави поважати їхні релігійні та філософські переконання. Це право батьків кореспондується з обов'язком держави, тісно пов'язаним із здійсненням права на освіту [2]. Крім того, Комісія вказує на необхідності тлумачити положення статті 2 у взаємозв'язку з іншими статтями Конвенції, зокрема статтями 8-10, які гарантують право на повагу до приватного та сімейного життя, свободу думки, совісті та релігії, а також свободу отримувати та поширювати інформацію та ідеї.

По-друге, Комісія визнає, що формування та планування навчальних програм, в принципі, входить до компетенції держав-учасниць Конвенції, і в цьому питанні держава в принципі має широку свободу розсуду. Це є питання доцільності, яке може різнитися залежно від країни та конкретного періоду. Водночас, друге речення статті 2 Протоколу 1 не забороняє державам поширювати через систему освіти інформацію чи знання, які мають релігійний або філософський характер. Батьки не можуть заперечувати проти включення такого навчання до шкільних програм, інакше вся система освіти може стати нездійсненною [2].

Однак, Комісія наголошує, що держава, виконуючи свої зобов'язання в галузі освіти та навчання, має подбати про те, щоб інформація та знання, включені до навчальних програм, подавалися в об'єктивній, критичній та плюралістичній манері. Держава не має права нав'язувати принципи, які можна розцінити як неповагу до релігійних і філософських переконань батьків. Це є межа, яку не можна переступати. Таке тлумачення відповідає духу Конвенції, яка є інструментом, покликаним підтримувати та зберігати ідеї та цінності демократичного суспільства. Для визначення відповідності оспорюваного законодавства статті 2 Протоколу 1, необхідно враховувати реальну ситуацію, якої воно стосується, уникаючи оцінок доцільності цього законодавства.

Комісія визнає, що навчання певних предметів у державних школах спрямоване не лише на надання знань, яких учні не мають або не можуть отримати іншим шляхом, а й на забезпечення більш якісної, точної, об'єктивної та науково обґрунтованої інформації. Водночас з цим, деякі вчителі можуть не уникнути певних оцінок, які можуть зачіпати релігійні та філософські сфери, оскільки під час розгляду відповідних питань оцінка фактів природним чином призводить до суджень, пов'язаних з ціннісними поняттями.

Велика кількість предметів, які викладаються у школах, мають певний філософський підтекст або забарвлення. Те саме стосується релігійної складової, так як більшість релігій мають широку систему догматів та моральних настанов, які покликані давати відповіді на різноманітні філософські чи етичні питання. Тому повністю вилучити філософські чи релігійні аспекти з навчальних програм є практично неможливим. Водночас Комісія наголошує, що держава не має права саме нав'язувати учням певні релігійні чи філософські принципи, які б могли суперечити їх переконанням, чи переконанням їхніх батьків. Це є «межею, яку не можна переходити». Навчальний матеріал має подаватися об'єктивно, критично та з урахуванням різноманітності поглядів (плюралістично) [2].

Визначаючи відповідність оспорюваного законодавства вимогам статті 2 Протоколу 1, ЄСПЛ враховує реальну ситуацію, в якій це за-

конодавство застосовується. Якщо навчальна програма з певного предмета в державних школах спрямована на надання учням більш якісної, точної, об'єктивної та науково обґрунтованої інформації, аніж вони можуть отримати іншими шляхами, це може виправдовувати включення деяких релігійних чи філософських аспектів. Проте, таке навчання має здійснюватися в обережний спосіб, без нав'язування певних переконань. Комісія також визнала, що повністю уникнути суб'єктивних оцінок з боку вчителів під час викладання деяких предметів буде складно. Адже розгляд певних питань природним чином призводить до суджень, пов'язаних з ціннісними поняттями, які можуть зачіпати релігійні чи філософські сфери.

Однак держава має забезпечити, щоб такі суб'єктивні оцінки вчителів не переростали в нав'язування учням певних переконань, не відповідали принципам об'єктивності, критичності та плюралізму в поданні навчального матеріалу.

Загалом, Європейський суд з прав людини підкреслює необхідність збалансованого підходу у формуванні навчальних програм, який би поважав право батьків на захист їхніх релігійних та філософських переконань, але водночас не заважав державам надавати учням якісні, об'єктивні та науково обґрунтовані знання відповідно до визнаних стандартів освіти. Збереження такого балансу та дотримання принципів об'єктивності, критичності та плюралізму є запорукою реалізації права на освіту в демократичному суспільстві.

Суд заявників не підтримав і одноголосно постановив що не було порушено статтю 2 Протоколу 1 Конвенції, та статті 8,9 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 Протоколу 1 [2].

Отже, аналізуючи вищевказані аргументи Суду, слід визнати що ця справа є надзвичайно важливою, і її впевнено можна вважати прецедентним взірцем для подальшого розуміння балансу між правом батьків забезпечувати виховання дітей відповідно до власних переконань та повноважень держави визначати зміст освіти в державних школах. Варто погодитися з тим, що держава має широку свободу розсуду у формуванні навчальних програм, проте, повинна забезпечувати, щоб навчальний матеріал подавався об'єктивно, критично та з урахуванням

різноманітності поглядів, уникаючи нав'язування учням принципів, які суперечать їх релігійним та філософським переконанням чи переконанням їхніх батьків, що є «межею, яку не можна переступати». При цьому повністю виключити релігійні чи філософські аспекти з програм практично неможливо, однак їх викладання має здійснюватися обережно, без нав'язування певних ідей чи переконань. Водночас держава може включати певні релігійні чи філософські теми для надання учням якісної, точної та науково обґрунтованої інформації.

Таким чином, рішення у цій справі закликає до збалансованого підходу у формуванні шкільних програм, який би поєднував повагу до переконань батьків із забезпеченням учнів якісною освітою відповідно до визнаних стандартів та збереженням належного здійснення навчальних програм. Дотримання принципів об'єктивності, критичності та плюралізму є запорукою реалізації права на освіту в демократичному суспільстві.

Справа **«FOLGERØ AND OTHERS V. NORWAY» (2007 р.)**, у якій заявниками є група батьків Інгебьорг Фольджеро, Гейр Тиберо, Гро Ларсен, Арне Нитре та Каролін Мідсем, які є членами Норвезької гуманістичної асоціації, та їхні діти оскаржували обов'язкове вивчення предмету «Християнство, релігія та філософія» в норвезьких початкових школах, який був запроваджений у 1997 році замість окремих предметів християнства та філософії життя (у якому християнство займало більшу частину курсу, приблизно 86% стосовно всього предмету). Вони вважали, що примусове вивчення предмету, і тільки можливість часткового а не повного звільнення від нього, який охоплював християнство, інші світові релігії, етику та філософію, порушувало їхні права згідно зі статтями 9 (свобода думки, совісті і віросповідання), 8 (право на повагу до приватного життя) та 14 (заборона дискримінації) Європейської конвенції з прав людини у контексті статті 2 Першого протоколу до Конвенції (право на освіту відповідно до власних переконань).

Батьки безуспішно намагалися звільнити своїх дітей від вивчення предмету через судові інстанції на національному рівні у Норвегії, тому звернулися за допомогою до ЄСПЛ [3].

Європейський суд з прав людини в свою чергу оцінив всі аргументи сторін, та дав належне обґрунтування даної ситуації.

Суд зазначив у пунктах 97-99 рішення, що метою предмету «Християнство, релігія та філософія» було створення у школах – незалежно від соціального походження, релігійних переконань і національності школярів – відкритої та дружньої атмосфери за посередництвом вивчення християнства, інших релігій та філософій. Ця мета повністю відповідає принципам плюралізму та об'єктивності, що містяться у статті 2 Першого протоколу до Конвенції.

І той факт, що вивчення християнства займало більшу частину курсу Християнства, релігії та філософії порівняно з іншими релігіями та філософіями, пояснюється значною роллю цієї релігії у норвезькій національній історії та національній релігії і не виходить поза межі допустимого планування та складання розкладу навчання державою [3].

Дослідивши питання про те, чи клопотання батьків про звільнення їх дітей від вивчення окремих частин предмету є достатнім для протистояння неспівмірностям, Суд звернув увагу, що батьки повинні були бути заздалегідь поінформовані про план уроків та визначати, які саме частини суперечать їхнім релігійним переконанням. На практиці, на думку Суду, батькам напевно було б важко постійно контролювати план кожного уроку та визначати, яку саме його частину не слід вивчати їх дітям, особливо зважаючи на загальне християнське спрямування предмету [3, п. 97].

Однак, Суд проаналізувавши відповідні законодавчі положення зазначає, про те що стає зрозумілим, що перевага віддавалася християнству, зокрема, через «християнський додаток» у Акті про освіту від 1998 року, де однією з цілей початкової освіти було сприяння християнському та моральному вихованню учнів. Більше того, приблизно половина курсу «Християнство, релігія та філософія» була присвячена виключно християнству.

Таким чином, аналізуючи «християнський додаток», опис змісту і цілей предмету в Акті про освіту 1998 року та інші законодавчі положення в їх сукупності, видно, що у співвідношенні християнства з іншими релігіями та філософіями переважання християнської релігії є не

лише кількісним, але й якісним. З огляду на ці диспропорції, незрозуміло, яким чином буде досягатись взаєморозуміння, повага та культурний діалог між людьми різних віросповідань та переконань [3, п. 95].

Тому Суд дослідив питання про те, чи клопотання батьків про звільнення їх дітей від вивчення окремих частин предмету є достатнім для протистояння вищезазначеним розбіжностям:

По-перше, батьки дійсно мали б бути заздалегідь поінформовані про план уроків, але на практиці їм було б важко постійно контролювати кожен урок і визначати, які частини суперечать їхнім релігійним переконанням, особливо враховуючи християнську спрямованість курсу.

По-друге, інформація про релігійні переконання належить до найбільш особистих аспектів приватного життя. Хоча батьків прямо не зобов'язували виявляти ці переконання, але ризик такого розголошення все ж таки мав місце вважає Суд.

По-третьє, у разі подачі письмової заяви про відмову від вивчення певних частин курсу, шкільна адміністрація мала обрати гнучкий підхід, замінюючи пряму участь дітей у релігійних діях (молитва, церковна служба і тд.) на опосередковану, через спостереження чи щось на кшталт цього. Однак, на думку Суду розрізнення діяльності та інформації про неї є не тільки практично складною до застосування, а й суттєво зменшує ефективність права на відмову від вивчення частини навчального предмета. Крім того, на практиці у батьків виникали б непорозуміння з вчителями щодо такого розрізненого підходу до вивчення предмета [3].

Теза Уряду Норвегії про те, що заявники не зобов'язані віддавати своїх дітей до державних шкіл, і те що окремі особи, групи окремих осіб, організації, конгрегації або інші, можуть, за поданням, створювати свої власні школи, або батьки провадять навчання вдома Суд не переконала, оскільки держава повинна забезпечити принцип плюралізму в навчанні й у державних школах, які є доступними для всіх [3, п. 82,101].

Суд дійшов висновку, що процедура подання заяв про часткову ві-

дмову була доступна лише батькам, які бажали захистити свою недоторканість особистого життя. Однак ризик конфліктів і практичні труднощі її застосування, коли можуть розкритися справжні переконання батьків, робили цю процедуру неефективною, що суперечило цілям Конвенції про захист прав людини.

Тому, незважаючи на наміри введення цього курсу, Норвегія не доклала достатніх зусиль для об'єктивного, критичного та плюралістичного викладу відповідної інформації, позбавлення батьків можливості повністю відмовитися від вивчення курсу визнано порушенням права на освіту згідно з Конвенцією.

З огляду на це, і виходячи з пунктів 96-102 рішення, Суд каже що немає необхідності розглядати скарги заявників на предмет порушення статті 14 Конвенції (заборона дискримінації) у сукупності зі статтями 8 (право на повагу до приватного життя), 9 (свобода думки, совісті і віросповідання) та статтею 2 Першого протоколу до Конвенції, тому що він вже визнав порушення статті 2 Протоколу 1 у зв'язку з відмовою надати батькам повне звільнення їхніх дітей від предмету «Християнство, релігія та філософія» в державних школах [3].

Узагальнюючи попередні твердження, і спираючись на вищезгадані факти, слід глянути на цю справу у світлі загального розуміння права на повагу до приватного життя, у контексті права на освіту.

«Право на приватність – це право на те, щоб тебе залишили в спокої» цей вислів судді США Томаса Кулея добре ілюструє один з аспектів, на який звернув увагу Європейський суд з прав людини у цій справі, і окреслює негативні обов'язки держави поважати право людини і не втручатися, переступаючи позитивний обов'язок забезпечити належну та якісну освіту.

Судом зазначено насамперед те, що процедура подання батьками заяв про часткову відмову від вивчення окремих частин предмету «Християнство, релігія та філософія» була неефективною, оскільки існував ризик розкриття їхніх справжніх релігійних чи філософських переконань, а інформація про релігійні переконання, як наголосив Суд, належить до найбільш особистих аспектів приватного життя.

Тож, вимагаючи від батьків подавати письмові заяви про відмову,

щоб уникнути вивчення певних частин курсу, які суперечили їхнім переконанням, держава фактично змушувала їх розкривати інтимні та приватні відомості. Це ставило під загрозу право на повагу до приватного життя, гарантоване статтею 8 Конвенції, на яке власне і апелювали заявники.

Висновки:

У обидвох справах спільне те, що ЄСПЛ наголосив на тому, що держава має широкі межі розсуду у формуванні шкільних програм, так як це входить до її компетенції, і залежить від індивідуального підходу до цього питання, в силу культурних традицій та історичного підґрунтя країн, але при цьому не має виключатися необхідність поважати права людини.

У першому рішенні у справі «KJELDTSEN, BUSK MADSEN AND PEDERSEN V. DENMARK» Суд став на бік держави, оцінивши не тільки те, що навчальний матеріал впливаючи із закону про статеве виховання подається в об'єктивній, критичній та плюралістичній манері без нав'язування певних релігійних чи філософських переконань, а й те, що стаття 76 Конституції Данії передбачає самим батькам діяти на свій власний розсуд, віддавати дитину до державної школи чи до приватної, або тим паче навчати її вдома самотійно. Ця конституційна норма власне і розкриває всю суть принципу плюралізму у сфері освіти та повазі до батьківських прав. Суд визнав це запорукою демократії у відношенні законодавства країни до права на освіту.

У другому рішенні у справі «FOLGERØ AND OTHERS v. NORWAY» Суд став на бік заявників, визнавши порушення права на освіту згідно з Конвенцією через те що Норвегія не доклала достатніх зусиль для об'єктивного критичного та плюралістичного викладання предмету «Християнство релігія та філософія» у державних школах. Заявникам було відмовлено у можливості повністю звільнити своїх дітей від вивчення цього предмету через домінування християнської складової та неефективність процедури часткового звільнення, яка вимагала розкриття релігійних переконань сім'ї та могла призвести до

конфліктів, тому Суд визнав що таке нав'язування християнської релігії порушувало принцип плюралізму в державній освіті та виходило за межі допустимого планування навчальних програм, а самі заявники не були зобов'язані зараховувати дітей до державних шкіл.

Ключовим фактором у цих двох рішеннях було дотримання об'єктивності, критичності, плюралізму та неупередженості у викладанні навчальних курсів у державних школах при збереженні можливостей освіти відповідно до переконань сімей.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.04.2024 р.)
2. CASE OF KJELDSEN, BUSK MADSEN AND PEDERSEN V. DENMARK (1976 р.) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr/?i=001-57509> (дата звернення: 14.04.2024 р.)
3. CASE OF FOLGERØ AND OTHERS V. NORWAY (2007 р.) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-81356> (дата звернення: 14.04.2024 р.)

2.6. Мінімальний вік, необхідний для отримання диплому про освіту та можливі обмеження

Слід розпочати з того, що предмет дослідження – мінімальний вік, необхідний для отримання диплому про освіту, пов'язаний з наступними сегментами опрацювання права на освіту: викладання релігії, повага до прав батьків, змістовне наповнення навчальної програми в державній школі, уроки статевого та етичного виховання, зовнішні релігійні символи тощо, так як накладає обов'язок на державу уникати так званої індоктринації в освіті, зокрема віросповідної її форми, а також дотримання плюралізму, в тому числі релігійного, та секуляризму. У принципах тлумачення ст. 2 Протоколу №1 йдеться про те, що вищенаведена стаття може поєднуватися й з іншими положеннями Конвенції – у випадку аналізу даної тематики заявники посилаються на обмеження їхніх прав за статтями 9 і 10 Конвенції – свобода думки, совісті та релігії та свобода вільно виражати свої погляди [1, с. 6]. Виділяємо

частину 2 статті 9 Конвенції, оскільки вона регламентує виправдане обмеження в контексті *віросповідання*. Для опрацювання оцінки Суду це має суттєве значення, адже він проводить чітку грань між *освітою* й *індоктринальними* ідеями, які здебільшого віднаходять місце саме в релігії. Для висвітлення матеріалу мають зміст наступні справи: ÇİFTÇİ V. TURKEY (2004), DAHLAB V. SWITZERLAND (2001) та MACATÈ V. LITHUANIA (2023).

ÇİFTÇİ V. TURKEY (2004) [2]. Обставини заяви, яку Суд своїм рішенням визнав неприйнятною як явно необґрунтовану, розкривають відмову Департаменту у справах релігій, державного органу Туреччини, зарахувати сина заявника до занять з вивчення Корану. Відмова обґрунтована національним законодавством: воно передбачало досягнення мінімального віку для права відвідування спеціальних релігійних класів. Обумовлюється це тим, що стаття 3 Закону № 4415 дозволяє забезпечене Департаментом зарахування до даних релігійних курсів за умови отримання атестату про закінчення початкової школи – на час отримання документу потенційному вступнику мало б виповнитись принаймні дванадцять років задля досягнення ним певної зрілості, що становить *виправдане* обмеження права на освіту.

Така вимога дотримана сином заявника не була, у зв'язку з чим останній поскаржився до Європейського суду з прав людини на порушення статті 9 Конвенції, яка захищає свободу думки, совісті та релігії за їх необхідного в суспільстві обмеження, а також статті 14 – недискримінаційне користування конвенційними правами.

Суд розглянув дану скаргу відповідно до статті 2 Протоколу №1 – Право на освіту. Вона становить сукупне значення двох речень, де перше все ж є домінуюче, хоч і наділене негативним формулюванням, яке позбавляє Держав-учасниць прямого обов'язку до вжиття позитивних заходів щодо забезпечення права на освіту [1, с. 5]. На думку Суду, значення для розгляду скарги відображає саме друге речення: воно стосується участі батьків в освіті їхніх дітей і поваги до забезпечення такої освіти відповідно до власних релігійно-світоглядних переконань.

Повертаючись до згаданого виправданого обмеження, ми бачимо

позицію Суду щодо даного питання: він наголошує, що за регулювання державою право на освіту підпадає під передбачувані та узгоджені із законною ціллю обмеження. Заявник посилався на порушення названих статей, одною з яких є ст. 9 Конвенції. За Довідником із застосування статті 2 Протоколу №1 відзначається відмінність вищенаведених норм у тому, що остання не прив'язана до вичерпного переліку законних цілей і обмеження координується з нею лише тоді, коли є пропорційний зв'язок між використаними засобами і переслідуваною метою [1, с. 5, 6]. У даному випадку виправданим, передбачуваним і узгодженим із законною метою обмеженням є досягнення відповідного віку, аби мати змогу відвідувати заняття з поглибленого вивчення Корану. Ми використовуємо визначення «поглиблений» і «спеціальний», адже турецьким законодавством вже були впроваджені базові релігійні уроки для виховання в дітях загальної моралі і етики без допущення індоктринації в освіті та без заперечення права на релігійну освіту.

У сегменті мінімального віку, необхідного для отримання диплому про освіту, межі розсуду держави дещо розширюються задля недопущення вищенаведеної індоктринації. Скаржник також поєднує порушення своїх прав зі статтею 14, яка гарантує здійснення особою охоронюваного Конвенцією права без будь-якої дискримінації. У цій площині захисту прав людини зауважуємо, що Конвенція досить суворо обмежує дискрецію Держав-учасниць і звужує дані межі розсуду до такої міри визначеності, що Суд при кожному індивідуальному кейсі порушення рівності права оцінює і регулює обмеження навіть при його непрямій характеристиці (непряма дискримінація). Підтверджуємо тезу щодо розширення меж розсуду твердженням Суду при винесенні рішення про неприйнятність заяви: з огляду на конкретний аспект освіти, якого стосується ця справа, відповідним органам влади має бути надано *значну* свободу дій щодо найкращого використання відповідних ресурсів.

До того ж вважаємо, що індоктринація не включає в себе таку гнучкість, адже вона має на меті вплинути на те, щоб об'єкт повірив у те,

що йому кажуть без піддання сумніву достовірності переданої інформації. Навчальна програма, розроблена державою, має передбачати пізнання і зростання, означати застосування критичного мислення щодо змісту переданої інформації, а відтак – освіта має бути підкріплена фактичними даними, які підтверджують теорію; має бути неупередженою і допомагати розвивати власні переконання, які зроблені на основі особистих відкриттів в процесі навчання [3, с. 561, 562]. Саме тому релігійний плюралізм в освіті не повинен розглядатися як втручання держави в морально-релігійні переконання батьків.

Отже, як вбачається з думки Суду, виправдане обмеження стосується того, щоб діти, які бажають вивчати Коран, досягли певного рівня зрілості та розуміння, перш ніж розпочинати таке навчання. Це не заважає батькам навчати своїх дітей згідно власного світогляду. І діти, які не відповідають віковим вимогам, можуть відвідувати загальні уроки релігійної освіти в державних початкових школах. Суд констатує, що дана вимога має вектор захисту дітей від можливого впливу індоктринальних ідей у вразливому, «ніжному» віці, коли вони можуть бути більш сприйнятливими до такого впливу.

Окрім оцінки Суду, хочемо відзначити дослідницький факт, заснований на статті «Education vs. Indoctrination» і зроблених у ній соціологічних опитуваннях про те, що релігійна освіта у ранньому віці може спричинити в дорослій особистості таку терпимість, яка звикла сприймати інформацію без розмірковування над власними почуттями, думками чи враженнями [3, с. 563]. Одним словом – конформізм, який суперечить базовим принципам освіти та праву на неї. Якщо базова система переконань включає такі поняття, як раціональність, критичне мислення, доказовість та автономія, які набуваються в певній практичній звичці, то можна без сумніву зробити висновок, що це саме *освітній* тип пізнання – не індоктринальний [3, с. 563].

Таким чином, національна законодавча вимога не порушує права сина заявника на освіту.

DAHLAB V. SWITZERLAND (2001). При оцінці Судом попередньої заяви він пропонує нам порівняти дану скаргу в контексті впливу

релігійних доктрин на дітей в юному віці. Заявниця, вчителька початкової школи, після прийняття Ісламу почала носити зовнішній релігійний символ – ісламську хустку, – зокрема й при шкільному викладанні, реалізуючи своє право на свободу віросповідання за статтею 9 Конвенції. Уряд Швейцарії обмежив дане право заборонаю носіння хустки, обґрунтувавши це законною і необхідною в демократичному суспільстві вимогою захисту принципів плюралізму та конфесійної нейтральності, яка зобов'язує вчителів державних шкіл уникати навіть ненавмисної індоктринації за навчання дітей вразливого віку.

Слід відокремити те, що, як вже підкріплено першою справою, межі розсуду Держави-учасниці при вирішенні міри обмеження впливу релігійних догм задля захисту суспільних інтересів значно розширюються відповідно до внутрішніх особливостей окремої нації. Аби мати законне узгодження зі ст. 2 Протоколу №1, який закріплює право кожного на освіту, Державам-сторонам необхідні дані обмеження, щоб не допустити індоктринацію в освіті. Як відомо, Суд ці два поняття вмотивовано розмежовує. Погоджуємось із наступною тезою статті «Education vs. Indoctrination» про те, що негнучкість індоктринації в пізнанні є специфічною рисою релігії. Саме тому дискреція має бути здебільшого масштабованою для недопущення втручання у право на рівну та плюралістичну *освіту* для всього суспільства.

Повертаючись до обставин справи, підсумовуємо, що заявниця скаржилась на порушення ст. 9 Конвенції в поєднанні зі ст. 14. Дослідження стосується саме перша конвенційна норма. Оцінка Суду з цього приводу полягає в наступному: він визнав, що втручання в свободу віросповідання було виправдано передбачуваною та законною метою, тому що в національному законодавстві містились положення, які поширювалися на вчителів як державних службовців і вимагали від них дотримуватися принципу секуляризму – відділення *релігії* від освіти. Згідно визначених у законодавстві норм Швейцарія має ширше поле розсуду, в тому числі тому, що вона визнає виключну толерантність до різних національностей і культур в одній площині їх взаємодії. Закон поширювався не на учнів, а саме представників Держави-відповідача, адже за аргументацією Уряду вчителі є «важливим прикладом

для наслідування для своїх учнів, особливо коли, як у випадку заявника, учні були маленькими дітьми, які відвідували обов'язкову початкову школу. Досвід показав, що такі діти, як правило, ототожнювали себе зі своїм учителем, особливо через їхні щоденні контакти та ієрархічний характер їхніх стосунків».

Також Суд погодився з доводами Уряду про те, що зазначений захід поставив заявницю у становище, коли вона мала зробити вибір не на користь своїх релігійних переконань і терпіти пропорційне обмеження, проте це, як вже було не раз наголошено, була виправдана необхідність.

Окрім того, Суд вважає, що у зв'язку з тим, що скарг з боку батьків або інших учасників освітнього процесу не було, носіння релігійного символу де-факто не порушувало конфесійну толерантність в школі, однак необхідність обмежити надану свободу з боку Уряду все ж була, аби забезпечити повну повагу до переконань кожного та законний захист суспільних інтересів. Він також зауважив, що, незважаючи на заперечення заявниці, закон був достатньо передбачуваним згідно ч. 2 ст. 9 Конвенції.

Таким чином, через вразливий вік дітей і їх підданість навіть ненав'язливому впливу Суд оголосив заяву необґрунтованою.

CASE OF MACATÉ V. LITHUANIA (2023). Скандальна і виняткова для формування оцінки Європейського суду з прав людини справа. Вона стосувалась багатьох аспектів, пов'язаних з існуванням демократичних конвенційних цінностей, але, як визнав сам Уряд, її обсяг зосереджувався на одному вузькому питанні, яке має безпосереднє відношення і до предмету нашого дослідження: вік дітей, для яких була написана книга заявниці – збірка казок зі згадуванням одностатевих стосунків [5, п. 155 рішення].

Скаржниця звернулася до Суду через порушення її прав, гарантованих статтею 10 Конвенції – свобода поширювати інформацію з урахуванням власних переконань. Вона написала вищезгадану збірку казок для дітей 9-10-річного віку з метою виховання толерантності до соціальних спільнот, однак Литва обмежувала розповсюдження твору, а також наклала на нього попереджувальну марку, визначивши збірку

як контент, що може бути шкідливим для осіб до 14 років [5, п. 1, 148 рішення].

Таке обмеження Держава обґрунтувала законним втручанням: нормативна база містила такі положення, як стаття 4 Закону «Про захист неповнолітніх від негативного впливу публічної інформації» (далі – Закон про захист неповнолітніх). Вона встановлювала перелік інформації, яка вважалася шкідливою для фізичного, інтелектуального чи етичного розвитку неповнолітніх, хоч і не мала пунктів, які забороняють зображення гомосексуалізму чи одностатевих стосунків, або положень, що стосуються поняття сім'ї чи сімейних цінностей [5, п. 23, 68 рішення]. Однак на рівні з вищенаведеною нормою існували й інші положення в Конституції і Цивільному кодексі Литви і вони містили в собі традиційну концепцію створення сім'ї – шлюб між жінкою і чоловіком. Таким чином, згідно зі змінами, впровадженими пізніше до Закону про захист неповнолітніх, які обмежували деякі види публічної діяльності ЛГБТ і забороняли порушення сімейних цінностей, дані норми заперечували, щонайменше, право заявниці вільно виражати свої погляди [5, п. 51, 109 рішення].

Органи судової влади Литви винесли рішення про те, що обмеження права на свободу вираження переконань пов'язане з необхідністю захисту дітей від потенційно шкідливої інформації [5, п. 52 рішення]. Маркування, на їхню думку, було виправдане врахуванням інтересів батьків, які відповідають за виховання дітей [5, п. 52, 63 рішення].

Повертаючись до Закону про захист неповнолітніх, повторюємо, що він не містив жодних положень про зображення гомосексуалізму чи одностатевих стосунків, або положень, що стосуються поняття сім'ї чи сімейних цінностей [5, п. 68 рішення]. Стосовно цього Закону велися великі внутрішні дебати, які включали ініціативу додати до норми захист неповнолітніх від «гомосексуальної пропаганди», але це йшло врозріз з міжнародним правом і демократичними принципами плюралізму в цілому. Тим не менш, схожі зміни все ж були внесені.

У міжнародних матеріалах, які мають відношення до справи, зок-

рема у висновках Венеціанської комісії, вказується на негативну тенденцію гомофобії, яка в тому числі пов'язана з традиційними цінностями, затвердженими Конституцією Держави-відповідача, і необхідність заборони визначення «пропаганди гомосексуалізму» [5, п. 105-108 рішення].

У свою чергу, Управління омбудсмена з питань рівних можливостей заявило, що у висновках, зроблених за зверненням Міністерства культури Литви, не було інформації про те, чому та визнала казки шкідливими та що вона мала на увазі, називаючи їх «маніпулятивними», «інвазивними» і «директивними» [5, п. 100, 101 рішення]. Окрім цього, вважаємо, що термін «інвазивність», що означає неусвідомленість, дорівнює інклюзивності, а це риса *індоктринації* [3, ст. 561]. Окрім цього, «директивність» також характеризує індоктринацію і звідси впливає, що Інспекція журналістської етики відносила зміст казок до нав'язування певних ідей дітям.

Сучасні уявлення про світ конфронтують із «традицією», яка на прикладі Литви може мати конституційне закріплення і тим самим суперечити основоположним правам людини. І через відсутність прямої практики Суд при оцінюванні законності мети втручання в права заявниці, на мою думку, має використовувати еволюційний метод тлумачення Конвенції в поєднанні з автономним. Він зазначив, що дана справа є першою, в якій він мав винести оцінку щодо обмежень, які накладені на казку, спрямовану на дітей, зі згадуванням одностатевих стосунків [5, п. 203 рішення]. Відповідно, на Страсбурзький суд було поставлено завдання спочатку визначити мету втручання, а потім оцінити, чи можна вважати цю мету «законною» у значенні пункту 2 статті 10 Конвенції [5, п. 188 рішення].

Позивач визнала, що захід, спрямований проти неї, мав підставу за Законом про захист неповнолітніх, проте він обмежував свободу вираження поглядів ЛГБТІ та одностатевих пар у Литві. Суд так само констатував, що ці заходи мали правову основу в розумінні пункту 2 статті 10 Конвенції [5, п. 186 рішення]. Проте він проаналізував ще й те, що не дивлячись на відсутність чітких посилань на сексуальну орієнтацію,

мало місце спрямування на обмеження інформації про ЛГБТІ та одностатеві стосунки [5, п. 149, 195 рішення]. Це також впливає з того, що, як вже було наведено, існувала певна «концепція шлюбу», закріплена в Конституції та Цивільному кодексі [5, п. 149 рішення].

Щодо попереджувального маркування, Уряд висунув аргумент про те, що рішення питання рекомендації вікової групи дітей слід залишити на поле розсуду держави і що це поле слід вважати *широким* [5, п. 155 рішення]. Розширена дискреція має згадку в попередніх заявах дослідження, однак через відсутність індоктринальних ідей в казці чи можна виправдати дані обмеження нетолерантним законом?

Суд вважає, що такі надписи зберігали стереотипні погляди в суспільстві і що позначення книги як такої, що шкідлива для вікової групи, для якої вона була призначена, утворило нездатність заявниці вільно поширювати свої погляди [5, п. 188 рішення].

Отже, заходи становили втручання у свободу вираження поглядів заявника.

Далі Суд оцінював законність втручання. Він не сумнівався, що передбачуваною метою статті 4 Закону про захист неповнолітніх було обмеження доступу дітей до контенту, який представляв одностатеві стосунки як тотожні стосункам різної статі [5, п. 198 рішення]. Ураховавши ствердження скаржниці про те, що, у зв'язку з викладеним раніше, втручання в її право вираження поглядів не переслідувало законної мети через відсутність негативного впливу на дітей будь-якого віку, Суд навів прецедентну практику, згідно якої інформація про гомосексуальних осіб або одностатеві стосунки не можна визнавати такою, що має поганий вплив на дітей або такою, що є несумісною з концепцією сім'ї. Навпаки – дана інформація є важливою для належного функціонування демократії та просування цінностей рівності, різноманітності та плюралізму [5, п. 151, 202 рішення].

Суд підтверджував, що є необхідність враховувати найкращі інтереси дітей, а також навів практику, яка стосується справи *DAHLAB V. SWITZERLAND* (2001) і її контекст про те, що діти, з огляду на їхній вік, легше піддаються впливу, аніж люди старшого віку [5, п. 204, 205

рішення]. Із огляду на це, Європейський суд вже розглядав інформацію, яка спрямована на дітей в полі права на освіту за ст. 2 Протоколу №1 до Конвенції. Він визнав, що розробка навчального плану належить до компетенції Держав-учасниць через питання доцільності і відмінностей окремих країн. Він підкреслив, що право на освіту має забезпечуватися державою в *«об'єктивній, критичній та плюралістичній формах»* [5, п. 206 рішення].

Зваживши найкращі інтереси дитини, Суд раніше постановляв, що в нього немає фактично підкріплених даних, які б свідчили про те, що згадка про гомосексуалізм негативно вплине на дітей. Він також відзначив, що піддання дітей ідеям толерантності, могло лише сприяти соціальній згуртованості, і взяв до уваги міжнародну судову практику, згідно якої національні органи влади не можуть ігнорувати соціальні реалії та наявність різних типів стосунків у суспільствах, у яких жили діти [5, п. 210, 213 рішення].

Як підсумок, заходи, вжиті Литвою, не відповідають принципам рівності, плюралізму та толерантності, властивими демократичному суспільству [5, п. 215 рішення]. 216. Суд заключив, що заборона на доступ дітей до інформації про одностатеві стосунки, яка ґрунтується лише на їхній сексуальній орієнтації, не переслідує законної мети. Це твердження є вмотивованим, якщо немає інших підстав вважати інформацію шкідливою для права дитини на плюралістичну освіту [5, п. 216 рішення].

Суд встановив, що заходи, вжиті щодо обмеження розповсюдження книги, не переслідували законної мети за частиною 2 статті 10 Конвенції, і, відповідно – мало місце порушення статті 10 Конвенції [5, п. 217, 218 рішення].

Висновки:

Таким чином, зміст пункту мінімального віку, необхідного для отримання диплому про освіту, значно виходить за межі реалізації права навчатися, оскільки поле питання входить до таких соціальних аспектів, як свобода слова, подальше вираження релігійних чи інших

особистих поглядів публічно і, що найголовніше, до впливу конкретних ідей на дітей вразливого віку. Ми не можемо ототожнювати релігійні та загальні аспекти, останній з яких відноситься до сексуальної орієнтації або інших елементів існування національних спільнот, адже в цьому випадку різноманітність інформації демонструє дітям толерантність до дійсності та фактичних даних про світ. Посилаючись на статтю «Education vs. Indoctrination», відзначаємо, що свобода слова – головна мета освіти. Також у вищеназваній праці підтверджуються висновки про те, що є багато факторів (соціальна, культурна, національна ідентичність, норми та цінності), які впливають на розвиток освіти та на те, як цей процес сприймається. Деякі держави можуть віддавати перевагу тоталітаризму, релігійному контролю або якраз навпаки, і для забезпечення свободи слова слід розуміти кожную культуру такою, як вона є, враховуючи, що жодне порівняння не матиме добрих результатів для жодної зі сторін. Свобода вираження поглядів не підлягає обмеженню стосовно молодшої групи суспільства, якщо вона не несе загрози для захисту їхніх інтересів і не становить індоктринацію. А нон-конформізм у контексті її викорінення має гарантуватися державою при забезпеченні свого позитивного обов'язку щодо якісного права на освіту.

Список використаних джерел:

1. Довідник із застосування статті 2 Протоколу №1 – Право на освіту. – Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2017. – 21 с. – URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_2_Protocol_1_UKR (дата звернення 25.04.2024)
2. ÇİFTÇİ V. TURKEY (application no. 71860/01). ECHR. 17 June 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68089> (дата звернення: 25.04.2024)
3. Irina Ioana, Constantin-Edmond Cracsner. Education vs. Indoctrination. Scientific Research and Education in the Air Force «Afases». Romania, 2016. P. 561-574 DOI https://www.afahc.ro/ro/afases/2016/SOCIO/IOANA_CRACSNER.pdf
4. DAHLAB V. SWITZERLAND (application no. 42393/98). ECHR. 15 January 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22643> (дата звернення: 25.04.2024)
5. CASE OF MACATÈ V. LITHUANIA (application no. 61435/19). ECHR. 23 January 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-222072> (дата звернення: 25.04.2024)

Розділ III.

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ЧЕРЕЗ АНКЕТНІ ДАНІ

3.1. Дискримінація в доступі до освіти за етнічним походженням

3.2. Право на освіту та громадянство

3.3. Право на освіту та свобода релігії

3.1. Дискримінація в доступі до освіти за етнічним походженням

Напрямок напрацювань з прецедентної практики Європейського суду з прав людини в контексті дискримінації доступу до освіти за етнічним походженням відрізняється важким, але немарним шляхом, який мав набути довершеного вигляду в доповненому, уточненому формулюванні конвенційних норм. Порушення права доступу до освіти за етнічним походженням стосується статті 14 у поєднанні зі ст. 2 Протоколу № 1, однак на прикладі наведених нижче рішень бачимо, як із плином часу еволюційний метод тлумачення Конвенції вимагає розширення сфери дії правового акту, тому що в захисті основоположного принципу недискримінації повинен бути тісний зв'язок Конвенції з національним законодавством й органами влади, які відповідають за дієве забезпечення реалізації позитивних зобов'язань щодо рівного права на освіту. Питання дискримінації у праві на освіту, пов'язане з етнічним походженням, можна проаналізувати через наступні рішення у справах ЄСПЛ: CASE OF D.H. AND OTHERS V. THE CZECH REPUBLIC (2007), CASE OF ÁDÁM AND OTHERS V. ROMANIA (2021) та CASE OF X AND OTHERS V. ALBANIA (2022), дві останні з яких висвітлюють вже розвинуту та сучасну позицію Європейського суду з прав людини, засновану на вироблених у цьому питанні принципах.

CASE OF D.H. AND OTHERS V. THE CZECH REPUBLIC (2007). У даній справі заявники звернулися до Суду через порушення їхнього права на освіту, гарантованого ст. 2 Протоколу №1 у поєднанні зі ст. 14, у зв'язку з непрямою расовою дискримінацією, яка спричи-

нена нейтральним формулюванням законодавства. Позивачі, представники ромської етнічної меншини, за дозволом батьків були направлені до спеціальних шкіл для дітей з особливими освітніми потребами за результатами тестування, розробленого Державою-відповідачем без врахування особливостей вразливого статусу дітей циган, що і спричинило суперечливий стан всієї системи освіти.

Скаржники подали апеляцію до Конституційного суду Чеської Республіки через дискримінаційний характер методики оцінки якості освіти й упереджене направлення ромів до спеціальних шкіл без врахування їхнього соціального становища при «негнучкому», не прилаштованого для окремої ніши населення тестуванні. Також вони заявили, що згідно із законодавством поміщення до таких шкіл сегрегує їх від суспільства, обмежує особистий розвиток та не надає можливостей для переходу до звичайних шкіл. Однак вищий суд відхилив позов, визнавши його явно необґрунтованим. Він пояснив, що батькам скаржників був наданий доступ до всієї інформації, в тому числі щодо наслідків зарахування їхніх дітей до відповідних шкіл, вони погодились на зарахування та надали дозвіл, а в окремих випадках самостійно подавали прохання перевести їхніх дітей до спецшкіл; оцінювання інтелектуальних здібностей відбувалось рівним шляхом і законодавством була передбачена можливість оскарження рішення на початковому етапі, але вони не скористалися нею [1, п. 28 (b) рішення].

У зв'язку з цим заявники, користуючись правом надання індивідуальної заяви, звернулися до Європейського суду з прав людини, де сутнісний зміст справи і увага суддів зосереджувалися на двох основних проблемах: тестування, яке несправедливо дуалізує чеську систему освіти на звичайні та спеціальні школи, та участь батьків у освіті своїх дітей.

Щодо першого аспекту, тести, за якими оцінювались розумові якості дітей, були розроблені державою у ході здійснення свого позитивного зобов'язання дотримання якості освіти, але вони не враховували етнічні особливості дітей ромів, які через соціальну вразливість, обумовлену історичними факторами, потребують окремої уваги. У контексті соціальної нерівноваги нацменшин та іншої більшості дітей не

враховується вищенаведена специфіка і, як наслідок, порушується принцип справедливості в критеріях оцінювання. З іншого боку, у Довіднику із застосування ст. 2 Протоколу №1 йдеться про те, що право на освіту не є абсолютним, але не повністю підпадає під ігнорування. Обмеження цього права можливі лише за чітко визначених законом умов, і держава відповідає за те, щоб ці обмеження права на освіту були виправданими, *пропорційними* і недискримінаційними [2, с. 5, 6]. Таким чином, у цьому сегменті спостерігається точно не визначена дискреція національної системи освіти, оскільки в кінцевому результаті тільки Страсбурзький Суд, ураховуючи індивідуальність та унікальність обставин скарг, з якими звертаються до нього, володіє правом остаточного рішення щодо дотримання стандартів, визначених Конвенцією.

Уряд у своїх доводах при апелюванні заявниками до Великої палати свідчили про те, що хоча стаття 14 Конвенції містить позитивні зобов'язання, їх не слід тлумачити як виключну вимогу до держави вживати лише позитивні заходи. Це один із варіантів. Із положень статті 14 не можна вивести загальний обов'язок держави активно й повною мірою компенсувати всі проблеми, з якими стикаються різні верстви населення [1, п. 156 рішення]. Довідник із застосування згаданої статті спростовує дану тезу. Уряд повинен не тільки вживати позитивних заходів, але ще й слідкувати за їхньою результативністю на користь права на освіту. Дискреція уряду – це не варіант: це пріоретизація особливостей окремої держави в площині прав нацменшин їхнього населення, винайдення найбільш оптимального варіанту для них, в подальшому оціненого Судом в контексті певного порушення.

У свою чергу, заявники стверджували, що свобода розсуду не є виправданням дискримінації в контексті права на освіту. Спершу Палата заперечила такий аргумент, пояснивши це доводами уряду, що тестування не мало на меті обмеження їхнього права на рівну освіту, а розуміло під собою добрий намір забезпечення свого позитивного обов'язку, і порушення положень, вказаних заявниками, не було. Скарги апелювали до Великої палати, де пред'явили нові доводи, зок-

рема такі, що стосуються неврахування Палатою численних міжнародних документів, які стосуються сегрегації ромів у доступі до освіти. Нова аргументація дала поштовх для переосмислення положення про дискримінацію, а саме про ефективність дотримання зобов'язань.

На нашу думку, непропорційність і нейтральність оцінювання, яке було розроблено державою задля впровадження виправданого обмеження права на освіту, аби забезпечити якість цього права, становить непряму дискримінацію і цим ставить національні меншини в сегрегаційну ізоляцію, що не дозволяє їм адаптуватися в суспільстві та розвиватися на рівних правах із більшістю населення.

Дана теза заснована на висновках Великої Палати Суду та багатьох рекомендаціях і доповідях інших неурядових організацій та органів, таких як Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. У доповіді в березні 2000 р. вона відзначає про необхідність переглянути систему тестування, так як вона ставить циганських дітей у таке становище, коли зарахування їх до спецшкіл відбувається майже автоматично [1, п. 42 рішення]. Також Консультативний комітет з питань Рамкової конвенції у доповіді по Чеській Республіці 2002 р. звертав увагу на те, що роми необ'єктивно направляються до згаданих шкіл без наявності визначених розумових вад. Ситуація погіршується ще й тим, що у законодавстві Держави-відповідача бракувало розумного визначення «відсталості» [1, п. 44 рішення], і не є зрозумілим, на яких критеріях ґрунтувалося віднесення дітей до даної групи. Очевидно, що доведена упередженість щодо ромів в аспекті їхнього навчання у школах для дітей із розумовими вадами в тому числі пояснювалася їхнім етнічним походженням [1, п. 43 рішення].

Рекомендація № R (2000) 4 Комітету міністрів Ради Європи Державам-членам про освіту дітей ромів/циган у Європі (ухвалена Комітетом міністрів на 696-му засіданні заступників міністрів від 3 лютого 2000 року) включала рекомендацію надавати освітню підтримку ромам «гнучкими структурами» та враховувати вразливий характер цієї нацменшини. Впроваджувати допоміжні структури, наприклад, введення спеціальної дошкільної освіти, що викреслює необхідність про-

ведення тестування і враховує той факт, що часто діти ромів не відвідують дитячі садочки – а це, між іншим, один із факторів погіршення їх початкового розвитку та поетапної соціальної адаптації [1, п. 55 рішення].

Заключна доповідь пана Альваро Хіль-Роблеса про права ромів/сінті та кочових народів в Європі, оприлюднена у часових рамках завершальних етапів вищенаведеної справи, яскраво відображає прецедентну практику, вироблену Судом із приводу дискримінації [1, п. 79 рішення]. Він зазначає, що допомога дітям вразливих груп населення шляхом направлення їх до спецшкіл є явно неправильним рішенням: воно створює дискримінаційну дуальність чеської системи освіти через згадані недоліки законодавства.

Саме тому Велика Палата, зауваживши доводи сторони позивача про відповідні вказівки міжнародних організацій, визнала, що, незважаючи на «добрий намір», тестування є упередженим і недоцільним, а Держава у прагненні виконати своє позитивне зобов'язання порушила негативний принцип невторчання у реалізації права особи на освіту у сукупності зі ст. 14 Конвенції. Крім того, велася велика дискусія, чи має місце вже згадана *непряма* дискримінація, якщо намір дискримінувати був відсутній за нейтрального формулювання законодавства, але поставив циганських дітей у нерівне і не вигідне становище порівняно з іншими дітьми. Судді Великої Палати визнали наявність даної форми обмеження прав. Посилаючись на Довідник із застосування статті 2 Протоколу №1, відзначаємо, що, зрештою, відсутність цілі дискримінувати не є виправданням за стійку маргіналізацію ромів за рахунок обмеження їх розвитку у спеціальних школах – уряд повинен *ефективно* напрацьовувати рішення у своєму позитивному обов'язкові.

Стосовно другого аспекту, зауваження Конституційного суду Чеської Республіки щодо неприділення батьками заявників уваги стосовно початкового етапу оскарження і дозволу з приводу переведення їхніх дітей до спеціальної школи не є цілком виправданими, тому що принцип недискримінації є основоположним для прав людини, і врахування того факту, що через ряд утисків ромської меншини батьки не

зовсім усвідомлювали серйозності проблеми, не є підставою вважати їхні доводи явно необґрунтованими, як зазначав вищий суд. Держава, на думку Парламентської асамблеї Ради Європи, повинна всілякими механізмами і методиками сприяти розвитку громади, аби в подальшому особи мали обізнаність у всіх сферах суспільного життя, включаючи схожі освітньо-процедурні питання [1, п. 58 рішення].

Одною з не менш важливих рекомендацій від Комітету міністрів у контексті дослідження винесеної на огляд справи є залучення батьків дітей ромів до співпраці, направленої на отримання якісної та рівної освіти їхніми дітьми, підвищення серед них інформованості та обізнаності про важливі фактори надання освітніх можливостей. Беручи вже згадані початкові обставини справи за приклад, можна побачити, що в силу браку відомостей часом сегрегованої від суспільних благ громади пізніше виникають проблеми, як-от нерозуміння батьками заявників механізму початкового оскарження рішення про направлення їх дітей до спеціальної школи та необхідності надання консультацій – які, між іншим, не передбачені національним законодавством, – щодо тлумачення норм, які регулюють чеську системи освіти.

Суд погодився з даними твердженнями, зокрема з аргументами заявників про те, що згода батьків на навчання у спеціальних школах не є виправданням дискримінації в системі. Згідно із законом, уряди зобов'язані захищати найвищі інтереси дитини, включаючи рівне право всіх дітей на освіту, а вибір батьків не може позбавити їх цього права [1, п. 142, 202, 204 рішення].

CASE OF ÁDÁM AND OTHERS V. ROMANIA (2021). У цій справі, порушеній у 2020 році проти Румунії, скарги при наданні заяви про недотримання своїх прав Державою-учасницею послалися не на 14 ст. Конвенції, як було в попередній, а на ст. 1 Протоколу №12, який набрав чинності в 2005 р.

Відмінність між двома нормами спостерігається в самому формулюванні: у той час як ст. 14 Конвенції встановлює заборону дискримінації, ст. 1 Протоколу №12 констатує загальну заборону дискримінації. Ця ж стаття містить у собі дві сукупні [3, п. 32-34 рішення] частини, де остання уточнює безпосереднє відношення національних органів

влади щодо обмеження «здійснення будь-якого передбаченого законом права» [4] у площині принципу недискримінації. Отже, як порівняти зі ст. 14, наведена стаття розширює тлумачення даного принципу і уточнює зв'язок національного законодавства з Конвенцією в захисті цього основоположного права.

У попередній справі скарги могли посилатися на порушення ст. 14 в рамках права на освіту тільки у поєднанні з іншою *основною* конвенційною нормою (ст. 2 Протоколу №1), адже ст. 14 за своєю природою гарантує тільки ті права, які визначені Конвенцією з урахуванням розширювального методу тлумачення – вистачає загального зв'язку фактів справи з відносинами, на які поширюється захист Конвенцією [5]. Останні заявники мали ще більше розширення своїх прав недискримінації, що значно посилює захист основоположних свобод людини. Суд у ході розгляду надав свій коментар для визначення підстав прийнятності вищенаведеної справи, що стосується предметної юрисдикції Суду за категоріями дискримінації, вказаними згаданою Пояснювальною доповіддю.

Вони, представники угорської нацменшини в Румунії, обравши навчання угорською мовою, при складанні іспитів для одержання ступеня бакалавра мали підряд скласти два додаткових іспити на відміну від інших учнів: один рідною мовою, другий – румунською. Ситуація, за словами заявників, поставила їх у нерівне становище порівняно з учнями-румунками, так як, окрім цього, останні мали один день на відпочинок між екзаменами, до того ж тести з румунської мови були надто складними для представників угорської громади і це знизило їхні шанси вступу до університету. Це, на їхню думку, становить порушення статті про Загальну заборону дискримінації.

Закон про національну освіту (Закон № 1/2011) Румунії забезпечує рівне право на здобуття освіти без-якої форми дискримінації, зокрема містить окремі положення про нацменшини, а саме стаття 45, яка встановлює право *вибору* навчання рідною мовою для осіб, які належать до етнічних меншин [3, п. 11 рішення]. Таким чином, згідно з категоріями дискримінації, Суд визнав предмет заяви прийнятним згідно з підкресленою заявниками статтею Протоколу №12 [3, п. 36 рішення].

Однак заявники скористалися цим правом *вибору*, що повело за собою наслідки у вигляді складання додаткових іспитів [3, п. 76, 101 рішення]. Із свого боку Держава-відповідач у запереченнях навела докази про те, що вона надала можливість навчання рідною мовою для збереження культурної самобутності на підставі Закону № 1/2011 [3, п. 80 рішення]. Оцінювання якості навчання – це пропорційний результат рівноваги між позитивними зобов'язаннями і виправданими обмеженнями у негативному контексті невтручання.

Позивачі ж спростували об'єктивні аргументи, зазначивши, що тягар їхнього вибору, накладений державою, рівнозначний плану примусової асиміляції [3, п. 72 рішення], а розроблена навчальна програма хоч і мала на меті «добрий намір», але позбавлена ефективності забезпечення позитивних зобов'язань, тому що не принесла їм ніякої користі, окрім обтяження становища [3, п. 73 рішення; 2, с. 11, 14]. Уряд пояснював, що навчальна програма враховувала специфіку кожної меншини і тестування з офіційної мови було рівним і справедливим, його скасування завдало б шкоди дієвій соціальній інтеграції нацменшин [3, п. 78, 79 рішення].

Знову ж таки спостерігаємо підтримувану Судом дискрецію національних органів влади і, на відміну від попередньої справи, вже *виправдане* (рівень освіти) та *передбачуване* (заявники знали наслідки вибору навчання рідною мовою у вигляді складання відповідних тестів, зокрема див. п. 102 рішення про розклад іспитів) обмеження, яке переслідує законну мету [2, с. 5]. Обмеження узгоджене зі ст. 1 Протоколу №12 тому, що існує пропорційний зв'язок між застосованими засобами і переслідуваною метою: якісна законодавчо-нормативна база, розроблені програми – не спецшколи – і оцінка якості системи освіти у контексті забезпечення позитивного зобов'язання [2, 6].

Акцентуємо на тому, що є ключовою для двох наведених справ різниця між розробленими для етнічних меншин *програмами*, які жодним чином не сегрегують їх від адаптації і інтеграції в загальний потік суспільства, і *спеціалізованими* школами, у яких діти сепаруються від чеських дітей і піддаються деградації розвитку.

Суд визнав різницю обставин у розкладі для етнічних угорців і їхніх однолітків-румун, однак вона не переступила поріг *суттєвості*, щоб стосуватись порушення статті ст. 1 Протоколу №12 [3, п. 104-107 рішення]. Суд погодився з доводами уряду, що навчання угорською мовою було правом вибору, а не обов'язком заявників, і передбачуваний закон надав їм можливість тільки слідувати за обраною програмою [3, п. 101 рішення]. Таким чином, порушення статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції не було.

Аналізуючи вищевикладене, підсумовуємо, що напрацьована практика Суду остаточно розширила захист прав людини від дискримінації, виходячи за межі гарантованих прав Конвенцією та роблячи акцент на відповідальності національного законодавства і відповідних органів влади. Удосконалені принципи рідко згадуються, але все ж віднайшли місце у Довіднику із застосування ст. 2 Протоколу №1. У праці яскраво наголошується на регулюванні дискреції уряду Судом, ефективності впровадження заходів, спрямованих на забезпечення позитивних зобов'язань Держав-учасниць.

Можемо припустити, що справа D.H. AND OTHERS v. THE CZECH REPUBLIC (2007) відрізнялась би кардинально іншим, *легшим* підходом щодо її розгляду, якщо б розроблені категорії випадків дискримінації, охоплені ст. 1 Протоколу №12 набули чинності в рамках ходу справи. Це підтверджує й сам Страсбурзький Суд при розгляді справи етнічних угорців: його оцінка полягає у застосуванні загальних принципів, заснованих, зокрема, на висновках у справі D.H. AND OTHERS v. THE CZECH REPUBLIC [3, п. 175 рішення] про непряму дискримінацію та консенсусу між країнами Ради Європи щодо важливості захисту нацменшин, адже він необхідний не лише для них, але й для збереження культурного розмаїття, яке є цінним для всього цивілізованого суспільства [3, п. 86, 94 рішення].

CASE OF X AND OTHERS V. ALBANIA (2022). Дослідження завершується порівняльним аналізом справи, де заявники під представництвом Європейського центру з прав ромів (далі – ERRC) віддали перевагу стверджувати про порушення своїх прав за ст. 1 Протоколу №12 до Конвенції в тому, що їх дискримінують у праві на інклюзивну

освіту, а влада неспроможна вжити заходів з десегрегації, щоб вирішити проблему надмірного представництва ромів/єгиптян серед учнів школи через демографічно-територіальні чинники.

ERRC подав скаргу до the People's Advocate, міжнародної незалежної інституції для захисту визначених прав людини, у зв'язку з тим, що надмірна концентрація дітей ромських і єгипетських меншин в школі утворює сегрегацію, яка виправдано підкреслюється в згаданій нами першій справі «D. H. та інші проти Чеської Республіки». Сторона уряду в уповноваженій особі Міністерства освіти та спорту Албанії стверджувала, що дана концентрація нацменшин у школі є «ненавмисним ефектом продовольчої допомоги», яка надавалась урядом Держави-учасниці як заохочення вразливих груп населення задля підвищення рівня освіти і, як наслідок, загального добробуту їхніх громад.

Незалежна міжнародна інституція надала рекомендацію уряду запровадити методи десегрегації [6, п. 5 рішення]. Національний орган Уповноваженого із питань захисту від дискримінації (далі – Уповноважений), створений для боротьби з дискримінацією, за поданням скарги ERRC також радив органам, які наділені владними повноваженнями, уникати ізоляції дітей нацменшин у навчальних закладах, які територіально розташовуються у віддалених від іншого населення скупченнях місць поселення відповідних етнічних громад [6, п. 4 рішення].

Ураховуючи існуючу традицію необґрунтованого зарахування дітей національних меншин до спеціалізованих класів, у вищеназваних порадах спостерігається позитивна сучасна європейська тенденція, заснована на врахованому досвіді країн-членів і спрямована на недискримінаційне розосередження дітей різного етнічного походження (особливо ромського) та їхню соціальну адаптацію; а ще законне обмеження у сегменті негативного зобов'язання – обмеження, яке держава накладає сама на себе шляхом законного створення неупереджених та зацікавлених національних органів [7], які виконують регулятивну функцію в особі Уповноваженого.

Щодо зауваження національного органу про «ненавмисність», ми ще раз, посилаючись на дві попередні справи, виділяємо пропорційність і ефективність забезпечення позитивних зобов'язань держави у

вигляді «доброго наміру»: співвідношення між програмами для впровадження законного принципу недискримінації в Румунії і спеціальними школами для ромів в Чеській Республіці, яка «ненавмисно» порушила своє негативне зобов'язання в ході реалізації доступу до освіти. Таким чином, зауваживши національну законодавчу базу та практику, Уповноваженим констатовано наявність непрямой дискримінації в контексті «доброго наміру» і силою обов'язкового рішення наказано вжити заходів десегрегації [6, п. 6, 7 рішення].

Подальше виконання рішення і рекомендацій незалежних органу і установи владою було неефективним, хоча наділене владними повноваженнями у цій сфері Міністерство на всіх етапах реалізації методики мало контакт із правозахисними організаціями [6, п. 9-15 рішення], що є позитивним аспектом виконання.

Заперечення Албанії щодо неприйнятності заяви у невичерпанні національних засобів правового захисту судового характеру заявники спростували тим, що незалежний національний орган Уповноваженого проти дискримінації, створений в рамках Закону про боротьбу з дискримінацією (2010 р.), за ст. 21 і 22 Закону має забезпечувати дієвий захист від дискримінації [6, п. 25 рішення; 7] і володіє компетенцією стосовно розгляду скарг про порушений вище предмет заяви [6, п. 57 рішення].

Рішення Уповноваженого було не оскаржено органами влади, а взято до активного виконання, яке в результаті зазнало неефективності. На думку заявників, ще одне рішення про дискримінацію, винесене вже судом, було б марним і неефективним, і судовий процес у рамках представника заявників в особі ERRC й Уповноваженого проти Міністерства відповідає прийнятності в сфері вичерпання національних засобів правового захисту [6, п. 57, 58 рішення].

Суд погодився з доводами сторони-позивача, що звернення до Уповноваженого рівнозначні позову до національних судів, тому що останній мав би таку саму мету, як і фактично використаний засіб правового захисту [6, п. 65 рішення]. Незважаючи на адміністративний характер висновку Уповноваженого, його не було оскаржено в порядку, передбаченому законом, і тому воно підлягало виконанню. Судовий

захист прав заявників у даному випадку був би недоречним, адже влада не змогла забезпечити результативність виконання висновку адміністративного характеру, а чим би відрізнялося судове рішення, окрім марного національного способу правового захисту у вигляді фінансової компенсації, уряд не зміг пояснити [6, п. 62, 63 рішення].

Уряд стверджував, що безрезультатність вжиття заходів десегрегації обумовлена скупченням визначених етнічних вразливих груп населення в одному районі навколо школи, яку відвідували роми/єгиптяни у зв'язку з віддаленим місцезнаходженням району [6, п. 68 рішення]. Продовольча підтримка, за аргументацією Албанії, була прийнята заявниками [6, п. 69 рішення], однак згадуємо про позицію Суду в справі D.H. AND OTHERS v. THE CZECH REPUBLIC (2007) в контексті прохання батьків про переведення їхніх дітей до спеціальних шкіл: обмеження права у недискримінаційному доступі до освіти не виправдовується пасивним та/або активним відчуженням особою цього права, так як воно є надто важливим для існування Конвенційних основоположних принципів, направлених на захист прав і свобод людини.

В основному Суд заключив, що план, спрямований Албанією проти сегрегації етнічних меншин, набув загальної неефективності через затримку вжиття відповідних заходів для викорінення принципу недискримінації в рівному та пропорційному доступі до освіти [6, п. 84, 85 рішення]. Порушуючи проблему концентрації ромів/єгиптян в окремих районах біля школи, яку відвідували ці громади, Суд наголошує на тому, що органи влади Держави-учасниці в минулому вже вживали *дієвих* заходів для десегрегації в порушеній площині питання, але що спричинило незастосування схожих методів для вирішення конкретних обставин цієї справи, Суду залишається все ж важко зрозуміти [6, п. 86 рішення]. У підсумку вищеописані діяння не мали об'єктивного та розумного виправдання, тому Суд задовольнив заяву.

Висновки:

Отже, посилення заявників на порушення своїх прав за ст. 14 у поєднанні зі ст. 2 Протоколу №1 створює «проблематичність» розгляду

справи не на їхню користь, адже в такому випадку вони зобов'язані активно доводити Суду, що національні органи прямо причетні до обмеження їхнього (передбаченого Конвенцією) права на недискримінаційний доступ до освіти. На наше переконання, це може бути пов'язано з тим, що ст. 14 є додатковою нормою, а ст. 2 Протоколу № 1 вирізняється своїм негативним формулюванням. За Довідником із застосування статті 2 Протоколу №1 до Європейської конвенції з прав людини, у такий спосіб Держави-учасниці Ради Європи хотіли уникнути відповідальності за порушення права на освіту в полі здійснення своїх позитивних зобов'язань. Таким чином, ст. 1 Протоколу №12 полегшує становище позивачів і переносить тягар доказування на країну-відповідача.

Список використаних джерел:

1. CASE OF D.H. AND OTHERS V. THE CZECH REPUBLIC (*application no. 57325/00*). ECHR. 13 November 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-83256> (дата звернення: 04.04.2024)
2. Довідник із застосування статті 2 Протоколу №1 – Право на освіту. – Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2017. – 21 с. – URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_2_Protocol_1_UKR (дата звернення 04.04.2024)
3. CASE OF ÁDÁM AND OTHERS V. ROMANIA (*applications nos. 81114/17 and 5 others*). ECHR. 13 October 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-204993> (дата звернення: 04.04.2024)
4. Протокол №12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Ратифіковано Законом України від 09.02.2006. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text. (дата звернення: 04.04.2004)
5. Наталія Кайда. Заборона дискримінації: сфера дії конвенційних прав ЄСПЛ при застосуванні статті 14 та Протоколу № 12 (судова практика ЄСПЛ та Суду справедливості Європейського Союзу). *Вища школа адвокатури НААУ*. 2024. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zaborona-diskriminaciyi-sfera-diyi-konvenciinix-prav-jespl-pri-zastosuvanni-statti-14-ta-protokolu-12> (дата звернення: 04.04.2024)
6. CASE OF X AND OTHERS V. ALBANIA (*applications nos. 73548/17 and 45521/19*). ECHR. 31 May 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-217624> (дата звернення: 04.04.2024)

7. LIGJ Nr.10 221, datë 4.2.2010 PËR MBROJTJEN NGA DISKRIMINIMI. Departamenti i Administratës Publike. URL: <https://www.dap.gov.al/legjislacioni/per-administraten-publike/128-ligj-nr-10-221-date-4-2-2010-per-mbrojtjen-nga-diskriminimi1-1> (дата звернення: 04.04.2024)

3.2. Право на освіту та громадянство

Можливість здобуття освіти іноземцями в інших країнах на рівних правах з громадянами таких країн часто породжує деякі перешкоди, зокрема, виникає часто виникає питання порушення принципу недискримінації і рівного доступу до навчання. Наявність даної проблеми підтверджує практика Європейського суду з прав людини.

У цьому контексті проаналізуємо позиції ЄСПЛ, що містяться у рішеннях у справах *PONOMARYOV V. BULGARIA* (2011), *RELATING TO CERTAIN ASPECTS OF THE LAWS ON THE USE OF LANGUAGES IN EDUCATION IN BELGIUM V. BELGIUM* (1968), *TIMISHEV V. RUSSIA* (2005).

CASE OF PONOMARYOV V. BULGARIA (2011), стосується порушення статті 2 Протоколу №1 Конвенції та статті 14 Конвенції – заборона дискримінації.

У даній справі, заявник скаржився на дискримінацію його і брата в доступі до навчання. Вони, будучи громадянами Казахстану, згодом переїхали разом з матір'ю до Болгарії, де разом з нею отримали дозвіл на постійне місце проживання і були зараховані до навчального закладу для здобуття середньої освіти. Проте, щоб отримувати освіту, зобов'язані були на відміну від інших громадян, вносити плату, у зв'язку з їх громадянством та імміграційним статусом. Згідно з національним законодавством Болгарії, право на безкоштовне навчання мають лише громадяни цієї країни та окремі категорії іноземців.

Європейський суд з прав людини зазначає, що для держави справді важливо організувати процедуру навчання для громадян інших країн, тому вона має підстави для обмеження використання таких ресурсів, як освіта для короткочасних та незаконних іммігрантів, які зазвичай не беруть участь в фінансуванні держави. Суд погоджується і з тим, що

освітній процес важко організувати, бо для цього необхідні значні витрати, а дотримання балансу між потребою в здобутті освіти і наданні прихистку є складним процесом [1, п. 55].

При цьому, ЄСПЛ зауважує, що право на освіту прямо захищається Конвенцією і має важливе значення для демократизації суспільства, як надання особливого виду послуг, а також підтримки представників національних меншин країни. Стаття 2 Протоколу 1 Конвенції передбачає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту [2, ст. 2]. А стаття 14 Конвенції визначає, що має бути забезпечене користування всіма правами та свободами, без дискримінації за будь-якою ознакою [3, ст. 14]. Тут суд виходить з того, що захисту підлягають всі економічні, соціальні, політичні та громадянські права, зокрема і право на освіту.

Суд виходить з того, що запровадження плати за навчання має вимірюватися відповідно до того рівня знань, які здобуваються. Тобто, якщо говорити про вищу освіту, то тут це є досить звичним явищем і достатньо виправданим. Суд посилається на:

- статтю 28 параграфу 1 Конвенції ООН про права дитини 1989 р., що якщо ж це стосується навчання в початковій школі, то держава зобов'язана надати рівний доступ для всіх, щоб діти безперешкодно здобували базові знання, оскільки як правило в початковій школі навчають тим здібностям, які просто необхідні для майбутнього дитини, тобто вміння читати, писати і в загальному бути грамотним [1, п. 33].

- те, що відповідно до ст. 6 Закону про державну освіту 1991 року, всім іноземцям дозволено вступати до болгарських шкіл і їхня освіта також є безкоштовною, зокрема для тих іноземців, які мають дозвіл на постійне місце проживання в Болгарії [1, п. 32].

- статтю 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, що середня освіта також має бути загальнодоступною шляхом поступового впровадження безкоштовного навчання. Середню ж освіту, щодо якої дана справа розглядається, суд вважає також важливою ланкою розвитку, оскільки має провідне значення для успішного особистого і професійного розвитку людини [1, п. 34].

Враховуючи вищезазначене, ЄСПЛ вважає, що обмеження заявників в доступі до середньої освіти через їх громадянство може призвести до втрати можливості адаптуватися до суспільства, досягти успіху в професійному житті і негативно вплинути на їх соціальне та економічне благополуччя.

Суд також звертає увагу на дуже вагомий момент, оскільки заявники не перебувають на території Болгарії незаконно, вони не зловживають своїм правом на безкоштовну шкільну освіту. Уряд Болгарії не мав значних підстав для претензій до заявників щодо їх перебування в країні і не мав на меті їх депортувати, тому він вважає, що до заявників не може бути застосовано депортацію, а отже нема підстави для обмеження їх права на безкоштовне здобуття освіти [1, п. 60].

ЄСПЛ взяв до уваги аргументи сторін щодо того, що відповідно до статті 28 Конвенції ООН про права дитини, держава зобов'язана сприяти дітям у їхніх зусиллях стати повноправними громадянами суспільства [1, п. 46], а, отже, дійшов висновку, що Болгарія повинна допрацювати в своєму законодавстві дані аспекти і що вимога внесення заявниками плати за навчання у зв'язку з їх громадянством та статусом було безпідставною і невинуватною [1, п. 63].

Тому в даній справі було встановлено порушення статті 14 Конвенції, а також статті 2 Протоколу 1 Конвенції (Суд призначив заявникам компенсацію і виплату моральної шкоди).

CASE OF «RELATING TO CERTAIN ASPECTS OF THE LAWS ON THE USE OF LANGUAGES IN EDUCATION IN BELGIUM V. BELGIUM» (1968), заявники звернулися від свого імені та імені своїх дітей, щодо їх можливості навчатися французькою мовою, оскільки є франкомовними. Це було звернення франкомовних бельгійців щодо відмови бельгійського уряду надавати їх дітям освіту французькою мовою, у зв'язку з їх національною приналежністю.

Суд в даній справі звернув увагу на скарги заявників щодо невиконання державою положень Конвенції щодо недискримінації за громадянством та мовою. Суд визнав, що бельгійська держава не надає жодної франкомовної освіти в муніципалітетах, де проживають заявники. Тобто, будучи громадянами іншої держави, спілкуючись своєю

мовою, діти не мають можливості навчатися своєю мовою через громадянство і приналежність до іншої країни. Також, ЄСПЛ погодився з тим, що проявом дискримінації є відмова у омологації (процес визнання) дипломів про здобуття освіти, це є перешкоджанням в праві здобуття освіти, може негативно вплинути на майбутнє здобувачів освіти представників національної меншини. В ході справи, було виявлено, що натомість діти, які були уродженцями Бельгії і розмовляли фламандською мовою, мали доступ до здобуття освіти своєю мовою незалежно від їх громадянства. Тобто, в даному аспекті можна стверджувати, що громадяни однієї національності можуть навчатися мовою, якою спілкуються, а інші потерпають від дискримінації в цьому плані [4].

Суд дійшов висновку, що в даній справі було порушення статті 14 Конвенції та статті 2 Протоколу 1 Конвенції, дискримінація та перешкоджання у здобутті освіти, доступ до існуючих навчальних закладів в країні не був забезпечений всім без винятку.

CASE OF TIMISHEV V. RUSSIA (2005), заявник скаржився на обмеження пересування через його національне походження, яке вплинуло на можливість його дітей навчатися та здобувати освіти. Чоловік є громадянином росії чеченської національності. Перетинаючи кордон, йому повідомили, що не можуть пропустити через його національність і що про це є відповідна заборона. Заявник не мав можливості показати посвідчення переселенця, тому його діти були недопущені до уроків в школі.

Суд посилається на статтю 43 Конституції Російської Федерації, яка передбачає, що кожен має право на освіту і що освіта є загальнодоступною та безкоштовною [5, п. 30], а також зазначив, що якщо держава зобов'язується не відмовляти у праві на освіту, то має гарантувати право на доступ до навчання будь-яким особам, які перебувають під її юрисдикцією [5, п. 63]. ЄСПЛ зауважує, що дітям заявника було відмовлено у прийомі до школи і що недопущення дітей заявника до навчання через неможливість його батька перетнути кордон у зв'язку з їх національністю є порушенням статті 14 Конвенції та статті 2 Протоколу 1 Конвенції. Расова дискримінація в даній справі торкнулася і

права дітей заявника на освіту [5, п. 65].

Суд, посилаючись на Конвенцію та протоколи до неї, а також законодавство країни, зазначає недопущення відмови у праві на освіту дітям через реєстрацію місця проживання їхніх батьків. Тому з цього випливає, що позбавлення дітей заявника права на освіту є несумісним з положеннями Конвенції. Враховуючи той факт, що діти заявника до цього вже 2 роки навчалися в школі, а після даної ситуації їх в цьому обмежили, Суд констатував, що це було незаконно [5, п. 66]. Було обґрунтовано, що різне ставлення до осіб, без достатніх підстав стало проявом дискримінації, з якою держава повинна всіма можливими засобами боротися, щоб запобігти негативним наслідкам та обмеженням прав, зокрема права на здобуття освіти.

Суд взяв до уваги, що внутрішнє законодавство країни забороняло встановлювати обмеження у праві дітей на освіту залежно від факту реєстрації місця проживання їх батьків. Тому дійшов висновку, що в даній справі наявний факт порушення статті 2 Протоколу 1 Конвенції щодо права на освіту.

Висновки:

Розглянувши ці рішення у справах ЄСПЛ, можна дійти висновку, що незважаючи на стрімку демократизацію суспільства, факт дискримінації іноземців в праві на освіту наявний. Стаття 2 Протоколу 1 Конвенції та стаття 14 Конвенції, встановлюють рівне право доступу до освіти та недопущення обмеження цього права через національну приналежність осіб, їх расу чи місце проживання. А тому більшість країн, ще повинні попрацювати над своїм законодавством у галузі освіти та вводити в практику забезпечення виконання положень Конвенції у аспекті рівного доступу до освіти для осіб, незалежно від їх громадянства та статусу.

Список використаних джерел:

1. CASE OF PONOMARYOV V. BULGARIA (Appeal No. 5335/05). ECHR, 21 June 2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22%22CASE%20OF%20PONOMARYOVI%20v.%20BULGARIA%20-%20\[Bulgarian%20Translation\]%20by%20the%20Bulgarian%20Ministry%20of%20](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22%22CASE%20OF%20PONOMARYOVI%20v.%20BULGARIA%20-%20[Bulgarian%20Translation]%20by%20the%20Bulgarian%20Ministry%20of%20)

Justice%20\%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-156779%22]}}(дата звернення: 24.03.2024)

2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Ратифіковано Законом України від 17.07.1997. Офіційний сайт Верховної Ради України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 24.03.2024)

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.03.2024)

4. CASE OF «RELATING TO CERTAIN ASPECTS OF THE LAWS ON THE USE OF LANGUAGES IN EDUCATION IN BELGIUM V. BELGIUM» (Appeal No. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64). ECHR, 23 July 1968. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%224.\tCase%20of%20%C2%ABRelating%20to%20certain%20aspects%20of%20the%20laws%20on%20the%20use%20of%20languages%20in%20education%20in%20Belgium%20v.%20Belgium%C2%BB%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57525%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%224.\tCase%20of%20%C2%ABRelating%20to%20certain%20aspects%20of%20the%20laws%20on%20the%20use%20of%20languages%20in%20education%20in%20Belgium%20v.%20Belgium%C2%BB%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57525%22]}) (дата звернення: 25.03.2024)

5. CASE OF TIMISHEV V. RUSSIA (Appeal No. 55762/00 and 55974/00). ECHR, 13 December 2005. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22%22CASE%20OF%20TIMISHEV%20v.%20RUSSIA\%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-71627%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22%22CASE%20OF%20TIMISHEV%20v.%20RUSSIA\%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-71627%22]}) (дата звернення: 25.03.2024)

3.3. Право на освіту та свобода релігії

Тема релігії має свою певну специфіку, адже стосується морально етичних та делікатних питань, які присутні у демократичному суспільстві, особливо у поєднанні із іншим важливим аспектом, таким як освіта. Кожна держава індивідуально вирішує, чи матиме місце вивчення релігії в освітньому процесі, чи все ж таки схилитися до принципу секуляризації. Ряд справ було розглянуто Європейським судом з прав людини щодо статті 2 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у поєднанні із статтею 9 Конвенції. [1] Найбільш вдало цей аспект дослідження можна виявити у таких справах: «LEYLA ŞAHİN V. TURKEY» (2004 p.), KÖSE AND OTHERS V. TURKEY (2006 p.), LAUTSI AND OTHERS V. ITALY (2011 p.), C.J., J.J. AND E.J. V. POLAND (1996 p.), GRZELAK V.

POLAND (2010 р.).

У справі **LEYLA ŞAHİN V. TURKEY (2004 р.)** заявниця скаржилася на те, що з прийняттям циркуляру, який забороняв носіння ісламської хустки у вищому навчальному закладі, де вона навчалася, відповідно, було порушено її права та свободи, які гарантовані Конвенцією (а саме статтями 8, 9, 10, 14, а також статтею 2 Першого протоколу [1].

Вона стверджувала, що заборона носити ісламську хустку, яка була частиною традицій її мусульманської сім'ї, у вищому навчальному закладі становила невиправдане втручання у її право сповідувати релігію, посилаючись на статтю 9 Конвенції, котра передбачала свободу думки, совісті і релігії [1].

Суд зазначає, що «у демократичних суспільствах, в яких кілька релігій співіснують серед одного і того ж населення, може бути необхідним встановити обмеження на свободу сповідувати свою релігію або переконання, щоб узгодити інтереси різних груп і забезпечити повагу до переконань кожного» [2, п.97].

Справу було розглянуто за допомогою трискладового тесту, щодо правомірності втручання держави, який охоплює такі критерії :

По-перше , чи було таке втручання передбачено законом. Адже заявниця стверджувала, що такий циркуляр не мав юридичної сили у турецькому конституційному праві, а також, що проректор навчального закладу не мав повноважень приймати відповідний циркуляр.

Отже, якщо ми звернемося до Турецького законодавства, то після XIX століття було проведено низку реформ та прийнято ряд законів, які прямо стосувалися одягу, адже була поставлена мета – створити вільну від релігії зону, де всім гарантувалася рівність. А остаточною стало рішення Конституційного Суду, яким заборонялося носіння релігійного одягу в університетах. Щодо проректора, то у його повноваження входило видавати відповідні нормативні акти, на підставі статті 13 Закону «Про вищу освіту» [2, п.27, 38]. У пункті 74 рішення Суд повторює свою усталену практику, згідно з якою слова «передбачений законом» не лише вимагають, щоб оскаржуваний захід мав певну основу у національному законодавстві, але й посилаються на якість за-

кону, що вимагає, щоб він був доступним для відповідної особи та передбачуваним щодо його наслідків [2].

По-друге, легітимна мета, яка була присутня, адже втручання з боку держави переслідувало законні цілі а саме: дотримання принципу секуляризму (світськості), який передбачав відмежування релігії від освіти, політики тощо. Підтримання громадського порядку, а також захисту прав і свобод інших [2, п.84].

По-третє, необхідність у демократичному суспільстві. Принцип секуляризму відповідає цінностям, які покладені в основу Конвенції, і може вважатися таким, що необхідний для захисту демократичного суспільства, а також потрібно враховувати багато інших факторів, наприклад, таких як – носіння ісламської хустки, який є обов'язком, і який може чинити вплив на людей, які вирішили її не носити [2, п. 99, 108]. Суд, у пункті 114 цього рішення, вважає, «що правила Стамбульського університету, які накладають обмеження щодо носіння ісламських хусток, та заходи, вжиті для їх виконання, були обґрунтованими та пропорційними переслідуванню цілям, а отже, можуть розглядатися як необхідні у демократичному суспільстві» [2]. Таким чином, Суд визначив, що порушення статті 9 у поєднанні із статтею 2 Першого протоколу Конвенції не було.

Щодо носіння ісламської хустки варто проаналізувати ще одне рішення у справі, яке розглянув ЄСПЛ – **KÖSE AND OTHERS V. TURKEY (2006 p.)**, у якій Суд підтримав свою попередню позицію. Суть справи полягала у тому, що заявники надали фото, для того щоб посвідчити свою особу, на якому вони були зображені у ісламській хустці в середню школу, яка була релігійною і фінансувалася державою, однак згодом учням було відмовлено у доступі до навчання, адже у школі діяли правила носіння одягу, які забороняли носіння хустки. У зв'язку з цим заявниками було подано скаргу до ЄСПЛ про стверджуване порушення статей 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14 Конвенції, а також статті 1 і 2 Першого протоколу. На їхню думку, заборона носіння ісламської хустки у середній школі порушила право на освіту передбачене статтею 2 Першим протоколом Конвенції, адже, записуючи дітей до школи, вони вірили, що вони отримають освіту відповідно до своїх

релігійних переконань.

Суд повторює, що «право на освіту, викладене в першому реченні статті 2 Протоколу № 1, гарантує кожному, хто перебуває під юрисдикцією Договірних держав, «право доступу до навчальних закладів, що існують у певний час». Однак це право не є абсолютним, а може підлягати обмеженням; вони допускаються непрямим чином, оскільки «право на доступ до освіти за своєю природою вимагає регулювання з боку держави». Національні органи влади користуються певною свободою розсуду при визначенні правил, хоча остаточне рішення щодо дотримання вимог Конвенції залишається за Судом. Для того, щоб гарантувати, що обмеження, які накладаються, не обмежують право, про яке йде мова, до такої міри, що порушують саму його суть і позбавляють його ефективності, Суд повинен переконатися, що вони є передбачуваними для тих, кого вони стосуються, і переслідують законну мету [3]. Як Суд зазначав, щодо передбачуваності, то потрібно зауважити, що учнів прийняли до школи тільки після того як їхні батьки підписали документи які підтверджували, що учні будуть дотримуватися правил носіння одягу. А з цього випливає, що для них відповідне правило було передбачуване.

Далі заявники скаржилися порушення статті 9 Конвенції. Воно підлягає тільки таким обмеженням, які необхідні у демократичному суспільстві, для його ж безпеки та охорони [1]. Суд повторює, що, хоча релігійна свобода є насамперед питанням індивідуальної совісті, вона також передбачає, серед іншого, свободу сповідувати свою релігію як одноособово, так і наодинці або разом з іншими, публічно і в колі тих, кого він поділяє. Стаття 9 перераховує ряд форм, яких може набувати сповідання релігії або переконань, а саме: богослужіння, навчання, виконання релігійних і ритуальних обрядів та ритуальних дій. Тим не менш, воно не захищає кожну дію, мотивовану релігією чи переконаннями або під їх впливом, і не завжди гарантує право поводитися в суспільстві відповідно до цих переконань [3]. Тому з цих причин Суд одностановно оголосив заяву неприйнятною.

Наступним рішенням у справі, що стосується питань релігії в поєднанні із правом на освіту є **LAUTSI AND OTHERS V. ITALY**

(2011 р.) Так, заявники скаржилися про порушення статті 2 Першого протоколу та статті 9 Конвенції, адже у класах державної школи, де навчалися діти, на стіні були прикріплені розп'яття. Так як громадяни Італії переважно є католиками (це було легалізовано навіть відповідним італійським Міністерством та закріплювалося у статті 140 царського указу), відповідно, наявність розп'ять у школах вважалася давньою традицією держави. Заявниця, будучи прихильницею принципу секуляризму, стверджувала, що наявність цих розп'ять у місці, де формується свідомість дітей є нав'язуванням Християнства. У пункті 70 Суд дійшов висновку, що рішення про те, чи повинні розп'яття бути присутніми в класах державних шкіл, в принципі, є питанням, яке належить до сфери розсуду держави-відповідача. Більше того, на користь такого підходу свідчить той факт, що не існує європейського консенсусу з питань присутності релігійних символів у державних школах [4]. Це підтверджує те, що у даній справі Суд надає державі широкі межі розсуду, адже питання релігії стосується настільки делікатного та морального аспекту, що держави-члени Ради Європи самі повинні вирішувати відповідно до свого національного законодавства. Проте держава повинна утримуватися від нав'язування релігії та переконань, особливо у таких місцях як школа, надаючи перевагу нейтралітету коли мова заходить про такі делікатні питання, а також як цього вимагає принцип світськості. Крім того у пункті 72 Суд зазначив, що розп'яття на стіні є, по суті, пасивним символом, і цей момент є важливим, з огляду на принцип нейтралітету. Він не може вважатися таким, що має вплив на учнів, який можна порівнювати з дидактичною промовою або участю в релігійних заходах [4]. І нарешті з цих причин Суд вважає, що порушення статті 2 Першого протоколу у поєднанні із статтею 9 Конвенції не було.

Далі розглянемо справу **C.J., J.J. AND E.J. V. POLAND (1996 р.)**, де заявники скаржилися за статтями 8,9 та 14 Конвенції а саме на дискримінацію за ознакою релігії, і на їхню думку була порушена гарантія на право зберігати мовчання щодо своєї релігії, адже вони мусіли розкрити свої внутрішньо – моральні переконання. Суть справи була у

тому, що перша донька заявника не відвідувала уроки релігії у початковій школі, але він був розміщений посеред інших уроків і вона проводила цей час не ефективно, до того ж діти постійно запитували чому вона не відвідує уроки релігії і навіть одного разу вчителька сказала їй що буде краще якщо вона буде відвідувати цей урок. І врешті решт, через психологічний тиск вона почала відвідувати уроки релігії, навіть всупереч волі батьків, а друга донька заявника вирішила відвідувати уроки етики.

Зокрема, Комісія щодо цього встановила, що не було ніякого втручання у право, гарантоване статтею 9 Конвенції у справі, в якій участь релігійних знань була обов'язковою у державних школах, але заявнику було надано певні винятки з частини інструкції [5].

Низку справ було розглянуто ЄСПЛ щодо звільнення від навчання у зв'язку із релігійними переконаннями, а у цій справі навпаки школа навіть зробила виняток для батьків звільнивши їхніх дітей від відвідування такого уроку як релігія. Також заявники стверджували, що друга донька була зобов'язана розкрити свої релігійні погляди через зміст шкільного табеля, який свого роду позначив її як невіруючу.

Комісія тут зазначила, що шкільний табель про який іде мова охоплює лише 1 навчальний рік, більше того він не є обов'язково остаточним який засвідчував би закінчення початкової школи, і не являє собою документ який потрібно було б пред'являти різним органам влади або освітнім установам. А звідси випливає, що його зміст не мав би впливу на інтереси заявника [5].

Відповідно, щодо гарантії на право зберігати мовчання своїх переконань та релігійних поглядів, то тут важливо зауважити, що заявники не були зобов'язані робити які – небудь заяви щодо своєї релігії, більше того, з поведінки заявників не можна було зробити прямий висновок про те, які є їхні переконання. Тому Комісія у даній справі із вище наведених причин, оголосила заяву неприйнятною [5].

Була схожою Справа **GRZELAK V. POLAND (2010 р.)** до попередньої яку ми розглянули вище. У даній справі заявник скаржився на порушення статті 9 та 14. Отже, за бажанням батьків їхній син не відвідував уроки релігії так як це робили інші діти, тому він проводив

час у коридорі та бібліотеці без нагляду. У той час адміністрація школи не надала йому альтернативний урок етики як це вимагали батьки адже за їхніми словами не було достатньої кількості учнів які б хотіли відвідувати такий урок. Також він зазнавав із боку учнів школи утиски та дискримінації адже не відвідував урок як всі, тому батьки були змушені змінити декілька шкіл. Попри це вони скаржилися на відсутність відмітки у табелі релігія/ етика, адже за декілька років поспіль там стояла пряма лінія, і така ж сама ситуація була в атестаті про закінчення початкової школи.

Отже, Суд (у пункті 87-88) визнав, що стаття 9 також є цінним активом для невіруючих, таких як син заявника у цій справі. З цього обов'язково випливає, що буде втручання у негативний аспект цього положення, коли держава створить ситуацію, в якій особи будуть зобов'язані – прямо чи опосередковано – показати, що вони невіруючі. Це тим більш важливо, коли такий обов'язок виникає у контексті надання такої важливої суспільної послуги, як освіта. З огляду на це позначки релігія/ етика у кількох шкільних табелях сина заявника підпадає під негативний аспект свободи думки, совісті та релігії, захищеної статтею 9 Конвенції, оскільки це може бути витлумачено як свідчення відсутності у нього релігійної приналежності [6].

Також, як вже зазначалося раніше шкільна адміністрація не організувала для сина заявника урок етики тому стверджували, що також було присутнє порушення статті 2 Першого протоколу Конвенції. Але важливим є той факт, що дані предмети не являють собою обов'язковими а тільки факультативними, і в принципі складання та планування навчальної програми надається державам.

Із цього питання Суд зазначив, що це залишається в межах національної свободи розсуду наданої державам відповідно до статті 2 Першого протоколу, вирішувати, чи надавати релігійне навчання у державних школах, і якщо так, то яку, конкретну систему навчання слід прийняти. Єдиною межею, яку не можна перевищувати у цій сфері, є заборона індоктринації [6].

І вважає, що порушення прав заявників за статтею 2 Першого протоколу не було виявлено. Але скарга заявників у частині 9 та 14

статтей Конвенції щодо відмітки у шкільному табелі, одноголосно прийнятною.

Узагальнюючи дану тематику, щодо статті 2 Першого протоколу у поєднанні із статтею 9 Конвенції. У таких 2-ох схожих справах як *LEYLA ŞAHİN V. TURKEY* (2004 р.), *KÖSE AND OTHERS V. TURKEY* (2006 р.), Суд врахувавши всі обов'язкові чинники, зазначив, що порушення Конвенції не було, адже опираючись на турецьке законодавство яке надавало перевагу принципу світськості, передбачаючи відокремленість держави від церкви, а також забезпечуючи своїм громадянам гендерну рівність, носіння платка у навчальних закладах заборонялося і за трикласовим тестом мало легітимну мету, необхідність у демократичному суспільстві та таким, що було відповідно до закону.

Щодо справи *LAUTSI AND OTHERS V. ITALY* (2011 р.) то тут Суд прохання скаргників залишив без задоволення. Розп'яття які висіли у державних школах за словами скаргників були неправомірним втручанням у їхню свободу думки. Але Суд зазначив, що такі символи є все ж таки пасивним знаком, тобто інша справа як би, це були якісь демонстративні заходи сповідувати християнство як релігію. А також важливим фактором є те, що не існує європейського консенсусу щодо релігійних символів, кожна держава має свою культуру, свої традиції та надбання, а з цього випливає, що воно входить до сфери розсуду держави – відповідача, а Італія сама являє собою Католицьку державу, і ці розп'яття у якісь мірі були певною традицією, тому Суд не має права ігнорувати культурний континіум нації, який формувався скрізь декілька століть.

C.J., J.J. AND E.J. V. POLAND (1996 р.), *GRZELAK V. POLAND* (2010 р.). справи які стосувалися наповнення шкільної програми. Насправді у першій зазначеній справі комісія виявила заяву неприйнятною адже попри те, що відвідування уроків релігії було обов'язковим, для заявників зробили виключення, відповідно не було ніякого втручання у право яке передбачено статтею 9 Конвенції, до того ж розкриття їхніх особистих поглядів та переконань через табель успішності аж ніяк не порушувало статтю 8 Конвенції, адже він містив позначку

релігія /етика, і відповідно таким чином не можна було виявити який саме із цих предметів відвідували заявниці.

GRZELAK V. POLAND (2010 p.), цю справу Суд одноголосно оголосив прийнятною за статтею 9 у поєднанні із 14 Конвенції. Тут постало гостре питання щодо шкільного табеля, у якому декілька років поспіль була поставлена пряма лінія на проти позначки релігія/етика адже заявники були агностиками і їхній син не відвідував уроки релігії а уроки етики у школі для одного учня не проводилися. На що Суд зазначив, що буде втручання у негативний аспект статті 9 Конвенції, адже держава створила таку ситуацію у якій особи змушені показати, що вони не віруючі.

Отже, за підсумками усіх вище наведених справ, можемо сказати, що переважно Суд дотримується своєї усталеної практики, надаючи державам широкі межі розсуду, щодо питань які стосуються освіти, адже у кожній державі це врегульовано по різному, і до уваги потрібно брати низку факторів.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.04.2024 p.)
2. LEYLA ŞAHİN V. TURKEY (2004 p.) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/%7B%22fulltext%22:%5B%22%E2%84%96%2023380/94%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-2659%22%5D%7D?i=001-61863> (дата звернення: 14.04.2024 p.)
3. KÖSE AND OTHERS V. TURKEY (2006 p.) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90405> (дата звернення: 14.04.2024 p.)
4. LAUTSI AND OTHERS V. ITALY (2011 p.) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104040> (дата звернення: 14.04.2024 p.)
5. C.J., J.J. AND E.J. V. POLAND (1996 p.) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-2659> (дата звернення: 14.04.2024 p.)
6. GRZELAK V. POLAND (2010 p.) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99384> (дата звернення: 14.04.2024 p.)

Розділ IV.

ПРАВА БАТЬКІВ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

4.1. Принцип поваги до прав батьків здобувачів освіти

4.2. Право на освіту та статеве і етичне виховання.

4.3. Право на освіту та можливість звільнення від навчання

4.1. Принцип поваги до прав батьків здобувачів освіти

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод гарантує принцип поваги до прав батьків дітей-здобувачів освіти в аспекті права на освіту у статті 2 Протоколу № 1 від 17.07.1997 року: «(...) Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань» [1].

Аналізуючи принцип поваги до прав батьків, варто звернути увагу на таке поняття «держава (...), поважає право батьків». У 1967 році Канцелярія Європейського суду з прав людини виклала статтю 2 Протоколу до Конвенції у новій редакції, замінивши формулювання «зважати на» на «поважати», що свідчило про перехід до імперативності у тлумаченні ряду аспектів поняття поваги до прав батьків. Зважаючи на ці зміни, Парламентська асамблея Ради Європи зазначила, що життєво необхідно захищати не лише загальноприйнятні релігійні, але й світоглядні переконання батьків, якими вони б не були [2, с.333].

Принцип поваги до прав батьків реалізується через виконання функцій, взятих на себе державами-учасниками у галузі освіти і навчання. Зокрема, варто виділити такі основні функції:

- розробка та планування стандартів освітніх програм;
- освітній плюралізм;
- баланс між обмеженням ідеологізації навчання та повагою до світоглядних переконань;
- заборона обмеження права на освіту.

Усі ці функції ми можемо виокремити, виходячи з рішень у справах Європейського суду з прав людини, адже у цьому питанні держави користуються свободою розсуду.

Розробка та планування стандартів освітніх програм. У рішенні у справі «Lautsi and Others v. Italy», де батьки-секуляристи скаржилися на присутність католицьких релігійних символів у класах, зокрема, розп'яття, ЄСПЛ дійшов висновку, що розробка та планування освітньої програми, належить до власної компетенції держав-учасниць та залежить від їх культурно-традиційних особливостей за умови заборони будь-яких форм прозелітизму та ідеології.

Освітній плюралізм. Держава, забезпечуючи плюралізм в освіті дбає про те, щоб інформація та знання передавались об'єктивно, критично та багатоманітно, що б дозволяло здобувачам освіти розвивати критичне мислення у спокійній атмосфері, вільній від будь-якого примусу, в тому числі щодо свободи віросповідання.

Баланс між обмеженням ідеологізації навчання та повагою до світоглядних переконань. Стаття 2 прямо не забороняє релігійну чи світоглядну природу знань чи інформації, які пропагуються у процесі навчання та освіти. Згідно з цим положенням, батьки не можуть заперечувати щодо включення такої інформації до навчального плану. ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що зобов'язання держав поважати світоглядні переконання батьків застосовуються не тільки до форми та змісту навчання, а й до всіх інших елементів пов'язаних із сферою освіти та навчання. У своїх рішеннях ЄСПЛ забороняє будь-який ідеологічний підтекст, який може розглядатися як прояв неповаги до релігійних та світоглядних переконань батьків [3].

ЄСПЛ трактує поняття «відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань» автономно. У рішенні у справі «Campbell and Cosans v. the United Kingdom» заявники скаржилися на застосування тілесних покарань як дисциплінарного стягнення у школі, яку відвідували їхні діти. Такі покарання регулювалися звичаєвим правом та були загальноприйнятними у Шотландії. У заявників не було фінансових можливостей відправити своїх дітей до приватної школи. ЄСПЛ дійшов ви-

сновку, що у діях шкільної адміністрації було порушення ст. 2 Протоколу 1 до Конвенції. Адміністрація школи відсторонила учня від навчання, оскільки він з батьками виступив категорично проти застосовуваних «традиційних» шкільних дисциплінарних заходів, які дозволяють учням повернутися до навчання тільки після їх застосування, що є неприпустимим у державах-учасниках.

У цій справі ЄСПЛ згадує про редакцію статті 2 та наголошує, що слово «поважати» передбачає не тільки негативні зобов'язання держави, а й необхідність виконувати у цій сфері й позитивні обов'язки. Не є достатнім тільки досягнення компромісу в суперечці, постає необхідність втручання держави (у цій справі – скасування тілесних покарань) у навчальний процес. Для виконання положень Конвенції ЄСПЛ дав роз'яснення, що слово «переконання» не є синонімом слів «ідеї» чи «думки», це погляди, які досягли певного рівня переконливості, є усталеними та єдино вірними.

Поняттю «світоглядні переконання», на думку ЄСПЛ, не можливо надати вичерпного визначення. У цьому ж рішенні зазначено, що «світоглядні переконання» заслуговують поваги у демократичному суспільстві, оскільки в їхній основі лежить людська гідність [4]. Такі переконання не мають суперечити фундаментальному праву на освіту, про що ще раз наголошується у рішенні у справі «Konrad v. Germany», яка стосувалася звільнення від обов'язкового відвідування початкової школи дітьми віруючих батьків.

Принцип поваги до прав батьків є невід'ємним від фундаментального права на освіту та не повинен перешкоджати цьому праву. Тобто, батьки не можуть перешкодити дитині у її праві на освіту через свої релігійні та світоглядні переконання [5].

У рішенні у справі «Folgerø and Others v. Norway» батьки скаржилися на відмову закладу освіти звільнити дитину від відвідування обов'язкового предмету, що включає у себе вчення про релігію та філософію, оскільки цей предмет, на їхню думку, суперечив їхнім релігійним переконанням. Дослідивши матеріали справи, ЄСПЛ зазначив, що при виконанні природнього обов'язку щодо виховання дітей батьки

мають право вимагати від держави поваги до їх релігійних та світоглядних переконань та дійшов висновку, що держава порушила положення Конвенції [6].

Заборона обмеження права на освіту. Типовою справою щодо свободи-розсуду держави у галузі освіти і навчання є рішення у справі «Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark». Батьки учнів державних початкових шкіл, котрі не мали фінансової спроможності перевести своїх дітей до приватних закладів освіти, скаржились на те, що вивчення предмету «статеве виховання» є обов'язковим у шкільній програмі державних шкіл. ЄСПЛ визначив, що держава, впроваджуючи освітню програму в школах, ніяк не обмежує доступ до права на освіту, а лише виконує свої позитивні обов'язки, а спірне законодавство ніяк не порушує релігійні та філософські переконання батьків.

ЄСПЛ зазначив, що стаття 2 розглядає систему навчання в єдності без розмежування її між державними та приватними закладами освіти. Так само ЄСПЛ не надає пріоритету жодному предмету з релігійним чи світоглядним нахилом, та вимагає від держав-учасниць поважати переконання батьків у всіх аспектах освітньої програми [7].

Функції держави у сфері навчання і освіти не обмежуються тільки формою і змістом освітніх програм, вони поширюються і на позакласні заходи. Як приклад, учнів освітніх закладів можуть залучати до організації та проведення масових заходів спрямованих на задоволення громадського інтересу. Саме про такий захід йшлося у справі «Efstratiou and Others v. Greece», де заявники скаржилися на те, що їх дитину відсторонили на два дні від навчання, а наступного року ще на один день через те, що вона не взяла участі у параді до святкування Національного дня 28 жовтня (День в пам'ять про відхилення фашистського ультиматуму) через переконання своїх батьків-пацифістів.

ЄСПЛ був стурбований тим фактом, що учнів, під страхом застосування дисциплінарного стягнення примушують брати участь у шкільному параді, проте, вкотре підкреслив, що не виносить рішень щодо дій держави у питанні встановлення та планування шкільної програми, а також щодо доцільності застосовуваних у країні освітніх методів та виніс рішення, що порушення Конвенції не було [8].

Висновки:

Проаналізувавши практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що принцип поваги до прав батьків є нерозривно пов'язаний з правом на освіту. Загалом процес дотримання цього принципу залежить від того, що саме національне законодавство держави відносить до функцій у сфері галузі та освіти, а також від національних особливостей та традицій методології проведення освітнього процесу.

Європейський суд з прав людини у контексті вищезгаданого принципу виводить наступні позиції:

- розробка та планування освітньої програми належить до власної компетенції держав-учасниць та залежить від країни та зміни суспільних потреб;
- батьки не можуть заперечувати щодо включення релігійної чи філософської інформації до освітнього плану;
- держава, визначаючи навчальну програму в школах, ніяк не обмежує доступ до права на освіту, а лише виконує свої позитивні обов'язки, а спірне законодавство ніяк не порушує релігійні та філософські переконання батьків.
- стаття 2 розглядає систему навчання в єдності без розмежування її між державними та приватними закладами освіти;
- не існує розмежування між релігійними предметами та іншими предметами і це вимагає від держав-учасниць поважати переконання батьків у всіх аспектах освітньої програми.

Таким чином, коментуючи редакцію статті 2, ЄСПЛ наголошує, що слово «поважати» передбачає не тільки негативні зобов'язання держави, а й необхідність виконувати у цій сфері й позитивні обов'язки.

Список використаних джерел:

1. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол Ради Європи від 20.03.1952 р.: станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 22.04.2024).
2. European Court of Humans Rights. Preparatory work on Article 2 of the Protocol to the Convention. Information document prepared by the Registry of the Court. Strasbourg. 1967. 425 p.

URL: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/echrtravaux-p1-2-cdh-67-2-bil2292567>

3. CASE LAUTSI AND OTHERS V. ITALY від 18.03.2011р. № 30814/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-117786>

4. CASE OF CAMPBELL AND COSANS V. THE UNITED KINGDOM від 25.02.1982 р. №7743/76. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57455>

5. CASE OF KONRAD V. GERMANY від 11.09.2006р. №35504/03 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76925>

6. CASE OF FOLGERØ AND OTHERS V. NORWAY від 29.06.2007р. №15472/02 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-81356>

7. CASE OF KJELDSSEN, BUSK MADSEN AND PEDERSEN V. DENMARK від 07.12.1976р. № 5926/72. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57509>

8. CASE OF EFSTRATIOU AND OTHERS V. GREECE від 18.12.1996р. № 24095/94. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-208573>

4.2. Право на освіту та статеве і етичне виховання

Право на освіту є одним із фундаментальних прав людини, яке закріплене у міжнародних та національних нормативно-правових актах. Особливу увагу у сучасному освітньому дискурсі займає впровадження статевого та етичного виховання у школах. Інтеграція цих аспектів у навчальні програми дозволяє підготувати молодь до відповідальної поведінки в особистих і суспільних відносинах, формуючи основу для розвитку здорових і гармонійних суспільств. Необхідність статевого та етичного виховання у школах зростає, причинами цього є прискорений статевий розвиток школярів, недостатній рівень обізнаності учнів у сексуальній сфері, статева розбещеність, проституція та ряд інших факторів, які призводять до негативних наслідків.

Досліджуючи дане питання, розглянемо справи Європейського суду з прав людини, а саме: CASE OF JIMENEZ ALONSO AND JIMENEZ MERINO V. SPAIN (2000 р.), CASE OF DOJAN AND OTHERS V. GERMANY (2011 р.), CASE OF APPEL-IRRGANG AND OTHERS V. GERMANY (2009 р.).

CASE OF JIMENEZ ALONSO AND JIMENEZ MERINO V. SPAIN (2000 p.)

У цій справі заявники вважали, що уроки статевого виховання, які включає навчальна програма суперечать їхнім моральним та релігійним переконанням.

У травні 1997 року учням роздали брошури, видані Управлінням освіти, які містили, як вважає один із заявників, інформацію, яка суперечить його моральним та релігійним переконанням. Друга заявниця принципово не відвідувала уроки статевого виховання та відмовилася відповідати на іспиті з цього предмету. Заявники позивалися до судових інстанцій національного рівня, однак їхні скарги були залишені без задоволення.

Суд звертає увагу на статтю 2 Протоколу №1 до Конвенції, а саме другу частину де зазначено, що держава при здійсненні своїх функцій забезпечує право батьків на таку освіту яка відповідає їхнім релігійним та світоглядним переконанням [1]. Тому до компетенції держави належить планування та складання навчальної програми, проте вона не має бути такою, яка суперечить релігійним чи моральним переконанням батьків.

Суд зазначає, що брошури які роздали учням, були спрямовані для застереження учнів від небажаної вагітності у ранньому віці, ознайомлення з методами контрацепції та захворюваннями, що передаються статевим шляхом, тобто надати учням об'єктивної та наукової інформації про статеве життя та можливі негативні наслідки. Дана інформація жодним чином не мала на меті здійснення ідеологічного впливу на свідомість учнів чи навіювання на користь конкретної форми сексуальної поведінки. Також, така інформація не перешкоджала батькам здійснювати свої батьківські функції, інформувати, навчати та направляти своїх дітей у тому напрямку, який відповідає їхнім власним релігійним чи філософським переконанням.

Суд також нагадує, що у ст. 27 Конституції Іспанії зазначено що: «Державна влада гарантує право батьків забезпечувати моральне і релігійне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань...; Фізичні і юридичні особи мають право на створення навчальних закладів

у спосіб, що не суперечить конституційним принципам...». Згідно з Конституцією, в Іспанії крім держаних шкіл існує широка мережа приватних шкіл. Тобто, батькам нічого не заважало обрати для своїх дітей приватну школу, яка буде краще відповідати їхнім релігійним поглядам. У зв'язку з тим, що батьки обрали національну систему освіти, вони не можуть тлумачити право на повагу до їхніх переконань та поглядів, яке гарантоване статтею 2 Протоколу №1, як таке що дає їм права вимагати для своєї доньки інших уроків відповідно до їхніх власних переконань.

У підсумку Суд одноголосно визнає заяву неприйнятною [2].

CASE OF DOJAN AND OTHERS V. GERMANY (2011 p.)

Заявники у цій справі були членами Християнської євангельсько-баптистської церкви з твердими моральними переконаннями щодо своєї релігії, а їхні діти відвідували місцеву державну початкову школу. Шкільна програма передбачала обов'язкові уроки статевого виховання у четвертому класі початкової школи. У 2006 році школа вирішила регулярно проводити дводенні театральні семінари для дітей третіх і четвертих класів, з метою привернення уваги про проблему сексуального насильства над дітьми. Крім цього, у початковій школі була щорічна традиція влаштовувати карнавальні заходи, де учні мали можливість вільно одягатися на урочистості. Для дітей, які не бажали відвідувати карнавал, пропонували альтернативні заняття, такі як плавання чи вправи в спортзалі. Заявники не дозволяти своїм дітям відвідувати вищезгадані заходи і, як наслідок, були оштрафовані за адміністративне правопорушення, а батьки, які не сплатили штраф, вважаючи його незаконним, згодом були засуджені до позбавлення волі.

Суд зазначає, що заняття із статевого виховання, мали на меті, донести знання учням щодо продовження роду, ознайомлення із методами контрацепції, вагітності та народження дитини відповідно до основоположних правових положень, інструкцій і навчальної програми, та чинних науково-освітніх стандартів. Театральні семінари були запроваджені задля привернення уваги учнів до проблеми сексуального насильства та жорстокого поводження з дітьми і відповідало принципам плюралізму та об'єктивності, закріпленими у статті 2 Першого

протоколу.

Суд вважає, що карнавали не супроводжувалися будь-якими релігійними заходами, а для тих, хто не бажав їх відвідувати, мали можливість займатися альтернативними заняттями. Крім того, національні органи влади не перевищили межі свого розсуду, відмовляючи у звільненні від обов'язкових уроків статевого виховання, театральних семінарів та святкування карнавалу. Шкільна програма не обмежувала батьків у позашкільний час, займатися із своїми дітьми, навчати їх відповідно до власних релігійних переконань, тобто, виконувати батьківські функції. Суд зазначає, що штраф та позбавлення волі батьків, які його не сплатили, що були накладені національними органами влади та судами, були виключно здійснені з метою виконання своїх зобов'язань, та відповідало положенням національного законодавства.

ЄСПЛ, розглянувши скарги заявників, оголошує заяви неприйнятними та явно необґрунтованими відповідно до підпункту «а» пункту 4 статті 35 Конвенції [3].

CASE OF APPEL-IRRGANG AND OTHERS V. GERMANY (2009 р.)

Обставини справи передбачали відвідування уроків етики без можливості звільнення для учнів у державних школах.

У 2006 році Бундестаг Берліну вніс поправки до Шкільного Закону, запровадивши для учнів 7-11 класів обов'язкові уроки етики. Заявники, які є протестантами, просили школу звільнити першого заявника від уроків етики, однак, їхні прохання були безрезультатними. Заявники скаржились на те, що уроки етики не були нейтральними і що їхня світська природа суперечила їхнім релігійним переконанням.

Європейський суд з прав людини зазначає, що мета уроків етики спрямована на розвиток в учнів середньої школи, незалежно від їхньої релігії, етнічного походження чи ідеології, мислення і здатності вирішувати основні культурні та етичні проблеми в їхньому особистому і суспільного житті, а також розвиток соціальних навичок, вміння брати участь у міжкультурному діалозі та етичної орієнтації. Також на думку суду, мета уроків етики полягала також у дотриманні принципів плюралізму і об'єктивності, закріплених у статті 2 Протоколу № 1, а також

у рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи.

Суд відзначає, що уроки етики, які повинна була відвідувати перша заявниця, були нейтральними і не давали переваги тій чи іншій релігії, а мали за мету навчити учнів бути відкритими до людей, чії переконання відрізняються від їхніх. Також, як зазначає Федеральний конституційний суд, незважаючи на те, що вчителі під час уроків викладали власні погляди на етичні проблеми з метою пояснити учням у доступний спосіб, вони не могли надмірно впливати на свідомість учнів. Суд зауважує, що заявники не надали аргументи, що уроки етики якимось чином зневажали їхні релігійні переконання чи впливали на зміну їхньої ідеології.

Що стосується твердження заявників про те, що християнство не було належним чином представлене на уроках етики, незважаючи на християнську традицію Німеччини, Суд вважає, що вибір органів влади Берліну на користь нейтрального предмету, котрий висвітлював різні погляди та переконання, сам по собі не становить проблеми у світлі Конвенції.

Щодо аргументу заявників про невідповідність уроків етики їхнім релігійним переконанням, Суд зазначив, що ні Шкільний Закон, ні навчальна програма не надавали перевагу одному якомусь віруванню чи переконанню над іншим або на меті зневажати інші вірування, включно з християнською вірою. Суд звертає увагу на те, що навчальна програма навпаки мала на меті висвітлити різноманітні етичні питання, в тому числі заповіді Божі, християнські та різні релігійні вчення. Стосовно доводів заявників, що уроки етики містили також ідеї і концепції, суперечливі чи критичні до християнських вірувань, ЄСПЛ зауважив, що з Конвенції неможливо вивести право не зазнавати впливу власним переконанням особи. Суд зазначив, що першій заявниці ніщо не перешкоджало й надалі відвідувати уроки протестантської релігії, які викладались у школі та її батькам надавати своїй дитині ті знання які відповідатимуть їхнім релігійним переконанням.

Європейський суд з прав людини прийшов до висновку, що органи національного рівня, запроваджуючи обов'язкові уроки етики, не перевищили межі свободи розсуду, наданої їм статтею 2 Протоколу № 1.

Тобто, органи влади Берліну не були зобов'язані надавати повне звільнення від уроків етики.

У результаті цього ЄСПЛ одностайно визнає заяву неприйнятною [4].

Висновки:

Проаналізувавши рішення у справах Європейського суду з прав людини, які стосуються статевого та етичного виховання, вважаємо, що статеве та етичне виховання в школах є важливим елементом у навчальній програмі. Очевидно, що ЄСПЛ притримується позицій держав-учасниць (а не на користь позивачів), вважаючи, що уроки статевого виховання й етики є необхідними та жодним чином не порушують норми *Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї*.

Список використаних джерел:

1. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 14.04.2024 р.)
2. CASE OF JIMENEZ ALONSO AND JIMENEZ MERINO V. SPAIN. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22Jimenez%20Alonso%20and%20Jimenez%20Merino%20v.%20Spain%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22JUDGMENTS%22,%22DECISIONS%22\],%22itemid%22:\[%22001-5973%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22Jimenez%20Alonso%20and%20Jimenez%20Merino%20v.%20Spain%22],%22documentcollectionid%22:[%22JUDGMENTS%22,%22DECISIONS%22],%22itemid%22:[%22001-5973%22]}) (дата звернення: 14.04.2024 р.)
3. CASE OF DOJAN AND OTHERS V. GERMANY. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-106382%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-106382%22]}) (дата звернення: 14.04.2024 р.)
4. CASE OF APPEL-IRRGANG AND OTHERS V. GERMANY. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-112539%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-112539%22]}) (дата звернення: 14.04.2024 р.)

4.3. Право на освіту та можливість звільнення від навчання

Звільнення від навчання як один із аспектів права на освіту є поширеною практикою в рішеннях Європейського суду з прав людини. В сучасному освітньому середовищі дане питання стає все більш актуальним. Ця тема вимагає ретельного вивчення та розгляду, оскільки вона стосується не лише індивідуальних навчальних питань, але й соціально-економічних аспектів освіти. Розгляд даного питання дозволить краще розуміти фактори, що впливають на рішення про звільнення від навчання в практиці ЄСПЛ, а також сприятиме розвитку більш гуманних та ефективних підходів до організації освітнього процесу.

Даний аспект можливості звільнення від навчання доволі широко був розглянутий в рішеннях ЄСПЛ, а саме: *CASE OF HASAN AND EYLEM ZENGİN V. TURKEY*; *APPEL-IRRGANG AND OTHERS V. GERMANY*; *VALSAMIS V. GREECE*; *AFFAIRE EFSTRATIOU C. GRÈCE*.

Рішення у справі **CASE OF HASAN AND EYLEM ZENGİN V. TURKEY** №1448/04 [1].

Пан Зенгін подав заяву до Управління освіти та адміністративних судів, щоб звільнити його дочку від вивчення релігієзнавства чи етики. Він задокументував, зокрема, що його дочка дотримувалася алевізму, принципи якого не вивчаються в школі. Він згадав про право батьків вибирати форму навчання своїх дітей та предмети, які будуть вивчатися. Заяву про звільнення було врешті відхилено після скарги до Вищого адміністративного суду.

Однак, вимога про те, що батьки повинні повідомляти інформацію школі щодо своїх релігійних або філософських переконань, робить це недостатнім засобом забезпечення їхньої свободи переконань. Як наслідок, дітям, чий батьки не були мусульманами-сунітами і дотримувалися інших релігійних або філософських переконань, не дозволялося вибирати з цих варіантів, тому процес звільнення збільшив тягар для батьків і вимагав від них розкрити свої релігійні або філософські переконання.

Суд зазначає, що не можна вважати навчання зі шкільного предмету «релігійна культура та етика» таким, що відповідає критеріям об'єктивності та плюралізму, і, зокрема, у конкретному випадку заявників, таким, що поважає релігійні та філософські переконання батька пані Зенгін, послідовника віри алевітів, предмет яких явно відсутній у навчальній програмі (п. 70) [1].

В даній справі суд встановив, що турецька освітня система є не зовсім адекватною, оскільки вона не відповідає вимогам об'єктивності та плюралізму, а також не має ефективного механізму, який сприяв би повазі до релігійних переконань сунітів. Суд визнає, що щодо релігійної освіти в Європі, незважаючи на різноманітність підходів до освіти, майже всі країни пропонують принаймні один метод, за допомогою якого учні можуть відмовитися від уроків релігійної освіти, забезпечивши механізм виключення або можливість відвідувати уроки з іншими предметами, або зробити уроки релігієзнавства повністю факультативними (п. 71) [1].

Суд, керуючись положеннями Конституції Туреччини зазначає, що «релігійна культура та етика» є одним із обов'язкових предметів. Проте, можливість звільнення була запроваджена рішенням Вищої ради з питань освіти від 9 липня 1990 року. Згідно з цим рішенням, лише діти «турецької національності, які належать до християнської або єврейської релігії» мають можливість звільнення, «за умови, що вони підтвердять свою прихильність до цих релігій» (п. 72) [1].

Суд перш за все вважає, що, незалежно від категорії учнів, той факт, що батьки повинні подати в школах попередню заяву про свою приналежність до християнської або єврейської релігії для того, щоб їхні діти були звільнені від занять у питання може також викликати проблему за статтею 9 Конвенції. У зв'язку з цим Суд зазначає, що відповідно до Конституції Туреччини «ніхто не може бути примушений... розкривати свої релігійні вірування та переконання...». Крім того, він повторює, що завжди наголошував на тому, що релігійні переконання є справою індивідуальної свідомості (п. 73) [1].

Крім того, рішення Ради вищої освіти передбачає можливість винятків лише для двох категорій учнів турецької національності, батьки

яких є віруючими християнами або іудеями. На думку Суду, це неминуче вказує на те, що викладання предмета може викликати у цих категорій учнів конфлікт між їхньою релігійною освітою в школі та релігійними або філософськими переконаннями їхніх батьків.

Суд зазначає, що, на думку Уряду, ця можливість звільнення може бути поширена на інші засудження, якщо буде подано таке клопотання (див. пункт 19 вище). Незважаючи на це, яким би не був обсяг цього звільнення, той факт, що батьки зобов'язані інформувати керівництво школи про свої релігійні чи філософські переконання, робить це невідповідним засобом забезпечення поваги до їхньої свободи переконань. Крім того, за відсутності будь-якого чіткого тексту адміністрація школи завжди має можливість відмовити в таких запитах, як у випадку пані Зенгін (п. 75) [1].

Суд вважає, перш за все, що той факт, що батьки, незалежно від категорії учня, повинні заздалегідь заявити школі про свої християнські або іудейські переконання, щоб їхні діти були звільнені від уроків з цього предмету, також може викликати питання за статтею 9 Конвенції [2].

Тож, Суд констатує, що процедура відмови від навчання не є належним підходом і не забезпечує достатнього захисту батьків, які можуть на законних підставах вважати, що предмети, які викладаються, можуть викликати у їхніх дітей конфлікт лояльності між школою та їхніми цінностями (п.76) [1]. Особливо це стосується тих випадків, коли не було передбачено жодної можливості відповідного вибору для дітей батьків, які мають релігійні або філософські переконання, відмінні від сунітського ісламу, де процедура звільнення може накласти на останніх важкий тягар і необхідність розкриття своїх релігійних чи філософських переконань для звільнення дітей від уроків релігії (п.76) [1].

Відповідно Суд постановив, що мало місце порушення статті 2 Першого протоколу [3].

Рішення у справі **APPEL-IRRGANG AND OTHERS V. GERMANY** №45216/07 [4]. Заявники скаржилися, що перший заявник був зобов'язаний відвідувати уроки етики, які, як вони стверджували,

були запроваджені в порушення обов'язку держави щодо нейтралітету. На їхню думку, ці класи нав'язували погляди, які суперечили їхнім релігійним переконанням. Вони посилалися на статтю 9 Конвенції [2] та друге речення статті 2 Першого протоколу [4].

Тож, заявники є протестантами, тому вони подали конституційну скаргу відповідно проти цього закону до Федерального конституційного суду, яку все ж таки було оголошено неприйнятною. Після цього заявники попросили звільнити пані Йоганна Аппель-Іррганг від уроків етики. У свою чергу, національні суди зазначили, що програма з етики була нейтральною та не переходила на одне переконання, релігію більше, як більш законні та важливі, тому відмовили заявникам в їх заяві.

На думку Суду, цілі занять з етики відповідають принципам плюралізму та об'єктивності, втіленим у статті 2 Протоколу № 1 [3]. Суд встановив, що уроки етики, які відвідував перший заявник, були нейтральними і не зосереджувалися на будь-якій конкретній релігії або віросповіданні, а скоріше мали на меті дати учням загальну систему цінностей і навчити їх бути неупередженими до людей з відмінними від їхніх переконаннями. Суд вказав, що це не так. Більше того, як зазначив Федеральний конституційний суд, програма курсу вимагала від викладачів мати власні погляди на етичні питання, що розглядаються в класі, і пояснювати їх учням у переконливій формі, але їм не дозволялося чинити надмірний вплив на своїх студентів.

Щодо твердження заявників про те, що уроки етики суперечили їхнім релігійним переконанням, то Суд зазначає, що ні Закон «Про освіту», ні програма курсу не вказують на те, що на уроках надавалася перевага одній вірі над іншою, що на них замовчувалися або ставилися під сумнів інші вірування, зокрема, християнська віра. У зв'язку з цим слід зазначити, що заявники не аргументували в суді свої твердження в національних судах про те, що запровадження даних уроків етики ускладнило для них відвідування уроків релігії. Тому посилення на прес-релізи протестантських і католицьких церков є недостатнім.

У світлі вищевикладеного Суд вважає, що, запроваджуючи обов'язкові заняття з етики, національні органи влади не вийшли за рамки розсуду, надані статтею 2 Першого протоколу [3], положенням,

яке покладає на державу обов'язок забезпечити дітям їхнє право на освіту. З цього випливає, що скарги заявників є явно необґрунтованими та мають бути відхилені відповідно до пунктів 3 і 4 статті 35 Конвенції [2]. З цих причин Суд одноголосно оголосив заяву неприйнятною.

Поширена практика у справах, коли національні суди не надають ефективного захисту особам щодо їх примусового звільнення від навчання.

Рішення у справі **VALSAMIS V. GREECE №21787/93** [5].

Заявники пан і пані Вальсаміс, та їхня дочка Вікторія, яка навчалася в початковій школі, за релігійними переконаннями є свідками Єгови. У вересні 1992 року, за заявою батьків Вікторії, її було звільнено від уроків релігії та православної меси. У жовтні 1992 року її запросили взяти участь у шкільному військовому параді, що суперечить релігійним поглядам Вікторії та її сім'ї. Відповідно, заявники скаржаться на подальше безпідставне покарання директором школи у вигляді примусового звільнення Вікторії зі школи на один день через її відмову брати участь у цьому шкільному параді.

Крім того, що заявники скаржаться на порушення ст. 2 Першого протоколу, вони вбачають порушення також за ст. 9, ст. 3, ст. 13 Конвенції взятої разом зі ст. 2 Першого протоколу.

Аргументи ЄСПЛ:

«Визначення та організація навчальної програми в принципі належить до компетенції Договірних держав. Це, значною мірою, проблема доцільності, щодо якої Суд не має приймати рішення, і вирішення якої може законним шляхом змінюватися залежно від країни та часу». Враховуючи таке право оцінки, Суд вважав, що друге речення статті 2 Протоколу № 1 (P1-2) забороняє державам «переслідувати мету виховання, яка може розглядатися як неповага до релігійних і філософських переконань батьків. Це межа, яку не можна перевищувати» (п.28) [5].

Хоча Суд не зобов'язаний виносити рішення щодо вибору грецької держави у визначенні та організації програми школи, він, тим не менш, був неабияк здивований тим, що учні зобов'язані брати участь у шкільному параді на території школи у святкові дні, навіть якщо це триває

лише один день, під загрозою звільнення зі школи. Однак він не бачить нічого, ані в меті, ані в способі демонстрації, про яку йде мова, що могло б образити пацифістські переконання заявників у тій мірі, яка заборонена другим реченням статті 2 Протоколу № 1 (P1-2) (п.31) [5].

Суд не зобов'язаний виносити рішення щодо доцільності інших освітніх методів, які, на думку заявників, більш відповідали б переслідуваній меті захисту історичної пам'яті молодих поколінь. Однак він зазначає, що санкція звільнення зі школи, яка не може вважатися виключно виховним заходом і може мати певний психологічний вплив на учня, який її зазнає, все ж має обмежений термін дії та не передбачає, що виключений учень є вилучено з території школи (п.32) [5]. Отже, порушення ст. 2 Першого протоколу не було.

Відповідно, варто звернутися до ст. 13 Конвенції [2], адже уряд заявників у їх скарзі не підтримав. Грецький правопорядок не пропонував ефективного засобу правового захисту у значенні статті 13 Конвенції, що надало б змогу заявникам подати свої обґрунтовані скарги та отримати відповідну компенсацію (п.48). Таким чином, як і Комісія, Суд визнає, беручи до уваги всі обставини справи, що заявники не скористалися ефективним засобом правового захисту в національному органі для подання скарг, які вони подали до Страсбурга. Отже, було порушення статті 13 Конвенції у поєднанні зі статтями 2 Протоколу № 1 і 9 Конвенції (ст. 13+P1-2, ст. 13+9), але не зі статтею 3 цієї Конвенції. (ст. 13+3) (п. 49) [5].

Суд, вивчивши обставини справи, прийшов до висновку, що заявники не мали ефективних засобів перед національною владою в даному питанні для підтримання своєї скарги, яка була пізніше подана в Комісію. У кінцевому підсумку мало місце порушення ст. 13 Конвенції *«право на ефективний засіб правового захисту»* [2], у поєднанні зі статтями 2 Протоколу № 1 [3] *«право на освіту»*, адже заявники не мали ефективного правового захисту у національному органі щодо їхньої скарги [5].

Схоже рішення було зазначено у справі **AFFAIRE EFSTRATIOU C. GRÈCE** від 18 грудня 1996 року № 24095/94 [6].

Справа також стосувалася заявників, які були Свідками Єгови,

пана і пані Ефстратіу та їхньою донькою Софією, яку також запросили взяти участь у шкільних парадах, від яких завники відмовилися і, відповідно, Софію було «відраховано зі школи» на два дні, 1 листопада 1994 р. до одностороннього відрахування. Заявники оскаржують відрахування учениці Софії, яка відмовилася брати участь у шкільному параді 28 жовтня, грецькому святі, через свої релігійні переконання та переконання своїх батьків.

Троє заявників також вказують на порушення їхніх прав за ст. 13 Конвенції [2], згідно з якою *«Будь-яка особа, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, були порушені, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо порушення було вчинене особами, які діяли під час виконання своїх офіційних обов'язків»*. Вони стверджують, що у них не було ефективного засобу захисту, щоб подати свої скарги та добитися скасування дисциплінарного стягнення (п.44) [6].

Відповідно Суд зазначив так же, як і в справі «VALSAMIS V. GREECE» №21787/93 [5], що також мало місце порушення ст. 13 Конвенції *«право на ефективний засіб правового захисту»* [2], у поєднанні зі статтями 2 Протоколу № 1 *«право на освіту»* [3], адже заявники також не мали ефективного правового захисту у національному органі щодо їхньої скарги.

Висновки:

Проаналізувавши практику ЄСПЛ щодо справ про звільнення від навчання як один із аспектів права на освіту, варто погодитися з аргументацією Суду у рішенні у справі CASE OF HASAN AND EYLEM ZENGİN V. TURKEY, що процедура відмови від навчання не є належним підходом і не забезпечує достатнього захисту батьків, які можуть на законних підставах вважати, що предмети, які викладаються, можуть викликати у їхніх дітей конфлікт лояльності між школою та їхніми цінностями, а, отже, мало місце порушення ЄКПЛ.

Проте, суд розглядаючи заяви, звертає увагу на межі розсуду національних органів надані статтею 2 Першого протоколу, положенням, яке покладає на державу обов'язок забезпечити дітям їхнє право на

освіту. У разі якщо національні органи не вийшли за межі розсуду, Суд вважає таку заяву неприйнятною (CASE OF APPEL-IRRGANG AND OTHERS V. GERMANY).

Суд у своїх рішеннях звертає увагу на необхідності забезпечення права на ефективний захист у національних органах, вирішуючи питання оскарження плюралізму освітніх методик. У разі, коли заявники не мали ефективного правового захисту суд визнає, що мало місце порушення ст. 13 ЄКПЛ, у поєднанні зі статтями 2 Протоколу № 1 (CASE OF VALSAMIS V. GREECE та AFFAIRE EFSTRATIOU C. GRÈCE). Таким чином, практика ЄСПЛ демонструє різні підходи та аргументи з цього питання.

Список використаних джерел:

1. CASE OF HASAN AND EYLEM ZENGİN V. TURKEY 1448/04 Judgment (Merits and Just Satisfaction) Court (Second Section) 09/10/2007 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82580> (дата звернення: 14.04.2024 р.)
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): конвенція Ради Європи від 04.11.1950. №995_004. *Офіційний вісник України*. 1998 р., № 13, № 32 від 23.08.2006, стор. 270 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.04.2024 р.)
3. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: протокол Ради Європи від 20.03.1952. №994_535. *Офіційний вісник України*. 2006 р., № 32, стор. 453, стаття 2372, код акта 36905/2006 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 14.04.2024 р.)
4. CASE OF APPEL-IRRGANG AND OTHERS V. GERMANY 45216/07 Decision Court (Fifth Section) 06/10/2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112539> (дата звернення: 14.04.2024 р.)
5. CASE OF AFFAIRE VALSAMIS V. GRÈCE 21787/93 Arrêt (au principal et satisfaction équitable) Cour (Chambre) 18/12/1996 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62571> (дата звернення: 14.04.2024 р.)
6. CASE OF AFFAIRE EFSTRATIOU C. GRÈCE 24095/94 Arrêt (au principal et satisfaction équitable) Cour (Chambre) 18/12/1996 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62570> (дата звернення: 14.04.2024 р.)

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи практику Європейського суду з прав людини щодо належного забезпечення права на освіту, можна зробити висновки, що:

1. Освіта є фундаментальним правом кожної людини та має вирішальне значення для розвитку особистості, її інтелектуальних здібностей та життєвих навичок. У демократичному суспільстві держава відіграє ключову роль у забезпеченні рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей, незалежно від їхнього походження, віросповідання чи переконань. Саме тому у розвинених демократичних країнах велика увага приділяється законодавчому забезпеченню та реалізації права на освіту.

2. У цьому аспекті, на державу, яка виконує свої позитивні обов'язки покладається ключова відповідальність за створення рівних можливостей здобуття якісної освіти для всіх дітей. Це зобов'язання випливає з принципів рівності, недискримінації та поваги до гідності кожної людини, які лежать в основі конституцій держав та міжнародних стандартів у галузі прав людини, включаючи, на думку Суду, дотримання у освітньому процесі об'єктивності, критичності, плюралізму та неупередженості.

3. Виходячи із того, що право на освіту закріплене у статті 2 Протоколу №1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Суд чітко наголошує, що незважаючи на демократизацію суспільства, факт дискримінації у праві на освіту присутній у багатьох країнах. Тому держави повинні працювати над своїм законодавством, усувати прогалини, які негативно впливають на освітній процес та забезпечувати виконання положень Конвенції щодо рівного доступу до освіти незалежно від громадянства чи статусу осіб.

4. Розглядаючи конкретні справи, ЄСПЛ підкреслює, що хоча право на освіту не є абсолютним, будь-які обмеження повинні переслідувати законну мету та здійснюватися державою в межах позитивних зобов'язань. Зокрема, держави зобов'язані контролювати, перевіряти та забезпечувати законність застосованих обмежень. Також Суд

наголошує на важливості інклюзивної освіти для осіб з обмеженими можливостями, проте у деяких випадках допускається роздільне навчання, якщо це буде на користь самим учням.

5. Щодо питання забезпечення права на освіту для ув'язнених, ЄСПЛ вказує, що держави повинні надавати можливість брати участь в освітніх програмах особам, які перебувають у місцях позбавлення волі. Проте ця вимога не поширюється на обов'язок створювати спеціальні курси для ув'язнених, оскільки це може створити значне економічне навантаження.

6. Окрема увага приділяється питанню статевого та етичного виховання в школах. ЄСПЛ вважає такі дисципліни необхідним елементом навчальної програми та не вбачає у цьому порушення норм Конвенції. Водночас Суд надає державам значні межі розсуду щодо питань, які стосуються освітніх програм та наповнення їх змісту, зважаючи на культурні традиції та особливості кожної країни.

7. Аналіз українського законодавства у сфері освіти свідчить про формальне дотримання принципів, встановлених Конвенцією, зокрема щодо забезпечення доступу до освіти на основі рівних можливостей, недискримінації за різними ознаками, доступності певних рівнів освіти тощо. Разом з тим, існують проблеми з реалізацією цих принципів на практиці, серед яких – нерівний доступ до якісної освіти, недостатня увага до інклюзивного навчання, неналежний рівень освітніх програм.

8. Хоча Україна декларує дотримання міжнародних стандартів у галузі освіти, реальний стан забезпечення права на освіту потребує подальшого вдосконалення з метою створення рівних можливостей для всіх громадян у здобутті якісної освіти, незалежно від їхнього соціального статусу, місця проживання чи стану здоров'я. Лише за таких умов освіта зможе реалізувати свій потенціал як інструмент розвитку особистості та суспільства в цілому.

9. Право на доступ до освіти, як і будь-які інші людські права, повинно бути практичним та ефективним, а не теоретичним чи ілюзорним.

Колективна монографія

ПРАВО НА ОСВІТУ ОЧИМА СУДДІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Редактори:

Андріана Юріївна БАДИДА

Іван Євгенійович ПЕРЕШ

Підписано до друку 28.05.2024 р., Формат 60х84/16

Папір офсетний. Друк різнографічний

Ум. друк. арк 8,4. Наклад 300

Замовлення №.84

Віддруковано з готового оригінал-макета ПП «АУТДОР-ШАРК»

88000, м.Ужгород, пл. Жупанадська, 15/1.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до державного реєстру видавців, виготівників,

і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія 3m №40 від 29 жовтня 2012 року